

Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji

MARIJA BABOVIĆ
KATARINA GINIĆ
OLIVERA VUKOVIĆ

SeConS
Beograd, 2010.

SADRŽAJ

UVOD	13
DRUŠTVENI KONTEKST PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA.....	15
<i>Institucionalni okvir od značaja za porodično nasilje nad ženama</i>	<i>15</i>
Međunarodni okvir	15
Normativni okvir Evropske unije	18
Institucionalni okvir u Srbiji	19
<i>Rodne nejednakosti u Srbiji</i>	<i>23</i>
<i>Dosadašnji uvidi u porodično nasilje nad ženama</i>	<i>26</i>
TEORIJSKO–METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	30
<i>Konceptualni okvir</i>	<i>30</i>
<i>Metodologija istraživanja.....</i>	<i>34</i>
Plan i realizacija uzorka.....	35
Metode prikupljanja podataka	35
<i>Karakteristike uzorka</i>	<i>40</i>
MAPIRANJE PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA.....	45
<i>Prevalencija porodičnog nasilja nad ženama</i>	<i>45</i>
<i>Karakteristike različitih tipova nasilja</i>	<i>48</i>
Ekonomsko nasilje.....	49
Psihičko nasilje.....	51
Fizičko nasilje.....	55
Seksualno nasilje.....	57
<i>Determinante porodičnog nasilja nad ženama</i>	<i>59</i>
Strukturni faktori porodičnog nasilja nad ženama.....	59
Kulturni faktori porodičnog nasilja nad ženama.....	63
Individualni faktori porodičnog nasilja nad ženama.....	67
Uloga porodičnih faktora u nasilju nad ženama.....	69
Karakteristike domaćinstva	70
Odnosi moći u domaćinstvu.....	72
Porodični problemi i rizična ponašanja.....	74
Obrasci rešavanja sukoba u domaćinstvu.....	76
POSLEDICE NASILJA I ISKUSTVA SA USLUGAMA SOCIJALNE PODRŠKE..	79
<i>Posledice i ishodi porodičnog nasilja nad ženama.....</i>	<i>79</i>
<i>Iskustva sa institucijama i organizacijama za podršku ženama sa iskustvom.....</i>	<i>80</i>
ZAKLJUČAK	89

PREPORUKE	93
<i>Unapređenje praćenja stanja u pogledu porodičnog nasilja nad ženama.....</i>	<i>93</i>
<i>Unapređenje sistema zaštite žena od nasilja u porodici</i>	<i>94</i>
<i>Edukacija šire javnosti i osnaživanje žena.....</i>	<i>95</i>
LITERATURA	97
PRILOG: MODELI STATISTIČKIH ANALIZA.....	101
<i>Model 1: Strukturni faktori ukupnog porodičnog nasilja nad ženama</i>	<i>101</i>
<i>Model 2: Strukturni faktori specifičnih formi porodičnog nasilja nad ženama....</i>	<i>102</i>
<i>Model 3: Uticaj stavova ispitanca i njihovih partnera na ispoljavanje nasilja</i>	<i>107</i>
<i>Model 4: Uticaj stavova ispitanica i njihovih partnera na ispoljavanje specifičnih formi nasilja</i>	<i>108</i>
<i>Model 5: Uticaj socio–demografskih karakteristika žena na ispoljavanje nasilja</i>	<i>110</i>
<i>Model 6: Uticaj porodičnih problema i rizičnih ponašanja na nasilje u porodici prema ženama</i>	<i>111</i>
<i>Model 7: Uticaj porodičnih problema i rizičnih ponašanja na specifične forme nasilja u porodici prema ženama.....</i>	<i>112</i>
<i>Model 8: Uticaj obrazaca razvoja i rešavanja sukoba u porodici na nasilje prema ženama</i>	<i>116</i>
<i>Model 9: Uticaj obrazaca rešavanja problema i sukoba na ispoljavanje porodičnog nasilja nad ženama</i>	<i>117</i>

AKRONIMI

SZO	Svetska zdravstvena organizacija	WHO	World Health Organization
RS	Republika Srbija	RS	Republic of Serbia
AP	Akcioni plan	AP	Action Plan
OCD	Organizacije civilnog društva	CSO	Civil Society Organizations
UN	Ujedinjene nacije	UN	United Nations
UNICEF		UNICEF	United Nations Children's Fund
UNHCR	Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice	UNHCR	United Nations High Commissariat for refugees
AŽC	Autonomni ženski centar	AWC	Autonomous Women's Center
		CEDAW	Committee on the Elimination of Discrimination against Women

EXECUTIVE SUMMARY

Introduction

„Mapping family violence against women“ is a research conducted by SeConS – Group for development initiative as a part of the project „Combating sexual and gender based violence“. The project is financed by the Government of Norway and implemented by Directorate for Gender equality, Ministry of Labor and Social Policy of the Government of RS with the support of UNDP.

The goal of the research was to collect representative data about prevalence and main characteristics of the family violence against women in Central Serbia thus providing situation analyses for the purpose of developing National strategy for preventing and combating violence against women and family violence in RS on order to improve the institutional framework, policies and measures undertaken by the state.

Definitions

The conceptual framework of the research is based on the assumption that gender based violence is the mean of reproduction inequality between men and women created by their unequal position in societal structures and matrices of cultural values. Thus gender based family violence is not a sum of isolated, sporadic and excessive forms of family conflicts, but the result of systematic gender inequalities present simultaneously in the spheres of public and private life.

In this research violence is defined as a mode of behavior or relations in which coercion, intimidation, derogation, belittlement and control (in the sense of freedom restriction) is used directly or through threats in order to hurt the other person and to oppress him/her psychologically physically, economically or socially. Gender based violence encompasses those forms of violence that are targeted towards individuals or groups based on their gender identity and that arises from normative expectations connected with gender roles and unequal power relations within the specific society (Bloom, 2008). Family violence includes forms of violence committed in the households and/or in partner or family relations regardless of sharing the same household.

The operational definition of family violence includes economical, psychological, physical and sexual violence committed against women by the members of the household regardless of the kinship relation; members of the family regardless of sharing the same household with women; present or past partners (formal or informal marriages, spouses or partners that live separately). The indicators were formulated to permit inclusion of lesbian couples but only 7 were detected which was not sufficient for any statistical analysis.

Family violence was investigated in two time units: during the whole life span and in the past year. This approach was selected to allow the comparison between actual prevalence of family violence against women with the overall prevalence. Thus, it is important to define the following terms that were used:

- General family violence – includes all forms of violence: economic, psychological, physical and sexual;
- Specific form of family violence – particular form of violence, including separate expression of economic, psychological, physical and sexual violence or different combination of these forms;
- Actual violence – domestic violence (general or specific) committed during the period of 12 months before the research;
- Overall violence – domestic violence (general or specific) that women have experienced in any time of their life span.

Research methodology

This research belongs to the group of so called ‘sensitive topics research’ that may have direct consequences for persons involved in the research or indirect for the category of persons included in the research (Sieber, Stanley, 1988: 49). This is the reason why we have implemented the WHO guidelines and standards for studying violence against women, both in preparation and the conduction of the research.

The research was conducted on a representative sample of 2500 women in Serbia aged from 18 to 75 years, without Vojvodina and Kosovo. The type of sample was multilevel stratified: within the defined strata sample units were selected in the combination of systematic and accidental choice procedures. The sample included 925 households and women from Belgrade, 725 from South and East Serbia and 850 from Central and West Serbia. Sample is representative for the population of women 18–75 years old in Serbia without Vojvodina and Kosovo.

Data collecting procedure was designed in a way that allowed self-completion of questionnaire by women while researchers were interviewing other member of households about composition and socio-economic position of the household. Two questionnaires (one for the household and another one for the women) were structured, and the whole procedure allowed the broad control of the interviewers on the situation for the purpose of providing the best conditions for women to fulfill the questionnaire. The interviewers gathered and questioned all present household members on the characteristics on household except women who were in the same time and in the separate room fulfilling the questionnaire on violence. Women were granted freedom to refuse answering the whole questionnaire or particular questions, as well as complete anonymity. Other household members were not familiar with the issues included in the questionnaire for women. The selected procedure was proved to be very useful because women could be more open without direct contact with the interviewer and interference of other household members. Those who preferred interaction with the interviewer was provided with one (while some women hesitated in answering questions, others showed the need to tell the interviewers their whole „life stories“).

By choosing the above described methodology for data gathering we succeeded in decreasing the level of refusal to 21.1% which is very good result for such a sensitive topic.

During the field work support for potential victims of violence was offered—women were given the phone number written on the small piece of paper that could easily be hidden. Our intention was to provide them with the information on available support.

Prevalence of family violence against women

The *actual prevalence rate* (during last 12 months) of family violence against women in Serbia without Vojvodina and Kosovo is 37.5%, while overall prevalence (during life span) is 54.2%. Close, intimate relationships are the source of threat to women's integrity, health, self confidence and physical security instead of support and protection. These figures are considered as confident lowest level of the prevalence of family violence against women, having in mind that some women did not report their experience with family violence but that all recorded cases are reliable (since they were measured by complex indicators).

The most frequent form of violence is psychological (31.8% in past 12 months and 48.7% during the life span), followed by physical (10.1% and 21.6%) and economical (11.4% and 15.8.6%), while the less frequent is sexual violence (1.2% and 3.8%). It should be mentioned that the data on the prevalence of sexual violence should be treated as a prevalence of most extreme manifestations since only forms that included forced sexual intercourse were recorded (other indicators were excluded after the pilot research since it appeared that women were very reluctant to answer the questions related to sexual experiences and prone to give up from filling the questionnaire). One third of women have experienced some combination of different forms of violence, and 3.4% of women have experienced all four forms of violence during the life course.

Data shows that the family violence against women is often manifested as a complex syndrome in which different methods are used for the purpose of control and preserving the unequal power relations. While psychological violence exists often as a single form of violence, economical, physical and sexual violence are mostly combined with other forms of violence.

Main characteristics of victims and perpetrators

Women of all age categories, regions, rural/urban areas, educational and social backgrounds and family status are victims of violence. Nevertheless there are some differences when we take a closer look to the different forms of violence.

Women that are unemployed or financially supported were more often victims of economic violence in past 12 months; the prevalence of actual psychological violence is highest in the group of youngest women (18–24) - 42.3%, as well as the prevalence of actual physical violence - 20.9%; there were no differences in the prevalence of sexual violence in any social variable examined.

Different persons can be perpetrators of family violence against women: husbands, spouses, partners (current or past), fathers, mothers, women's relatives, partner's relatives.

Generally speaking men are significantly more frequently committing family violence against women than women, since 89.9% cases of physical violence against women, 79.0% of psychological violence and 85.3% of economic violence is committed by men. The most frequent perpetrators are husbands and partners, as 50.6% of economic, 58% of psychological and 71.7% of physical violence is committed by husbands and partners. Most severe cases of physical violence against women are almost exclusively committed by men (96%), and 80.8% by husbands and partners.

Main factors correlated with family violence against women

There are many factors correlated with family violence against women with influences that are complex and indirect. Our findings show that the structural, cultural and individual factors are less relevant than family factors. In fact they may influence the violence but through family factors.

The most important structural factors are region and material deprivation. This finding is very important since it shows that poverty increases risk of family violence against women. Consequently, gender perspective must be integrated in other policies especially those focused on poverty reduction and improvement of social inclusion.

Cultural factors that contribute to the family violence against women are husband's/partner's value system – women living with husbands/partners with patriarchal or inconsistent values are more subjected to the risk of violence than those living with liberal husbands/partners. Speaking about women, their attitudes toward violence are important – tolerance towards physical violence increases the risk of family violence.

The only significant individual factor is economic dependence indicated through restricted access to financial resources in the household. It is worth mentioning that employment and economical activity of women are important but not sufficient conditions for the elimination of the risk of violence. These factors operate through power relations and financial decision making in the household. Nevertheless, without money and employment women do not have sufficient resources to initiate the change in family power imbalance. Speaking about other individual factors education and parenting are not connected with family violence against women, while family status is important in the sense that informal relationships are at greater risk of violence (e.g. unmarried women living with partners). Another relevant factor is age: younger women are at greater risk of family violence and particularly physical violence.

Family factors proved to be the most important, and amongst them family problems and risk behaviors in the family are most influential. Almost all family factors contribute to the increased risk of violence: alcoholism, drug abuses, participation in wars, family problems, and adolescent problems. The most significant are alcoholism and drug abuse. In addition, women living in patrilocal families with few generations are at higher risk of family violence committed by few perpetrators – one third of them have experienced violence in all important social networks: family of origin, husband/partner and his family and their children. Living in these conditions make it almost impossible for these women to leave the circle of violence, especially if the institutional assistance is distant or inefficient.

Violence consequences

Consequences of the violence were not studied in detail. Nevertheless, according to few indicators we can conclude that women subjected to family violence suffer from different health problems, from the milder states such as headaches, sickness, feeling of tiredness, to more severe as depression, fears, anxiety. Physical injuries also cover milder forms as bruises as screeches and severe forms as wounds and fractures (one woman has even experienced clinical death caused by physical violence). Other family and household members also suffer from different consequences of violence. Most importantly, children not rarely witness family violence - 40% of physical violence against women that ever happened was witnessed by the one or more dependent children, and in 10.2% of cases they were also injured.

Knowledge, attitudes and behavior towards institutions

We were interested in the actions that women undertaken in response to family violence against them. If we are taking into consideration their attitudes, most of them think that women should ask for the institutional assistance. But the knowledge about the available institutional support is very weak – when asked to name institutions, only one third of women quoted Ministry of Interior and centers for social works.

Real behaviors differ from expressed attitudes. Very small percentage of women, only 10.0% asked for the assistance when they faced family violence. Instead of asking for support of the institutions, women more often try to leave the household (30.6%), divorce or separate from the husband/partner (30.0%) or to ask for informal help (25.6%) of their family, relatives, friends and neighbors. However, these strategies are not efficient, as most of them returns and develops strategies of adapting to the life with the violence with the high price of suffering from many physical and psychological health problems.

The small number of women that addressed police or center for social work mostly finds that they helped them, but not sufficiently. Only one fifth of them find that their assistance significantly helped them. The number of women that asked for the institutional assistance is too small for the quantitative analysis. Nevertheless, data suggest that there are serious misconducts such as physician not asking for the cause of injuries or police officers that „calm“ the perpetrator or even warn the victim ‘not to behave provocatively’. Finally, the number of cases of family violence against women that are taken to the court is extremely low (for example only 1% of physical violence are proceeded by the court) and it is impossible to draw valid conclusions about the efficiency and effectiveness of courts in the cases of family violence against women.

The separate findings cannot be compared with similar data from previous studies due to the difference in methodology and sample. Nevertheless, the same trends can be detected: the prevalence of actual and overall family violence against women is very high and the percentage of women victims of the family violence that ask for the institutional assistance is very low. The most recognized institutions for providing assistance in the cases of family violence against women are police and centre for social work, while very low percentage of women experiencing family violence is addressing non-governmental organizations.

These findings have to be interpreted in the overall social context. Institutional and legal mechanism and policies for combating family violence against women are significantly improved during past years but their implementation is inefficient and the monitoring system is underdeveloped. There is a lack of human and financial resources at all levels. Gender inequality in Republic of Serbia is spread both in private and public sphere. Women do not participate proportionally in power and creating policies. Gender economic inequality is high. All these factors contribute to the creation of social framework in which family violence against women is high. Therefore combating family violence against women has to be recognized as integrative part of different policies and measures to provide simultaneous influence on many different factors that create conditions and reproduce family violence against women.

UVOD

Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama je studija sačinjena na osnovu istraživanja koje je organizacija SeConS – grupa za razvojnu inicijativu sproveda u okviru projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“. Projekat finansira Vlada Norveške, a sprovodi ga Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj. Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da omogući reprezentativne podatke o rasprostranjenosti i osnovnim obeležjima porodičnog nasilja nad ženama u Centralnoj Srbiji i time obezbedi analizu stanja za potrebe izrade Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici RS, kao i za potrebe unapređenja institucionalnog okvira, politika i mera u borbi protiv nasilja nad ženama.

Studija je pisana u trenutku kada je Mreža žene protiv nasilja izdala javno saopštenje sa podatkom da su samo u prvih 7 meseci 2010. godine, prema pisanjima medija, ubijene 24 žena i dve devojčice. „Od njih samo jedna nije poznavala počinioaca, a u skoro 80 odsto slučajeva ubice su bili sadašnji i bivši partneri i supružnici, ali i očevi i sinovi žrtava.“¹ No, navedeni slučajevi femicida samo su vrh ledenog brega ispod koga se kriju brojni oblici nasilja nad ženama kako u sferi javnog života, tako i u sferi privatnih porodičnih i partnerskih odnosa. U Srbiji, nažalost, ne postoji sistematsko praćenje stanja u vezi sa ovim problemom. Neki početni uvidi o porodičnom nasilju nad ženama dobijeni su u nekoliko važnih istraživanja (Nikolić-Ristanović, 2002; AŽC, WHO, 2005.), koja, međutim, nisu bila sprovedena na nacionalnim reprezentativnim uzorcima. Vredni uvidi u probleme nasilja nad ženama potekli su i od ženskih organizacija koje pružaju različite oblike podrške ženama izloženim nasilju, ali opet, ovi uvidi ostali su ograničeni na žene koje su potražile pomoć, a koje, kao što ćemo videti, čine izrazito mali broj žrtava porodičnog nasilja. Zvanične statističke evidencije takođe su nepotpune, jer se podaci temelje na evidencijama Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva pravde, zbog čega se statistike opet svode samo na slučajeve koji su bili predmet intervencije policije i koji su ušli u sistem pravosuđa. Međutim, i u uslovima neisistematskih, nepotpunih uvida, sasvim je jasno da je problem nasilja nad ženama veliki, te da mu je potrebno pristupiti sa velikom odlučnošću i to na obuhvatan način.

Značaj problema nasilja nad ženama u Srbiji prepoznat je i u izveštaju CEDAW komitea iz 2007. godine. Preporukama 21 i 22 od države Srbije se, između ostalog zahteva, da borbu protiv svih oblika nasilja nad ženama, a posebno porodičnog nasilja, postavi kao prioritet i da u tom smislu obezbedi uslove za sistematsko i redovno prikupljanje podataka u ovoj oblasti. Takođe se zahteva da država Srbija obezbedi adekvatan pristup uslugama zaštite u slučajevima porodičnog nasilja nad ženama (CEDAW, 2007: 4–5).

¹ <http://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/91-ubijene-24-zene-u-srbiji-od-pocetka-godine>

Polazeći od ciljeva projekta i preporuka CEDAW komiteta, definisani su sledeći najvažniji ciljevi mapiranja porodičnog nasilja nad ženama:

1. Utvrđivanje prevalencije različitih formi porodičnog nasilja nad ženama;
2. Utvrđivanje karakteristika porodičnog nasilja nad ženama prema važnim aspektima;
3. Ispitivanje uticaja porodičnog konteksta i različitih faktora na ispoljavanje nasilja nad ženama;
4. Ispitivanje pristupa socijalnim uslugama za podršku žrtvama porodičnog nasilja.

Na ovaj način istraživanje treba da doprinese i ostvarivanju pojedinačnog cilja Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, a to je sprovođenje istraživanja i unapređenje dokumentacije i statistike. Naime, u strategiji se ističe da „sprovođenje sveobuhvatnih i sistematskih istraživanja i prikupljanje podataka o rasprostranjenosti nasilja u porodici jeste neophodan uslov za pripremanje i sprovođenje delotvornih zakonskih i političkih mera za njegovu prevenciju i za zaštitu žrtava“ (Sl.glasnik R Srbije, br.15/2009: 129).

Studija je organizovana u šest glavnih celina. U prvom poglavlju prikazani su najvažniji aspekti *društvenog konteksta* u okviru koga se odvija porodično nasilje nad ženama. Pažnja je posvećena opšim karakteristikama normativnog okvira od značaja za eliminisanje porodičnog nasilja nad ženama, osnovnim karakteristikama rodnog režima u Srbiji, a izloženi su i neki uvidi u porodično nasilje nad ženama koje su obezbedila ranija istraživanja i zvanične statistike. U drugom poglavlju izloženi su *pojmovno-analitički okvir i metodologija* na osnovu kojih su sprovedeni istraživanje i analiza u ovoj studiji. Treće poglavlje posvećeno je *prevalenciji* porodičnog nasilja nad ženama, njegovim *karakteristikama* i najvažnijim *faktorima* koji utiču na njegovo ispoljavanje. U četvrtom poglavlju analiziraju se *posledice nasilja* i *stavovi i iskustva* žena žrtava porodičnog nasilja u *pristupu različitim oblicima socijalnih usluga* podrške. U petom poglavlju su izvedeni najvažniji *zaključci*, a u šestom ključne *preporuke* za mere i aktivnosti koje treba da doprinesu suzbijanju porodičnog nasilja nad ženama.

Na kraju je potrebno izložiti i dve eksplicitne ograde koje treba imati u vidu kada se čitaju analize izložene u ovoj studiji. Prvo, s obzirom na definisani projektni zadatak istraživanjem nije ispitivano porodično nasilje nad decom, niti nasilje nad muškarcima. Drugo, istraživanje je sprovedeno u na teritoriji uže Srbije (Srbija bez Vojvodine i Kosova), pa su i njegovi rezultati reprezentativni samo za stanovništvo ovog dela Srbije.

DRUŠTVENI KONTEKST PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA

Porodično nasilje nad ženama uslovljeno je društvenim kontekstom na više načina. Pre svega ono je determinisano strukturnim i kulturnim činiocima koji oblikuju rodne odnose u jednom društvu, ili šire, rodne režime². Karakter rodni režima, stepen i priroda rodni nejednakosti, predstavljaju kontekst u kome se uspostavljaju intimni porodični i partnerski odnosi, utemeljeni na odgovarajućim odnosima moći i rodni ulogama. Međutim, porodično nasilje nad ženama definisano je i normativni okvirom, jer već od načina na koji se u zakonima, deklaracijama i drugim važni dokumentima definiše ovaj fenomen, zavisi i šta će se podrazumevati pod porodični nasiljem nad ženama i kakve će se politike, zakoni i druge mere oblikovati kako bi se ova pojava društveno regulisala. Zbog toga će u ovom poglavlju biti najpre izložen najvažni normativno-institucionalni okvir koji određuje uslove za definisanje, prepoznavanje porodičnog nasilja nad ženama, a onda i njegovo suzbijanje. Nakon toga će biti sažeto opisan i širi kontekst rodni nejednakosti, jer on stvara važne predušlove za uspostavljanje neravnopravnih odnosa moći u intimnoj sferi porodice i partnerskih odnosa na kojima počiva nasilje nad ženama. Na kraju će biti izloženi i najvažni podaci o rasprostranjenosti i karakteristikama porodičnog nasilja nad ženama, koji potiču iz zvaničnih evidencija i ranih malobrojnih istraživanja sprovedenih u Srbiji.

Institucionalni okvir od značaja za porodično nasilje nad ženama

Institucionalni okvir od značaja za definisanje i društveno regulisanje problema porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji obuhvata nekoliko ključnih aspekata: međunarodne konvencije i druga relevantna dokumenta koja definišu standarde i pravce politika i aktivnosti, domaći zakonski, politički okvir i domaće institucije od značaja za sprovođenje politika i mera u oblasti praćenja stanja i suzbijanja porodičnog nasilja nad ženama.

Međunarodni okvir

Najopštiji politički okvir za unapređenje rodne ravnopravnosti na globalno-svetskom nivou predstavlja Pekinška deklaracija i platforma za akciju, usvojena na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama UN, održanoj u Peking, 1995. godine. Ova platforma predstavlja osnovni strateški plan za osnaživanje žena, koji reafirmiše fundamentalne principe ostvariva-

² Pod rodni režimima se podrazumevaju „relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različiti rodni ulogama, različiti rodni identitetima i različiti rodni reprezentacijama...” (Blagojević, 2002: 311)

nja ljudskih prava žena i devojčica, kao integralnog dela univerzalnih ljudskih prava³. Platforma predstavlja najširi okvir koji obavezuje države članice da razvijaju politike rodne ravnopravnosti u skladu sa ciljevima postavljenim na svetskom nivou. Nasilje nad ženama predstavlja jednu od 12 ključnih oblasti za unapređenje položaja žena i devojčica, a borba protiv nasilja nad ženama definisana je kao jedan od osnovnih strateških ciljeva u politikama poboljšanja položaja žena i uspostavljanja veće rodne ravnopravnosti. U okviru Pekinške platforme nasilje nad ženama definisano je kao „svaki čin rodno utemeljenog nasilja koji dovodi, ili može da dovede, do fizičke, psihičke ili seksualne povrede ili patnje žena, uključujući i pretnju takvim činom, prinudu ili samovoljno uskraćivanje slobode, bez obzira da li se odvija u javnom ili privatnom životu“ (UN, 1995: 48)⁴. U okviru borbe protiv nasilja nad ženama Platforma definiše sledeće osnovne strateške ciljeve:

1. Peduzimanje obuhvatnih mera za prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama;
2. Praćenje uzroka i posledica nasilja nad ženama, kao i efektivnosti preventivnih mera;
3. Suzbijanje trgovine ženama i pružanje podrške ženama koje su žrtve nasilja zbog trgovine ljudima i prostitucije.

Pekinška platforma tretira porodično nasilje nad ženama kao jedan od tri ključna oblika nasilja, uz nasilje koje se prema ženama odvija u široj zajednici i uz nasilje koje vrši država.

Najznačajniji obavezujući međunarodni dokument u oblasti rodne ravnopravnosti predstavlja Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁵ (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW) kojom se zahteva od država potpisnica da obezbede efikasnu zaštitu žena od diskriminacije i eliminaciju svih oblika diskriminatornih radnji prema ženama. Konvencijom se takođe zahteva da države doprinesu poboljšanju položaja žena putem afirmativnih akcija kao i da suzbijaju dominantne rodne ideologije koje onemogućuju ženama da uživaju garantovana ljudska prava. Međutim, Konvencija ne pominje izričito nasilje nad ženama, zbog čega je CEDAW Komitet u svojoj Generalnoj preporuci br. 19 (1992)⁶ bio izričit po pitanju toga da je nasilje u porodici uklju-

³ Sprovođenje ciljeva definisanih Pekinškom platformom redovno se prati i do sada su održane dva specijalna zasedanja Generalne skupštine UN, na kojima su sprovedene ocene napretka u ostvarivanju ciljeva (2000. i 2005. godine). U martu 2010. godine, na 54. zasedanju Komisije za status žena Ekonomsko socijalnog saveta UN, države članice podnele su najnovije izveštaje o napretku u ostvarivanju ciljeva postavljenih Pekinškom platformom. Na ovom zasedanju Srbija je prvi put podnela izveštaj.

⁴ Ovo je zapravo definicija preuzeta iz Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. godine.

⁵ Gotovo sve države sveta (186) su pristupile Konvenciji i obavezale se da će preduzeti sve neophodne mere u cilju eliminacije diskriminacije žena.

⁶ U.N.Doc/A/47/38(1992)

čeno u definiciju diskriminacije⁷ i da se stoga Konvencija odnosi i na ovaj vid kršenja ljudskih prava žena. Preporuka zahteva od država potpisnica da preduzmu neophodne mere za prevazilaženje nasilja u porodici, uključujući usvajanje odgovarajuće legislative, krivične sankcije za učinioce i preventivne i zaštitne mere (Dokmanović, 2010: 6).

Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava je takođe zatražio od država članica da uključe u svoje periodične izveštaje o ostvarivanju Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima informacije o nacionalnom zakonodavstvu i praksama koje se odnose na nasilje u porodici i druge oblike nasilja nad ženama, uključujući silovanje⁸.

Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama⁹ (1993) ukazuje da je nasilje nad ženama kršenje univerzalnih normi ljudskih prava i da se ono dešava i u privatnoj i u javnoj sferi. Značaj Deklaracije se ogleda u činjenici da nabraja niz koraka i mera koje države potpisnice treba da preduzmu u cilju suzbijanja nasilja u porodici. U okviru Komisije za ljudska prava Ujedinjene nacije su 1994. godine postavile Specijalnu izveštačicu o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama, koja ima ovlašćenje da od država traži izveštaje o sprovođenju mera u ovoj oblasti i da daje preporuke vladama, uključujući i oblast suzbijanja nasilja u porodici. U izveštaju iz 1996. godine dat je sveobuhvatni Model legislative o nasilju u porodici¹⁰ koji vladama treba da služi kao okvir za izradu zakonodavstva u ovoj oblasti i usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima. Izveštaj Specijalne izveštačice pripremnom komitetu za Svetsku konferenciju o rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i sa njima povezanim netolerancijama iz 2001. godine, ukazao je na prepreke koje otežavaju ženama iz marginalizovanih grupa da zatraže zaštitu. Države su stoga dužne da prilikom izrade strategije i zakona o borbi protiv rodno zasnovanog nasilja povedu računa o posebnom položaju žena koje pripadaju nacionalnim, etničkim, jezičkim, seoskim i drugim marginalizovanim grupama (Dokmanović: 2010: 6–7).

Komisija UN za ljudska prava u svojoj Rezoluciji 2003/45 Eliminacija nasilja nad ženama¹¹ osuđuje sve oblike nasilja nad ženama, naročito prebijanje žena, i podseća države na njihove obaveze iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Komisija u članu 14. ističe da vlade imaju „afirmativnu obavezu da unapređuju i štite ljudska prava žena“, da „primenjuju međunarodne norme o ljudskim pravima i da u potpunosti izvršavaju svoje međunarodne obaveze“, između ostalih i ciljeve definisane Pekinškom platformom za akciju.

⁷ Definicija diskriminacije uključuje „rodno specifično nasilje, tj. nasilje upereno protiv žene zato što je žena ili koje neproporcionalno pogađa žene. Ono uključuje nanošenje telesnih, psihičkih ili seksualnih povreda ili patnji, pretnje ovim radnjama, prinudu i druge oblike lišenja slobode“ (čl. 6).

⁸ Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 28 (2000) o članu 3 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (jednakosti žena i muškaraca u pravima)

⁹ A/Res/48/104

¹⁰ E/CN.4/1996/53/Add.2, 2 February 1996

¹¹ E/CN.4/2003/L.11/Add.4

Normativni okvir Evropske unije

Pored navedenih strateških dokumenata i konvencija na globalnom nivou, za institucionalni okvir u Srbiji značajan je i normativni okvir koji definiše EU. Iako Srbija još uvek nije članica Evropske Unije, Proces stabilizacije i pridruživanja pretpostavlja, između ostalog i usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske Unije. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine ne pominje izričito rodno zasnovano nasilje, ali Savet Evrope je mnogo uradio u razvijanju mera i mehanizama radi njegovog suzbijanja. U oblasti porodičnog nasilja Komitet ministara je doneo niz preporuka državama članicama koje nisu pravno obavezujući dokumenti, ali politički i moralno obavezuju države¹². Na Trećoj evropskoj ministarskoj konferenciji o ravnopravnosti žena i muškaraca održanoj 1993. godine usvojena je Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi. Formirana je Radna grupa koja je izradila Plan akcije za borbu protiv nasilja nad ženama¹³ koji sadrži preporuke državama članicama koje se odnose na strategije za suzbijanje nasilja u porodici. Deklaracija o ravnopravnosti žena i muškaraca kao osnovni kriterijum demokratije,¹⁴ usvojena na Evropskoj ministarskoj konferenciji 1997. godine, preporučila je državama članicama da rade na suzbijanju nasilja muškaraca putem raznih aktivnosti koje uključuju terapijske i obrazovne mere za nasilnike.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila je 2004. godine Preporuku 1681 Kampanja za suzbijanje nasilja u porodici protiv žena u Evropi¹⁵ kojom se zahteva od država da ovaj problem tretiraju kao nacionalni politički prioritet, da preduzmu efikasne mere za eliminisanje nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici, da štite žrtve i da im obezbede sudsku, psihološku i finansijsku zaštitu, te da se akti nasilja u porodici definišu kao krivična dela. S obzirom na činjenicu da su se preduzete mere pokazale neefikasnim, te da su stope nasilja nad ženama i dalje visoke, osnovan je Komitet eksperata za pripremu Evropske konvencije o suzbijanju svih oblika nasilja nad ženama koja je u fazi nacрта. Na konferenciji Evropske Unije o nasilju nad ženama održanoj 1999. godine ustanovljeno je pet ekspertskih foruma koji su ispitivali određene aspekte nasilja u porodici. Konferencija je završena usvajanjem Preporuka ekspertskih foruma državama članicama Savet Evropske unije je 2002. godine pripremio Izveštaj o implementaciji Pekinške platforme za akciju od strane država članica i institucija Evropske unije¹⁶ čiji je značaj ne samo politički, već i praktični, jer sadrži listu indikatora za sprovođenje obaveza i aktivnosti država definisanih u Pekinškoj platformi u ovoj oblasti.

¹² Preporuka o nasilju u porodici No. R(85)4 (1985), Preporuka o socijalnim merama koje se odnose na unutar porodice No. R(90)2 (1990); Preporuka o hitnim merama koje se tiču porodice No. R(91)9 (1991); Preporuka o posredovanju u porodici No. R (98)1 (1998), Preporuka o nasilju u porodici prema ženama No. 1582 (2002)112 i Preporuka (2007) 17 Standardi i mehanizmi rodne ravnopravnosti.

¹³ EG-S-VL (98)

¹⁴ MEG-4 (97) 18

¹⁵ Assembly debate on 8 October 2004 (32nd Sitting) (see Doc 10273, report of the Committee on Equal Opportunities for Women and Men, rapporteur: Mr Branger). Text adopted by the Assembly on 8 October 2004 (32nd Sitting)

¹⁶ Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action, Draft Council Conclusions (13348/02), 12 October 2002

Institucionalni okvir u Srbiji

Kada su u pitanju specifični institucionalni mehanizmi koji predstavljaju čvorišne tačke za unapređenje rodne ravnopravnosti u Srbiji, može se uočiti da su u pogledu njihovog uspostavljanja učinjeni važni početni koraci. Na centralnom nivou vlasti, 2004. godine prvo je konstituisan Savet za ravnopravnost polova RS, kao stručno i savetodavno telo Vlade Republike Srbije. Sektor za rodnu ravnopravnost polova je konstituisan 2007. godine, a 2008. ga je zamenila Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike RS. Uprava je zadužena za analizu stanja i predlaganje mera u oblasti unapređenja rodne ravnopravnosti, izradu nacrtu zakona i drugih propisa u ovoj oblasti, poboljšanje položaja žena i promociju rodne ravnopravnosti i politike jednakih mogućnosti. Međutim, Uprava za sada raspolaže malobrojnim ljudskim resursima, a finansiranje od donatorskih programa značajno premašuje finansiranje iz budžeta (uporediti Zakon o budžetu RS za 2010. godinu¹⁷). Uprava je zadužena za pripremu i sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009–2015)¹⁸ i Nacionalnog akcionog plana za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2010–2015)¹⁹, obuke državnih službenika u oblasti rodne ravnopravnosti, koordiniranje aktivnosti sa organizacijama civilnog društva u specifičnim projektima i programima i sl. Uprava koordinira i proces prikupljanja inputa za pripremu izveštaja Srbije CEDAW komitetu koji radi Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, a koji treba da sadrži opis postignuća ostvarenih na osnovu preporuka komiteta iz 2007. godine. Osim toga, Uprava rukovodi i procesom izrade Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici RS, koja treba da definiše strateške ciljeve i odgovarajuće mere za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama, kao i nasilja u porodici kao najzastupljenijeg oblika rodno zasnovanog nasilja.

Pored Uprave, koja funkcioniše na nivou izvršne vlasti, na centralnom nivou postoji i Odbor za ravnopravnost polova Narodne skupštine Srbije (nivo zakonodavne vlasti). Ovaj odbor razmatra predloge zakona, drugih propisa i opštih akata sa stanovišta unapređivanja i postizanja ravnopravnosti polova. U okviru institucije Zaštitnika građana jedna od zamenica zadužena je za oblast rodne ravnopravnosti i prava osoba sa invaliditetom. Ona je, između ostalog, nadležna da prima i ispituje predstavke koje se odnose na direktnu ili indirektnu diskriminaciju s obzirom na pol, na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinaca i pojedinki, izdaje saopštenja o slučajevima kršenja zabrane diskriminacije s obzirom na pol, posreduje u mirnom rešavanju sporova, inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju direktne ili indirektno diskriminacije na osnovu pola, itd. Nedavno je na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije uspostavljena i institucija Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Poverenicu ili poverenika bira Narodna skupština. Osoba na

¹⁷ http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=769&t=Z#.

¹⁸ Sl. glasnik R Srbije, br. 55/05 i 71/05

¹⁹ Sl. glasnik R Srbije, br. 67/2010

ovoj funkciji zadužena je za prijem i razmatranje pritužbi zbog povreda Zakona o zabrani diskriminacije, daje mišljenja i preporuke u konkretnim slučajevima i izriče mere u skladu sa zakonom; informiše podnosioca pritužbe o pravima i mogućnostima pokretanja sudskog ili drugog postupka, podnosi tužbe, prekršajne prijave, upozorava javnost na najčešće, tipične i teške slučajeve diskriminacije, ostvaruje saradnju sa drugim organima vlasti i preporučuje mere (Vlada RS, 2009b, član 33).

U AP Vojvodini 2002. godine osnovan je Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, sa mandatom da prati stanje i sprovodi mere u oblasti rodne ravnopravnosti. Osim toga, u Vojvodini je 2004. godine osnovan i Zavod za ravnopravnost polova²⁰. Zavod je ekspertska organizacija čije delatnosti obuhvataju praćenje položaja žena i ostvarivanje njihovih prava zagarantovanih u domaćem i međunarodnom zakonodavstvu, učešće u izradi izveštaja o ravnopravnosti polova i plana ostvarivanja ravnopravnosti polova u AP Vojvodini, istraživačko-analitički rad, informaciono-dokumentacionu delatnost, stvaranje stručnog kadra u oblasti ravnopravnosti polova, izdavaštvo, itd. U Vojvodini takođe postoji i Odbor za ravnopravnost polova pokrajinske skupštine, kao i institucija ombudsmana sa zamenicom za oblast rodne ravnopravnosti. Pokrajinska skupština je 2008. godine usvojila Strategiju za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodini za period 2008. do 2012. god.²¹

Pored institucionalnih mehanizama na centralnom i pokrajinskom nivou vlasti, u Srbiji su formirani i lokalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost. Do sada je u okviru lokalnih organa vlasti u celoj Srbiji formirano 69 mehanizama za rodnu ravnopravnost²². Lokalni mehanizmi su osnovani sa idejom da se na lokalnom nivou donose odluke koje najdirektnije utiču na svakodnevni život žena i muškaraca. Osnivanje ovih tela na nivou lokalne samouprave znači približavanje koncepta rodne ravnopravnosti građanima/kama, čime se daje doprinos decentralizaciji državne uprave i njenoj većoj demokratičnosti. Lokalna tela preduzimaju različite aktivnosti usmerene na afirmaciju ideje rodne ravnopravnosti u lokalnoj sredini ali i realizuju konkretne projekte sa ciljem unapređenja rodne ravnopravnosti i ostvarivanja politike jednakih mogućnosti u praksi. Međutim, iako Zakon o ravnopravnosti polova u čl. 39 (Obaveze organa jedinica lokalne samouprave) uređuje pitanja rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, odredba nije definisana tako da se tumači kao obavezujuća. Takođe, ne postoji propis kojim bi se proceduralno regulisao način funkcionisanja jedinica rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou. Ovi lokalni mehanizmi se značajno razlikuju između opština, prema kapacitetima, formalnom institucionalnom obliku pa i efikasnosti u delovanju. Oni najčešće raspolažu slabim kapacitetima zbog toga što ne raspolažu stalnim zaposlenim službenicima, nemaju odgovarajuća budžetska sredstva, a u nadležnostima ostaju na nivou savetodavne uloge.

²⁰ Odluka o osnivanju Pokrajinskog zavoda za ravnopravnost polova, SL APV br.14/2004.

²¹ www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/pages/DokumentiRavnopravnostiPolova.php

²² www.gendernet.rs

U mapiranju institucionalno-organizacionog okvira politika rodne ravnopravnosti, veoma je važno ukazati i na ulogu civilnog sektora, pre svega ženskih organizacija koje su još od 1990ih godina, u odsustvu državnog institucionalnog okvira, delovale na polju transformacije rodničkih odnosa i različitih oblika organizovanja i osnaživanja žena. One su sprovodile akcije rodne ravnopravnosti u periodu vakuuma državnih politika usmerenih na unapređenje rodne ravnopravnosti²³. Nakon 2000. godine, one nastavljaju da igraju važnu ulogu i u procesima uspostavljanja institucionalnih mehanizama i formulisanja novih politika i zakona usmerenih na promenu stanja u pogledu rodne ravnopravnosti. Njihov pritisak „odozdo“ simultano sa pritiskom „odozgo“ koji dolazi od međunarodnih konvencija, organizacija, pre svega u vidu UN i EU, predstavljaju važne faktore savremenog razvoja politika rodne ravnopravnosti u Srbiji. Među ovim organizacijama nalaze se i one koje su izuzetno posvećene borbi protiv nasilja nad ženama, uključujući i obezbeđivanje neposrednih formi podrške žrtvama nasilja.

U proteklih nekoliko godina Republika Srbija je uložila veliki napor i postigla značajan napredak kako bi unapredila zaštitu žrtava seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Zakonski okvir je unapređen kroz Porodični i Krivični zakon, ali i usvajanjem krovničkih zakona kao što su Zakon o ravnopravnosti polova i Zakon o zabrani diskriminacije, kao i usvajanjem Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti. Definicija rodno zasnovanog nasilja data je u Zakonu o ravnopravnosti polova (2009). Ono se definiše kao „ponašanje kojim se ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo, ili nanosi materijalna šteta licu, kao i ozbiljna pretnja takvim ponašanjem, koje sprečava ili ograničava neko lice da uživa prava i slobode na principu ravnopravnosti polova“ (čl. 10, st. 1, t. 5).

Definicije nasilja u porodici sadrže Krivični zakonik i Porodični zakon. Krivični zakonik definiše ovaj vid nasilja kao „primenu nasilja, pretnju da će napasti na život ili telo, drsko ili bezobzirno ponašanje“ kojim se „ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice“ (čl. 194, st. 1).

Porodični zakon daje širu definiciju (čl. 197, st. 1 i 2):

(1) Nasilje u porodici, u smislu ovog zakona, jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice.

(2) Nasiljem u porodici, u smislu stava 1. ovog člana, smatra se naročito:

1. nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede;
2. izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu;
3. prisiljavanje na seksualni odnos;

²³ To recimo, uključuje i učešće na Pekinškoj konferenciji, onda kada država Jugoslavija zbog sankcija nije mogla zvanično da prisustvuje, ili sastavljanje alternativnog izveštaja CEDAW komitetu, onda kada je sastavljanje državnog izveštaja kasnilo i odvijalo se u krajnje netransparentnoj i neparticipativnoj atmosferi nakon 2000. godine.

4. navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili nemoćnim licem;
5. ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima;
6. vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

Porodičnim zakonom uvedene su i privremene mere zaštite od nasilja u porodici u hitnoj proceduri, kao i rešenje po kome kršenje izrečene mere u građanskom postupku povlači za sobom krivičnu odgovornost. Izmenama Krivičnog zakonika iz 2009. godine povećana je kazna za krivično delo nasilja u porodici.

Bez obzira na navedena poboljšanja u zakonodavstvu koje se odnosi na rodno zasnovano nasilje, zakonska praksa u značajnoj meri zaostaje. Zapažaju se značajni problemi u implementaciji zakona kao i u institucionalnim odgovorima na porodično i rodno zasnovano nasilje (Branković: 2007).

Značajan korak u borbi protiv rodne nejednakosti, pa i protiv nasilja nad ženama je usvajanje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti kojom je utvrđena celovita i usklađena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanje principa ravnopravnosti polova u sve oblasti delovanja institucija sistema, kao i sprovođenje preporuka Komiteta UN o eliminaciji diskriminacije žena. Strategija kao poseban cilj postavlja prevenciju svih vidova nasilja nad ženama i obezbeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja koji će se postići ostvarivanjem sledećih pojedinačnih ciljeva: unapređivanjem normativnog okvira zaštite od nasilja nad ženama, jačanjem kapaciteta sistema zaštite žena od nasilja, sprovođenjem istraživanja i unapređenjem dokumentacije i statistike, podizanjem nivoa svesti o nasilju nad ženama kao društvenom problemu i suzbijanje negativnog medijskog prikazivanja žena.

Međutim, pored navedenog institucionalnog okvira za unapređenje rodne ravnopravnosti, čitav niz institucija i organizacija je značajan sa stanovišta pružanja podrške žrtvama porodičnog nasilja, kao i prevencije i suzbijanja ovog oblika nasilja nad ženama: policija, zdravstvene ustanove, centri za socijalni rad, javno tužilaštvo, sudovi, kao i nevladine organizacije koje pružaju različite oblike podrške žrtvama nasilja.

Prema navodima Biljane Branković (2007: 60) u vezi sa navedenom temom važno je istaći da su ženske nevladine organizacije u velikoj meri preuzele ulogu države u mnogim oblastima borbe protiv porodičnog nasilja (prevencija, podizanje svesti, pružanje usluga, treninzi za zaposlene u institucijama i sl.). Iako je civilni sektor na ovaj način dao veliki doprinos implementaciji međunarodnih standarda u ovoj oblasti, postavlja se pitanje održivosti ovih programa (Ibid: 61). Ovo međutim, može predstavljati pozitivnu tendenciju zbog toga što u savremenim socijalnim politikama to i jeste tip usluga koje obavljaju organizacije civilnog društva. Naime, organizacije i programi koji su nastajali jer je država presporo prepoznavala važnost bavljenja problematikom porodičnog nasilja i nasilja nad ženama, trenutno predstavljaju snagu pod uslovom da se kreiraju uspešni modeli saradnje civilnog i državnog sektora, kao i da država preuzme na sebe obavezu finansiranja, čime bi se sprečila velika zavisnost od stranih donacija i postigao kontinuitet usluga civilnog sektora koje su u mnogim aspektima dostigle evropske standarde kvaliteta. Ova studija upućuje na nekoliko važnih

zaključaka. Srbija je napravila značajan pomak kada je reč o zakonskim promenama u oblasti nasilja nad ženama, porodičnog nasilja i trgovine ljudima ali se postavlja pitanje efikasnosti nekih zakonskih rešenja. Međutim, još uvek se zapaža nedovoljno dostizanje evropskih standarda kada je reč o implementaciji zakona, prikupljanju podataka, protokolima, programima za nasilnike itd. Zbog toga se ocenjuje da je neophodna izrada Nacionalne strategije za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja, sa razvijenim sistemom indikatora za praćenje, definisanim izvorima finansiranja i nezavisnim sistemom monitoringa/evaluacije (Ibid: 60 – 64).

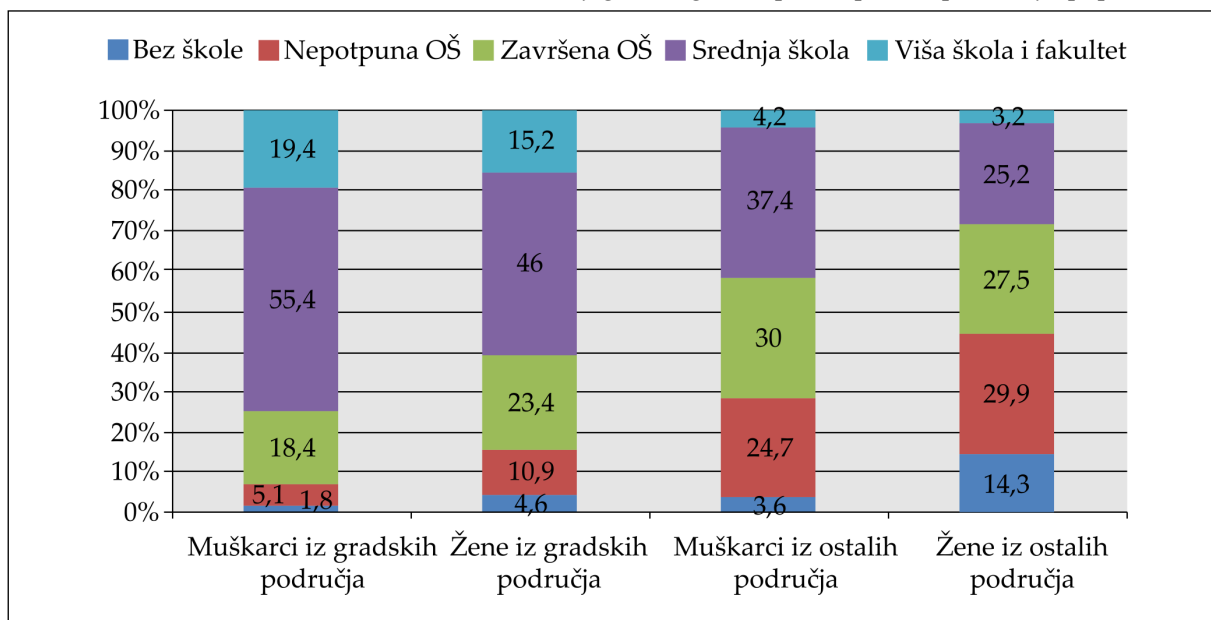
Rodne nejednakosti u Srbiji

Uvid u opšte stanje rodni nejednakosti je od posebnog značaja za analizu i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, pa time i porodičnog nasilja nad ženama. Srbija je društvo koje odlikuju izražene rodne nejednakosti u brojnim aspektima, a rodno zasnovano nasilje u takvim nejednakostima nalazi plodno tle. Stoga je teško očekivati da se samo uskim merama usmerenim na suzbijanje nasilja mogu ostvariti snažniji pomaci ukoliko se istovremeno ne preduzmu i obuhvatnije mere za temeljne promene u rodni odnosima. Žene u Srbiji su još tokom socijalizma ostvarile pojedina važna prava, poput prava na obrazovanje i zaposlenost. Međutim, rodni režim je u tom periodu sadržao veliku protivrečnost jer je povećano učešće žena u sferi javnosti bilo praćeno održavanjem snažnih patrijarhalnih obrazaca u sferi porodične privatnosti u kojoj su žene preuzimale nesrazmerno veću odgovornost za brigu o porodici i domaćinstvu (Milić, 1994; Blagojević, 2002). Ipak, zahvaljujući ekspanziji obrazovanja, rušenju pravnih, običajnih i tradicijskih normi koje su diskriminisale žene u sferi obrazovanja (u kojima je ulogu odigrala i ideologija jednakosti), još od sedamdesetih godina prošlog veka dolazi do izrazito velikog skoka u učešću žena u obrazovanju na svim nivoima (Milić, 1994:40). Obrazovanje je pospešilo društvenu pokretljivost žena naviše i istovremeno omogućilo jačanje položaja žena unutar porodice snažeći njihov „pregovarački potencijal“ (Blagojević, 2002).

U današnjim generacijama dece i mladih obuhvat osnovnim i srednjim obrazovanjem gotovo je izjednačen i čak se uočavaju tendencije preokretanja rodne neravnoteže na štetu dečaka i mladića koji u manjem procentu uspešno završavaju školu u odnosu na devojčice i devojke (Vlada RS, 2010). Međutim, karakteristike obrazovne strukture populacije starije od 15 godina pokazuju da se još uvek ispoljavaju značajne rodne razlike prema obrazovanju, a posebno nepovoljnu obrazovnu strukturu imaju žene iz seoskih sredina (grafikon 1) kao i žene iz ranjivih grupa (interno raseljenih lica, Romske populacije i sl). Poslednjih godina, u visokom obrazovanju ženska populacija beleži čak veće učešće od muške, ali među magistrima i doktorima nauka žene su zastupljene tek sa 30–32% (Babović, 2007). Snaga rodni stereotipa je velika, pa se mladići i devojke još uvek socijalizuju za različite profesionalne oblasti, što dovodi do njihovog koncentrisanja u pojedinim oblastima visokog obrazovanja, a time stvaraju i preduslovi za kasniju segregaciju na tržištu rada. Osim toga, prelaz od obrazovanja ka tržištu rada je teži za žene nego za muškarce.

Drugu izuzetno važnu oblast rodni nejednakosti predstavljaju ekonomske nejednakosti. U periodu socijalizma žene u Srbiji su beležile visoko učešće u radnoj snazi – njihova stopa aktivnosti se kretala oko 70% (Arandarenko, 1997: 31). Međutim, ekonomsko propadanje tokom „blokiranе transformacije“ 1990ih godina, istiskuje žene sa tržišta rada i potiskuje ih ka sferi privatnosti u kojoj preuzimaju brigu o porodici u izrazito nepovoljnim uslovima pada životnog standarda i kraha institucija socijalne brige (više o tome u Blagojević, 2002; Milić, 2004).

Grafikon 1: Obrazovna struktura stanovništva starijeg od 15 godina prema polu i tipu naselja, popis 2002.

Izvor: RZS, popisni podaci.

Ovu pojavu pojedine autorke opisuju kao samo-žrtvujući mikro-matrijarhat“, jer se moć žena premešta i artikuliše primarno u sferi privatnosti, uz intenzivno trošenje ženskih resursa u domaćinstvu kako bi se ublažili negativni efekti otežane tranzicije (Blagojević, 2002: 294). Reč je o rodnom režimu koji počiva na izrazito asimetričnim odnosima, ulogama i očekivanjima.

Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji danas su veoma izražene. Participacija žena u radnoj snazi i stopa zaposlenosti niže su od gotovo svih zemalja EU, dok je stopa nezaposlenosti među najvišima. Srbiju odlikuje još uvek značajna zaposlenost žena u sektoru poljoprivrede, po čemu se može uporediti samo sa Rumunijom. U vezi sa tim zaposlenost žena odlikuje visoko učešće pomažućih članova domaćinstva u poljoprivredi, kao i niske šanse žena iz ruralnih sredina da se zaposle u nepoljoprivrednom sektoru. U posebno nepovoljnom položaju nalaze se žene iz marginalizovanih društvenih grupa: raseljene žene, Romkinje, žene sa invaliditetom i ruralne žene (Babović, 2010).

Tabela 1: Stope aktivnosti zaposlenosti i nezaposlenosti stanovništva radnog uzrasta (15–64), EU27 i Srbija, 2009.

	EU27			Srbija		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Stopa aktivnosti	71.0	77.6	64.4	60.6	68.7	52.8
Stopa zaposlenosti	64.4	70.3	58.5	50.4	58.1	43.0
Stopa nezaposlenosti	9.0	9.1	8.9	16.9	15.5	18.6

Izvor: za EU – Eurostat, za Srbiju – RZS, ARS, 2009: 19.

Opisane nejednakosti na tržištu rada važna su determinanta ekonomskih nejednakosti oličenih u nejednakoj distribuciji ekonomskih resursa i potrošnji. Sa druge strane, one su delimično i determinisane ovim nejednakostima, pre svega zbog manjih šansi žena da poseduju resurse od značaja za ekonomsku aktivnost, pristupe novim tehnologijama i tržištima informacija. Rodne nejednakosti ispoljavaju se i u nizu drugih dimenzija: u posedovanju nepokretnosti, pristupu finansijskim tržištima i uslugama, pristupu novim informatičko-komunikacionim tehnologijama i odgovarajućem IT sektoru ekonomije (više o tome u Babović, 2010).

Nejednakosti na tržištu rada, koje se pripremaju velikim delom u obrazovnom sistemu, nastavljaju se i nakon završetka radne karijere. Jaz u penzijama još jedno je goruće pitanje rodni nejednakosti, i on se ne svodi samo na problem visine penzija žena u odnosu na penzije muškaraca, već za brojne grupe žena predstavlja elementarnije pitanje mogućnosti da se uopšte obezbede penzije za doba starosti. Ovaj problem je posebno izražen kod žena iz ruralnih sredina (Babović, Vuković, 2008, Cvejić et al, 2010). Ove nejednakosti imaju za ishod i veće rizike od siromaštva žena, posebno žena iz samačkih, domaćinstava samohranih roditelja, starijih, žena iz manjinskih grupa, prisilnih migrantkinje (poput raseljenih žena), žena sa invaliditetom, Romkinja i ruralnih žena (Babović, 2010).

Pored toga, niz istraživanja zabeležio je i nejednakosti koje se ispoljavaju u sferi porodičnih odnosa i unutar domaćinstava. Obaveze kućnog rada gotovo u potpunosti su u nadležnosti žena, dok je upravljanje finansijskim resursima domaćinstva pretežno u rukama muškaraca. Ovakvi odnosi uspostavljaju se u kontekstu još uvek prisutnih patrijarhalnih vrednosnih orijentacija koje definišu šta su to „primerene“ muške i ženske uloge (Ibid).

Da bi se učinili pomaci u ovako izraženim i obuhvatnim rodni nejednakostima, potrebne su i obuhvatne politike koje podrazumevaju integrisanje rodne perspektive u sve važne sektorske politike i na svim nivoima političkog odlučivanja. Međutim, ovakve pomake moguće je učiniti tek u uslovima adekvatne zastupljenosti žena i njihovih interesa u strukturi političkog odlučivanja. Podaci o učešću žena u ovim strukturama ukazuju na nisku zastupljenost, a longitudinalni trendovi ne pokazuju konzistentan napredak u ovom pogledu. Između dva izborna perioda uočeni su kontradiktorni trendovi. Sa jedne strane povećana je zastupljenost žena na nivou republičkih organa zakonodavne i najviše izvršne vlasti, dok se na lokalnom nivou zapaža stagnacija u odnosu na raniji period, a na nivou Vojvodine i pojedini reverzibilni trendovi. Nakon republičkih parlamentarnih izbora 2008. godine učešće žena među poslanicima/ama Narodne skupštine Srbije je udvostručeno (povećano sa 11% na 22%) u odnosu na prethodne izbore. Iako je učešće udvostručeno ono je i dalje daleko ispod 30%, cilja definisanog u okviru Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2009–2015)²⁴ (Sl. glasnik R Srbije, br. 55/05 i 71/05) ali i u okviru milenijumskih ciljeva razvoja u Srbiji. Nakon pokrajinskih izbora 2008. godine, učešće že-

²⁴ Nacionalna strategija predviđa da učešće do 2014. godine, učešće od 30% bude samo početni cilj, a krajnji cilj je postavljen na nivo od 40%, koji predviđa i EU.

na u Parlamentu AP Vojvodine čak je smanjeno za 6% (sa 19% na 13%), pa se može zaključiti da trend ukazuje na zabrinjavajuće udaljavanje od postavljenog cilja. Učešće žena u najvišim organima izvršne vlasti takođe je nepovoljno. Nakon izbora 2008. godine u sastavu Vlade RS nalazi se 18% žena. To predstavlja povećanje u odnosu na 12% iz prethodnog perioda, ali je još uvek niže u odnosu na 2002. godinu kada je među članovima/cama Vlade bilo 21% žena. U ovom aspektu, pak, može se reći da je Izvršno veće AP Vojvodine gotovo dostiglo postavljeni cilj, jer se među članovima/cama ove političke institucije nalazi 29% žena (Vlada RS, 2010). Kada je reč o zastupljenosti žena među odbornicima/ama skupština opština uočava se stagnacija u odnosu na prethodni izborni period. Nakon lokalnih izbora 2004. godine žene su činile 21% odbornika/ca skupština opština i sa istim procentom su zastupljene i nakon lokalnih izbora 2008. godine²⁵. Zastupljenost žena među predsednicima/ama opština je daleko nepovoljnija, jer se na ovim funkcijama žene nalaze samo u 4% opština u Srbiji (Ibid).

Navedeni podaci ukazuju samo na neke osnovne aspekte rodni nejednakosti u Srbiji. Ovako sistematsko prisustvo rodni nejednakosti u svim ključnim aspektima stvara izrazito pogodno tlo za porodično nasilje nad ženama, koje predstavlja sredstvo održavanja postojećih obrazaca moći u kojima je većina žena subordinisana. Nedovoljna ekonomska, politička i društvena moć žena determiniše i nedovoljnu moć u interpersonalnim intimnim porodičnim odnosima, posebno u uslovima još uvek snažnih patrijarhalnih vrednosnih okvira. I obrnuto, neravnopravan položaj žene u porodici i partnerskim odnosima, podriiva njene potencijale da se adekvatno uključi u ekonomske, političke i društvene tokove, a nasilje u privatnim odnosima predstavlja sredstvo preko koga se održavaju ovi neuravnoteženi odnosi moći. Nažalost, praćenje nasilja nad ženama u Srbiji, pa i posebno porodičnog nasilja, nije uspostavljeno na adekvatan, sistematski i precizan način, usled čega su uvidi u ovu pojavu snažno ograničeni.

Dosadašnji uvidi u porodično nasilje nad ženama

Zvanične institucije ne prate adekvatno rasprostranjenost i učestalost nasilja u porodici nad ženama. Oblast praćenja stanja je nedovoljno zakonski uređena i iako institucije imaju obavezu prikupljanja podataka ne postoji posebna evidencija rodnog i seksualno zasnovanog nasilja.

Zvanična statistika registruje sledeće: broj prijavi slučajeva nasilja u MUP-u, broj pokrenutih tužbi i ko ih je pokrenuo (tužilac ili žrtva), broj izrečenih presuda, evidencioni karton o licu prema kome je izvršeno nasilje u porodici i evidencioni karton o licu protiv koga je određena mera zaštite od nasilja u porodici (CSR).

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u periodu od 2004. do 2009. godine zapaža se porast broja prijavljenih punoletnih lica za nasilje u porodici. Dok je u 2004. godini bilo podneto 1009 prijava slučajeva porodičnog nasilja, u 2009. godini prijavljeno je ukupno

²⁵ U ovom pogledu registruju se razlike između skupština opština u Centralnoj Srbiji i Vojvodini, jer su žene u skupštinama opština u Centralnoj Srbiji zastupljene sa 20% a u Vojvodini sa 24%.

3384 lica u Srbiji²⁶ (od toga 2699 u Centralnoj Srbiji i 685 u Vojvodini). U 94,4% slučajeva nasilnik je bio muškarac²⁷. Među ovim licima 2115 (62,5%) je optuženo (1598 – 59.2% u Centralnoj Srbiji i 517 – 75.5% u Vojvodini). U istoj godini izrečeno je 1850 osuda i to: 372 (20,1%) zatvorske kazne (nema podataka o visini kazne), 171 (9.2%) novčane kazne, 1265 (68.4%) uslovne kazne, 3 (0.2%) osude na rad u javnom interesu, 26 (1.4%) sudskih opomena, 4 (0.2%) vaspitne mere i 9 (0.5%) slučajeva je proglašeno krivim, a oslobođeno osude. Podaci ne pružaju zadovoljavajuću sliku o nasilju o porodici nad ženama jer nisu rodno osetljivi. Isto tako, nasilje u porodici se može kriti i iza drugih krivičnih dela kao što su krivična dela protiv života i tela, krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, krivična dela protiv polne slobode i sl.

Prema zvaničnim podacima MUP-a²⁸, u periodu od januara 2009. godine do juna 2010. godine, krivično delo nasilje u porodici izvršeno je nad ukupno 5.423 lica, od čega 4.253 lica ženskog pola (78,4% od ukupnog broja) i 1.170 lica muškog pola (21,6% od ukupnog broja). Izvršenjem krivičnog dela nasilje u porodici teško telesno su povređena 153 lica, lako telesno - 2.685 lica, dok usmrćenih nije bilo. Od broja teško telesno povređenih, 3/4 su lica ženskog a 1/4 lica muškog pola. Od broja lako telesno povređenih, 90.6% su lica ženskog pola, dok je 9.4% lica muškog pola. Kada je reč o porodičnom nasilju nad ženama mora se naglasiti da se najteži događaji ovakve vrste kvalifikuju i kao krivična dela ubisto i teško ubistvo. S tim u vezi, u 2009. godini, od ukupnog broja "porodičnih" ubistava (39), 23 su izvršena nad osobama ženskog pola. U strukturi usmrćenih lica u odnosu na izvršioca, 16 je supruga, 2 nevenčane supruge, 2 majke i po 1 bivša supruga, ćerka i baka. U periodu od januara do juna 2010. godine, od ukupnog broja "porodičnih" ubistava (20), 13 je izvršeno na osobama ženskog pola. U strukturi usmrćenih lica 5 je supruga, 4 majke, 3 bivše supruge i nevenčana supruga.

U periodu od januara 2009. godine do juna 2010. godine podneto je 4.973 krivičnih prijava za ukupno 5.155 krivičnih dela nasilja u porodici. Lišena su slobode 172 lica, a zadržano 538. Broj maloletnih lica protiv kojih su podnete krivične prijave iznosi 83, dok je punoletnih – 4.829. Među prijavljenim licima 93,6% su muškarci a 6,4% su žene. U istom periodu krivično delo nasilje u porodici izvršeno je nad ukupno 467 maloletnih lica, od čega je 270 maloletnih lica ženskog pola i 197 maloletnih lica muškog pola. U ovim slučajevima nasilja u porodici teško telesno su povređena 22 maloletna lica, a lako telesno – 360. Podneto je ukupno 447 krivičnih prijava za krivično delo nasilje u porodici izvršeno nad maloletnim licima. Lišena su slobode ukupno 33 lica, a zadržana 52. Broj maloletnih lica protiv kojih su podnete krivične prijave za krivično delo nasilje u porodici izvršeno nad, takođe, maloletnim licima iznosi 9, dok je punoletnih - 402. U strukturi prijavljenih lica za krivično delo nasilje u porodici izvršeno nad maloletnim licima preovlađuju lica muškog pola koja čine 84,9% od ukupnog broja prijavljenih lica, dok je osoba ženskog pola 15,1%.

²⁶ Saopštenje broj 194, godina LX, 01.07.1010, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku

²⁷ <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=odel&tab=70>

²⁸ dobijenim na pismeni zahtev SeConSa.

Nevladine organizacije koje se bave rodnim, seksualnim i porodičnim nasiljem, takođe imaju svoje evidencije²⁹. Statistički podaci Incest Trauma Centra – Beograd su prepoznati i uneti u odgovarajuća nacionalna dokumenta od strane Ministarstva za rad i socijalnu politiku Srbije i prezentovani su od strane Saveta za prava deteta Vlade RS.

Navedeni podaci ne ukazuju na prave srazmere nasilja u porodici nad ženama jer se najveći broj slučajeva ne prijavljuje nijednoj instituciji niti organizaciji, već čuva kao porodična tajna. Na to su nedvosmisleno ukazali podaci iz našeg, ali i drugih istraživanja. Zbog nedovoljno obuhvatnog praćenja porodičnog nasilja nad ženama, značajni su početni uvidi koje su ponudila različita istraživanja. Međutim, usled različitih definicija nasilja u porodici, korišćenih metodologija, različitih uzoraka i stepena pouzdanosti sprovedenih istraživanja, rezultate ovih istraživanja teško je porediti. Ova istraživanja nisu bila sprovedena na nacionalnim reprezentativnim uzorcima, ali su svakako ponudila važne početne uvide u karakteristike porodičnog nasilja.

Prvo obuhvatno istraživanje o porodičnom nasilju u Srbiji sproveo je 2001. godine Viktimološko društvo Srbije na uzorku od 700 punoletnih žena iz gradskih i seoskih područja sa teritorije sedam gradova pri čemu se vodilo računa da uzorak bude što bliži reprezentativnom i da srazmerno broju stanovnika budu zastupljeni svi region. Anketarke su imale instrukcije da nasumice izaberu kuće i stanove u centralnim i perifernim delovima gradova, odnosno u selima (Nikolić-Ristanović, 2002: 4). Pokazalo je da je svaka treća izjavila da je žrtva nekog oblika fizičkog (30.6%), a skoro svaka druga (46.1%) nekog oblika psihičkog nasilja u porodici (ponižavanja, omalovažavanja, psihičkog i emocionalno iscrpljivanja, uskraćivanja kretanja i raspolaganja novcem, pretnji, ucena, zastrašivanja, korišćenje privilegija kojima se žena podčinjava i sl.). Registrovano je i da se svakoj četvrtoj ženi pretilo nasiljem (26.3%), a u 7.4% slučajeva nasilje je uključivalo upotrebu oruđa ili oružja, dok je 8.7% žena navelo da je bilo seksualno zlostavljano (Nikolić-Ristanović, 2002: 13–14). Pokazalo se da je nasilnik najčešće muž ili partner (Ibid: 15).

Drugo značajno istraživanje podržala je Svetska zdravstvena organizacija, a nevladina organizacija (NVO) „Autonomni ženski centar“ u 2003. godini³⁰. Uzorak je obuhvatio 1456 žena u Beogradu. Istraživanjem su sakupljeni kompleksni podaci o incidenciji³¹, opaženim uzrocima i posledicama nasilja. Od svih žena koje su ikada bile u partnerskim odnosima, 23,7% je prijavilo da je pretrpelo seksualno i/ili fizičko nasilje u nekom periodu života. Seksu-

²⁹ Incest trauma centar iz Beograda vodi evidenciju o žrtvama koje se javljaju njima i organizacijama okupljenim u Mrežu poverenja, Viktimološko društvo Srbije, Savetovalište protiv nasilja o porodici vodi evidenciju o ženama smeštenim u sigurnu kuću, „Iz kruga“, „Hora“, „Oaza sigurnosti“, SOS telefon Novi Sad“, SOS telefon za žene žrtve nasilja, Odbor za ljudska prava – Vranje, Centar za zaštitu žrtava nasilja u porodici iz Užica, SOS za žene i decu žrtve nasilja Vlasotince, Udruženje samohranih majki Niš.

³⁰ Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje, studija: "WHO Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence Against Women", Autonomni ženski centar Beograd i World health Organization, 2005.

³¹ O razlici između incidencije i prevalencije nasilja pogledajte u poglavlju o konceptualnom okviru.

alno nasilje je prijavilo 6,3% ispitanica, dok je fizičko nasilje prijavilo njih 22,8%. Skorašnje nasilje, koje se odigralo u prethodnih 12 meseci, prijavilo je 3,7% žena (fizičko i/ili seksualno nasilje), od toga 1,1% seksualno nasilje i 3,2% fizičko nasilje. Većina žena, njih 207 (17,4%), doživela je fizičko nasilje od svojih partnera, dok su 64 žene (5,4%) prijavile i seksualno i fizičko nasilje, a 11 žena (0,9%) prijavilo je samo seksualno nasilje (AŽC i WHO, 2005:25). Preko 40% žena koje su prijavile fizičko nasilje izjavilo je da su deca bila prisutna kada se nasilje odigravalo. U većini slučajeva deca su bila svedoci nasilja 1–2 puta (22,7%), a retko više od 5 puta (7,4%) (Ibid: 43). U najvećem broju slučajeva (28,2%) ispitanice nisu mogle da navedu razlog za fizičko nasilje. U 23,8% slučajeva ispitanice su navele pijanstvo partnera, u 24,2% ljubomoru, u 13,5% neposlušnost prema partneru i u 12,5% slučajeva kao razlog za fizičko nasilje navele su porodične probleme (Ibid: 42). Najveći broj žena (78,2%) nikada nije tražio pomoć od institucija, bilo da se radilo o fizičkom ili seksualnom zlostavljanju. U 12,1% slučajeva žene su se za pomoć obraćale policiji, u 9,6% pomoć su zatražile od zdravstvenih radnika, a u 8,9% slučajeva od Centara za socijalni rad. Svega 2,1% i 0% se obratio za pomoć OCD, ženskim organizacijama ili skloništima, što je tumačeno kao niska javna svest o drugim izvorima pomoći osim tradicionalnih (Ibid: 46). Kako same autorke navode, glavni nedostatak studije je u tome što je sprovedena samo u Beogradu. Pretpostavka je da se ovi rezultati mogu ekstrapolirati na najveći urbani deo Srbije, ali nije bilo poznato kako bi se mogli primeniti na seoske zajednice (Ibid: 51).

Prema podacima SOS telefona u 94% slučajeva nasilnik je partner ili član porodice (Mršević i Hughes, 1997: 101–128). Svega 16,8% žrtava je nasilje prijavilo policiji (Ibid: 91), 9,6% centru za socijalni rad, 14,8% je zatražilo lekarsku pomoć, a svega 2,4% žena se obraćalo organizacijama civilnog društva (Ibid:101–103).

Prema podacima najnovijeg istraživanja o porodičnom nasilju nad ženama koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedo na teritoriji AP Vojvodine 2010. godine, svaka druga žena je doživela neki oblik psihičkog nasilja, a svaka treća neki oblik fizičkog nasilja. Pretnju nasiljem doživelo je 27% žena, seksualnom nasilju bilo je izloženo 9% žena, dok je 18,6% žena bilo žrtva proganjanja (Nikolić-Ristanović, 2010: 26).

Ova istraživanja su dala značajan doprinos podizanju svesti o učestalosti, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici. Ono što je bitno istaći, a što pokazuju podaci navedenih studija porodičnog nasilja nad odraslim ženama je veliki jaz između registrovanih stopa nasilja i stepena prijavljivanja nasilja. Zbog razlika u metodologiji poređenje nalaza iz našeg istraživanja sa prethodnim istraživanjima je otežano, jer, kao što će u narednom poglavlju biti obrazloženo, podaci o prevalenciji i karakteristikama nasilja izrazito su zavisni od primenjene metodologije.

TEORIJSKO–METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U planiranju istraživanja o porodičnom nasilju nad ženama postavljaju se dva ključna pitanja od kojih zavisi čitava slika o ovoj pojavi. Prvo pitanje tiče se teorijskog koncepta koji počiva na definicijama nasilja ali i na širem shvatanju porekla i prirode nasilja. Ovaj konceptualni i pojmovni okvir ne samo da definiše šta se sve smatra nasiljem (čime utiče i na merenje obima pojave), već snažno usmerava istraživanje u pojedinim pravcima za koje se smatra da su od značaja za opis karakteristika pojave i njenih uzroka i posledica. Drugo ključno pitanje odnosi se na metodologiju istraživanja, pre svega na definisanje uzorka istraživanja i metode prikupljanja podataka. Potrebno je odmah naglasiti da u istraživanju rodno zasnovanog nasilja, pa i posebno porodičnog nasilja nad ženama, ne postoje opšte prihvaćeni koncepti niti metodologije. Poslednjih trideset godina u ovoj oblasti istraživanja učinjeni su veliki pomaci, ali se i dalje vode snažne debate o prednostima i nedostacima različitih teorijskih i metodoloških pristupa. Upravo zbog toga što je slika o nasilju izrazito uslovljena teorijskim konceptom i primenjenom metodologijom, u ovom poglavlju ćemo više pažnje posvetiti obrazloženju konceptualnih i metodoloških osnova istraživanja i analize, ukazati na neke nerazrešene dileme ali i na moguće pravce unapređenja budućih istraživanja. Nakon izlaganja teorijskog i metodološkog okvira, biće prikazane i najvažnije karakteristike uzorka iz ovog istraživanja, kako bi se stekli uvidi u njegovu reprezentativnost.

Konceptualni okvir

Konceptualni okvir definisanja porodičnog nasilja nad ženama u ovom istraživanju počiva na pretpostavci da rodno zasnovano nasilje predstavlja sredstvo reprodukovanja neravnotežnih odnosa moći između muškaraca i žena koji su uslovljeni njihovim nejednakim položajem u društvenim strukturama, kao i kulturnim vrednosnim obrascima. Stoga rodno zasnovano nasilje u porodici ne predstavlja izolovane, sporadične ili ekscenčne oblike porodičnih konflikata, već proističe iz sistematskih rodni nejednakosti koje se uspostavljaju simultano u sferi javnog i privatnog života. S obzirom da je tema našeg istraživanja porodično nasilje nad ženama, potrebno je definisati nekoliko osnovnih pojmova: šta je *nasilje* i šta je rodno zasnovano nasilje, a šta *porodično nasilje*.

U literaturi o porodičnom nasilju često se naizmenično koriste termini kao što su nasilje, zlostavljanje, zapostavljanje, i sl. Saglasnost o sasvim preciznom značenju ovih termina i njihovoj upotrebi ne postoji. Pojedini autori ukazuju da se razlika između nasilja i zlostavljanja ispoljava pre svega u tome što zlostavljanje podrazumeva više sistematsko štetno ponašanje koje ima za cilj da uspostavi kontrolu nad osobom nad kojom se vrši, to jest predstavlja sistem odnosa kontrole i dominacije, dok nasilje može predstavljati i eruptivno, temperamentno, nekontrolisano reagovanje, koje ne mora sadržati ovu pozadinu kontrole i dominacije (Hampton, 1999). I jedan i drugi termin sadrže konotaciju agresije prema drugoj osobi, mada je ona izraženija kod termina „nasilje“. No, danas u istraživanjima, posebno primenje-

nim, najčešće se upotrebljava termin nasilje, s tim da on vrlo često sadrži i konotaciju sistemske kontrole i dominacije. Stoga će i u našoj studiji dva termina biti korišćena naizmenično, pri čemu se u oba slučaja podrazumeva da je reč o sredstvima uspostavljanja i održavanja kontrole i dominacije nasilnika nad žrtvom.

U okviru ovog istraživanja nasilje se shvata uopšteno kao takva vrsta ponašanja ili odnosa u kome se prinuda, zastrašivanje, obezvređivanje, omalovažavanje ili kontrola (u smislu ograničavanja slobode) koriste neposredno ili putem pretnje, kako bi se druga osoba povredila i potčinila psihički, fizički, ekonomski ili socijalno. Rodno zasnovano nasilje predstavlja one oblike nasilja koji su usmereni prema pojedincima ili grupama na temelju njihovog rodnog identiteta, a koje se javlja usled normativnih očekivanja u vezi sa rodnim ulogama i nejednakih odnosa moći unutar konteksta specifičnog društva (Bloom, 2008). Porodično nasilje predstavlja oblike nasilja počinjene u okviru domaćinstva, srodničkih ili partnerskih odnosa, bez obzira da li osobe žive zajedno ili ne.

Međutim, ove početne definicije potrebno je dalje operacionalizovati kako bi se istraživanjem mogle izmeriti dimenzije pojave na osnovu jasnih i preciznih indikatora. U istraživanjima porodičnog nasilja nad ženama postoji nekoliko široko prihvaćenih kompozitnih indikatora nasilja. Svaka od kompozitnih mera poseduje izvesne prednosti i nedostatke, pa je odlučeno da se u ovom istraživanju ne primeni ni jedna od tih mera. Takozvana CTS skala (Conflict Tactics Scale³²) je odbačena zbog toga što registruje samo fizičko, verbalno i seksualno nasilje, ali i zbog toga što je više prilagođena za praćenje konflikata a ne nasilja kao čina usmerenog od jedne osobe prema drugoj uz primenu različitih oblika prinude. Odbačene su i mere koje se usko fokusiraju na psihičko nasilje ili na nasilje od strane partnera (Psychological Maltreatment of Women Inventory – PMWI, Index of Spouse Abuse–ISA, Measure of Wife Abuse–MWA, Abusive Behaviour Inventory – ABI, Abuse Risk Inventory–ARI)³³. Na kraju odbačena je i kompozitna skala zlostavljanja (Composite Abuse Scale – CAS), koja iako je obuhvatnija od prethodnih i mogla bi biti modifikovana tako da identifikuje i druge počinioce osim partnera, poseduje problem preobimnosti, jer obuhvata preko 70 pojedinačnih indikatora.³⁴ Zbog toga je ova skala izuzetno zahtevna i teška za sprovođenje u društvima u kojima se o porodičnom nasilju nerado govori.

Odlučeno je da se u ovom istraživanju, koje predstavlja prvo istraživanje na reprezentativnom uzorku (doduše za užu Srbiju), porodično nasilje nad ženama operacionalizuje na što obuhvatniji način, ali uz potpunu svest da je nemoguće obuhvatiti *sve* dimenzije nasilja.

³² Skalu je početno razvio Straus u istraživanjima sukoba u porodici, a kasnije je revidirao tako da pored fizičkog i verbalnog nasilja obuhvati i seksualno nasilje (Straus, 1979).

³³ Zapravo većina studija koje primenjuju navedene i slične mere nasilja nad ženama bavila se partnerskim, a ne porodičnim nasiljem (Hagemann-White, Katenbrink and RabeCombain, 2006; ORC Macro: 2006; UNICEF: 2000; UN:2007; United Nations Gender Theme Group: 2009; Minister responsible for Statistics in Canada: 2006; Mazza, Dennerstein and Ryan: 1996; Immigration and Refugee Board of Canada: 2009; Piispaa and Heiskanenb: 2005; Muratore and Sabbadini: 2005; Diprose: 2007; Mirrlees-Black: 1999).

³⁴ Sažet pregled ovih mera i kritičko preispitivanje nudi Hegarty (2007)

Osim toga, nastojali smo da pokazatelje pojedinih aspekata nasilja prilagodimo u što većoj meri formulacijama datim u našim zakonima. Stoga je nasilje operacionalizovano preko sledećih dimenzija, odnosno formi nasilja: *ekonomskog, psihičkog, fizičkog i seksualnog*. Svaki navedeni tip nasilja dalje je obuhvatio niz pokazatelja na osnovu kojih je bilo moguće identifikovati da li je žena bila izložena takvom tipu nasilja. Indikatori za svaki oblik nasilja prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 2: Oblici i indikatori nasilja

Oblik/dimenzija nasilja	Indikatori
Ekonomsko nasilje	Ograničen pristup novcu u domaćinstvu uz uskraćivanje novca za lične potrebe ³⁵ Oduzimanje ličnog novca Diskreciona potrošnja novca člana domaćinstva usled koje domaćinstvo ostaje bez dovoljno sredstava za život u toku meseca Zabrana da se zaposli
Psihičko nasilje	Verbalno ponižavanje (omalovažavanje, psovanje, vređanje) nasamo ili pred drugim licima Ignorisanje, uskraćivanje pažnje, razgovora duže od sat vremena Zastrašivanje (pretnja da će nauditi ispitanici ili njoj bliskoj osobi) Zabrana, ograničavanje kretanja (izlaska, odlaska u posetu i sl.) Namerno uništavanje predmeta koji pripadaju ispitanici
Fizičko nasilje	Drmusanje, tresenje za ramena Čupanje kose Zavrtanje ruke Udarac rukom (šamar, udarac pesnicom) Udarac, gađanje predmetom Ugriz Stiskanje za vrat, davljenje Snažan udarac o zid Nanošenje opekotina (cigaretom, ringlom, peglom ili na drugi način) Napad oružjem ili oruđem (nožem, pištoljem, sekirom i sl.)
Seksualno nasilje	Prinuda na seksualni odnos ili neke radnje tokom seksualnog odnosa uz upotrebu fizičke sile ili pretnju da će povrediti ispitanicu ili njoj blisku osobu ³⁶ Prinuda na seksualni odnos ili neke radnje tokom seksualnog odnosa ucenom, uvredom, optužbom i sl., ali bez upotrebe fizičke sile.

Porodično nasilje nad ženama operacionalizovano je tako da obuhvati sve slučajeve nasilja koje su prema ženama počinili članovi/ce istog domaćinstva, bez obzira na srodstvo, zatim članovi /ce porodice i srodnici/e bez obzira da li žive u istom domaćinstvu sa ženama iz

³⁵ Ograničen pristup novcu u domaćinstvu predstavlja meru ekonomske zavisnosti, a tek u kombinaciji sa uskraćivanjem novca za ličnu potrošnju predstavlja indikator ekonomskog zlostavljanja.

³⁶ Ovaj oblik nasilja izdvojen je i kao silovanje u skladu sa definicijom silovanja iz Krivičnog zakona.

uzorka, kao i sadašnji i bivši partneri/ke bez obzira na to da li su venčani, nevenčani i da li žive zajedno sa ženama iz uzorka ili u odvojenom domaćinstvu. Istraživanjem su obuhvaćeni i lezbejski parovi, mada je njihov broj izuzetno mali (7 slučajeva). Dakle, cilj nam je bio da upoznamo sve oblike nasilja koji se vrše prema ženi od različitih počinitelaca, a ne da se ograničimo samo na partnersko nasilje.

Iskustvo nasilja ispitivano je u dve vremenske jedinice: tokom života i u poslednjih godinu dana. Ovakav pristup uobičajen je u praćenju porodičnog nasilja nad ženama, jer se omogućuje razlikovanje aktuelne prevalencije porodičnog nasilja u odnosu na ukupnu prevalenciju nasilja u datom društvu. Zbog toga je važno napomenuti da će tokom analize biti korišćeni sledeći pojmovi:

- Opšte porodično nasilje – nasilje koje obuhvata sve oblike nasilja, uključujući ekonomsko, fizičko, psihičko i seksualno.
- Specifični oblici nasilja – pojedinačne forme nasilja koje se ispoljavaju kao ekonomsko ili fizičko ili psihičko ili seksualno, ili kroz kombinacije više različitih specifičnih formi.
- Aktuelno nasilje – nasilje koje se dogodilo u poslednjih 12 meseci koji su prethodili istraživanju.
- Ukupno nasilje – nasilje koje su žene iskusile tokom života.

Ovde je potrebno učiniti još jednu važnu napomenu u vezi sa konceptualnom osnovom praćenja nasilja. U literaturi se često nedovoljno razlikuju, pa i mešaju pokazatelji prevalencije i incidencije nasilja (Brownridge, Halli, 1999). Cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi *prevalencija* nasilja, odnosno rasprostranjenost nasilja i njegovih posebnih formi u populaciji žena u Srbiji bez Vojvodine. Incidencija nasilja, koja podrazumeva učestalost nasilja, odnosno broj incidenata nasilja u određenom periodu u datoj populaciji, nije bila predmet istraživanja. Razlozi za ovakvu odluku su višestruki. Pre svega, ocenili smo da je za ovu priliku daleko značajnije obuhvatiti što veći broj pojedinačnih pokazatelja različitih formi nasilja. Za svaki od tih pokazatelja bilo je potrebno ispitati i da li su prisutni u poslednjih godinu dana i tokom života, kao i registrovati sve počinioce, kako bi se dobila što obuhvatnija slika o formama i mehanizmima porodičnog nasilja nad ženama. Dodavanje pitanja o broju incidenata nasilja na svakoj od ovih dimenzija, uvećalo bi upitnik toliko da bi ugrozilo kvalitet dobijenih podataka s obzirom na metodologiju prikupljanja podataka o kojoj će kasnije biti više reči. Smatrali smo da u ovom početnom koraku ispitivanja nasilja na velikom reprezentativnom uzorku važniji zadatak predstavlja identifikovanje obima, formi, mehanizama i determinanti nasilja, kao i iskustava i stavova u vezi sa pristupom uslugama socijalne podrške, te da je već pojedinačni slučaj nasilja dovoljno alarmantan i jedva manje značajan od ponavljanih incidenata. Svakako veća učestalost incidenata nasilja u pojedinačnim slučajevima ukazuje i na teži problem koji zahteva i specifične oblike podrške, ali nažalost, za precizno merenje incidencije ovoga puta nije bilo prostora. Osim toga cilj ovog istraživanja je da doprinese ukidanju nasilja nad ženama a ne smanjenju njegove učestalosti.

Na kraju, potrebno je navesti i da je osnovno teorijsko polazište o nasilju kao strukturno i kulturno determinisanoj pojavi uslovalo i ispitivanje brojnih dimenzija koje se tiču socio-

ekonomskog položaja žena, porodičnog konteksta, kao i stavova prema rodnim ulogama i nasilju. Instrument za prikupljanje podataka stoga je sadržao dva strukturirana upitnika. *Prvim su prikupljeni podaci o domaćinstvu*, uključujući i srodnički sastav, veličinu domaćinstva, karakteristike članova/ica prema obrazovanju, zaposlenosti, podaci o materijalnom standardu domaćinstva, kao i karakteristike odnosa moći u domaćinstvu. *Drugim strukturiranim upitnikom prikupljeni su podaci o ženama*, njihovom položaju u domaćinstvu i porodici, iskustvima nasilja, stavovima prema nasilju i različitim formama socijalne podrške, kao i iskustvima u pristupu socijalnim uslugama za podršku žrtvama nasilja.

Metodologija istraživanja

Istraživanje rodno zasnovanog i porodičnog nasilja spada u takozvana „istraživanja osetljivih pitanja“ (sensitive topics research). Reč je o istraživanjima koja mogu imati posledice bilo direktno za učesnike/ce u istraživanju ili posredno, za kategoriju osoba koja je obuhvaćena istraživanjem (Sieber, Stanley, 1988: 49). Kod ovakvih istraživanja veliki problem predstavlja to što pokušaj da se određena pojava istraži predstavlja pretnju za ispitanike/ce. U literaturi su prepoznata tri ključna problema zbog kojih se ovakva istraživanja doživljavaju kao pretnja. Prvo, istraživačka pitanja mogu zadirati u lična, intimna pitanja i probleme, u teme koje su izvor stresa i patnje osoba koje se ispituju. Drugo, ispitivanje o osetljivim pitanjima i problemima može stvarati osećaj stida i stigmatizacije kod osoba koje se ispituju, ili može biti inkriminišuće, kao kada su u pitanju ponašanja i aktivnosti koje su kažnjive zakonom. Treće, osetljiva pitanja mogu proizvesti osećaj straha kod osoba koje se ispituju zbog mogućih posledica da će zbog otkrivanja podataka ili mišljenja biti izložene gnevu, represiji, kazni osoba ili grupa sa više moći (Renzetti, Lee, 1993). Pojedini od navedenih problema svojstveni su određenim tipovima osetljivih istraživanja, kao što su istraživanja nelegalnih aktivnosti, ponašanja koja se smatraju „devijantnim“, političkim stavovima u represivnim društvima i sl. Međutim, u proučavanju porodičnog nasilja nad ženama, svi navedeni problemi su prisutni i tako izuzetno otežavaju istraživanje ovog problema.

Zbog navedenih problema ovakva istraživanja postavljaju pred istraživače/ice veliki izazov: kako da sa jedne strane obezbede kvalitetne i validne podatke o pojavi koju ispitanici/e sistematski žele da prikriju, a da u isto vreme obezbede najviši nivo profesionalne etike, koji podrazumeva da se ispitanici/e ne obmanjuju o temi istraživanja, da se na njih ne vrši pritisak i da se ne dovedu u stanje snažnih emotivnih reakcija koje istraživači/ce ne mogu da saniraju, jer to prevazilazi njihovu ulogu i kompetencije. Svetska zdravstvena organizacija je zbog toga objavila smernice i standarde za istraživanje nasilja nad ženama, kojih smo se pridržavali u pripremi i sprovođenju istraživanja (Okvir 1).

Imajući u vidu navedene teškoće koje su svojstvene istraživanju porodičnog nasilja nad ženama, kao i neke univerzalne metodološke principe koji se nalaze u osnovi kvaliteta svakog istraživanja, istraživačka metodologija je oblikovana sa posebnom brižljivošću. U nastavku će biti predložene najvažnije karakteristike metodologije istraživanja u pogledu uzorka, metoda prikupljanja podataka i obezbeđivanja specifičnih uslova za kvalitet istraživanja porodičnog nasilja nad ženama.

Okvir 1: Standradi i smernice za istraživanje nasilja nad ženama

Na osnovu obimnog iskustva u istraživanju nasilja nad ženama širom sveta Svetska zdravstvena organizacija definisala je neke najvažnije standarde za kvalitetno i etičko istraživanje nasilja nad ženama:

- 1) Bezbednost ispitanica i istraživačkog tima je od presudnog značaja i treba da usmerava sve projektne odluke.
- 2) Studije prevalencije treba da budu utemeljene na kvalitetnoj metodologiji i da uzmu u obzir istraživačka iskustva u vezi sa mogućnostima da se prikrivanje nasilja svede na najmanju moguću meru.
- 3) Zaštita anonimnosti ispitanica je od ključnog značaja i za njihovu bezbednost i za kvalitet podataka.
- 4) Članovi istraživačkog tima treba da budu pažljivo odabrani, da budu adekvatno obučeni i da imaju kontinuiranu podršku tokom istraživanja.
- 5) Instrument i procedura prikupljanja podataka treba da otklone ili umanje stres koji može nastati zbog istraživanja.
- 6) Istraživači/ce treba da budu obučeni/e da upute žene u dostupne službe za podršku.
- 7) Istraživači/ce i donatori imaju moralnu obavezu da osiguraju da se podaci iz istraživanja adekvatno interpretiraju i koriste u cilju unapređenja politika i mera.
- 8) Pitanja o nasilju treba da budu uključena u istraživanja namenjena drugim ciljevima samo kada je moguće ispuniti etičke i metodološke zahteve.

WHO, 2001: 11.

Plan i realizacija uzorka

Istraživanje je sprovedeno je na reprezentativnom uzorku od 2500 punoletnih žena u užoj Srbiji. Tip uzorka bio je višestapni stratifikovani, što znači da su unutar svakog stratuma jedinice uzorka odabrane u kombinaciji procedura sistematskog i slučajnog izbora. Uzorak je obuhvatio 925 domaćinstava i žena iz Beograda, 725 iz Južne i Istočne Srbije i 850 iz Centralne i Zapadne Srbije. U okviru svakog od ovih stratuma procedurom slučajnog izbora su odabrane opštine i u njima mesne zajednice (urbane i ruralne). U okviru svake mesne zajednice odabrane su sistematskom procedurom dve ulice i u okviru njih domaćinstva. Uzorak je napravljen tako da je u svakoj od izabranih ulica bilo anketirano između 15 i 20 domaćinstava i žena. Ukoliko je među članovima domaćinstva bilo više punoletnih žena, ispitanica je odabrana metodom slučajnog izbora, prema najbližem datumu rođenja. U slučaju odsustva ispitanice koja je odabrana ovakvom procedurom, *nije mogla* biti ispitana druga žena iz domaćinstva, već su anketari imali obavezu da se vrate i obave anketu sa izabranom ženom. Veličina i realizacija uzorka omogućavaju pouzdane procene prevalencije porodičnog nasilja nad ženama, njegovih oblika i karakteristika.

Metode prikupljanja podataka

U pogledu metoda prikupljanja podataka u istraživanjima o porodičnom nasilju nad ženama mišljenja se razlikuju. U principu dve metode smatraju se najvalidnijim: neposredno intervjuisanje žena i samopopunjavanje upitnika od strane žena, bez direktnog ispitivanja

anketara. Iskustva iz istraživanja u Velikoj Britaniji i Nemačkoj u kojima je primenjivana i jedna i druga metodologija, pokazala su da se u uslovima kada žene same popunjavaju upitnik (pismeno u slučaju Nemačke, a na laptop kompjuteru u slučaju Velike Britanije) dobija čak pet puta veća stopa prevalencije porodičnog nasilja nego kada anketar usmeno ispituje ženu (Walby, 2004). Istovremeno, smatra se da je metoda samopopunjavanja pogodna zbog toga što se izbegava sekundarna viktimizacija ispitanica. Zbog toga je odlučeno da se u prikupljanju podataka primeni metodologija samopopunjavanja upitnika. Procedura prikupljanja podataka osmišljena je na način koji omogućava veliku kontrolu anketarki nad situacijom anketiranja, u cilju obezbeđivanja najpovoljnijih uslova za ispitanice da dobrovoljno odgovore na pitanja iz upitnika.

Istraživanje je nazvano „Istraživanje zdravlja i životnih uslova žena“, a u pristupu domaćinstvima anketarke su predstavile istraživanje kao istraživanje opštijeg karaktera o položaju žena u porodici, njihovom zdravlju i uslovima života. Ovakav pristup je u skladu sa preporukama Svetske zdravstvene organizacije, i pokazao se kao sasvim adekvatan zbog toga što je omogućio bezbedne uslove u kojima su žene mogle da odluče da li će učestvovati u istraživanju. Naime, anketarke su ispitivale druge članove domaćinstva o različitim karakteristikama domaćinstva dok je žena u odvojenoj prostoriji sama popunjavala upitnik. Članovi domaćinstva nisu znali da upitnik koji popunjava žena sadrži pitanja o nasilju, a istovremeno žene nisu bile obmanute o temi istraživanja, jer je na početku njihovog upitnika bilo navedeno da se u upitniku nalaze i osetljiva pitanja, te da imaju punu slobodu da na pitanja ne odgovaraju. Ženama je garantovana potpuna anonimnost, što je inače praksa i u ostalim društvenim istraživanjima. Ova procedura prikupljanja podataka se pokazala izuzetno pogodnom, jer su žene imale punu slobodu da odluče da popune upitnik ili ne; da u slučaju da žele da ga popune to učine na miru, neometane od drugih ukućana i bez ustezanja pred anketarkama. Ipak, ženama je ostavljena mogućnost da ukoliko su same, i žele da ih ispita anketar/ka, mogu da to i zatraže. Ukoliko bi žene tražile da ih anketar/ka ispita zbog problema sa vidom, ili iz drugih razloga, anketarke su imale zadatak da ih upozore da se u upitniku nalaze osetljiva i intimna pitanja, pa ako su i nakon toga bile odlučne da usmeno odgovaraju, anketarke su imale dozvolu da ih usmeno ispituju, pod uslovom da drugi ukućani nisu bili prisutni.

Ovakav istraživački pristup smanjio je značajno i procenat odbijanja da se učestvuje u istraživanju (koji iznosi 21.1%). On je istovremeno omogućio istraživačima/cama da sebe i žene štite jasnim procedurama, jer u slučaju da je muž ispitanice ili neko od drugih ukućana insistirao da vidi upitnik koji treba da popuni žena, anketarka je trebalo da ukaže da to nije u skladu sa definisanom procedurom istraživanja i da napusti dato domaćinstvo ukoliko se insistiranje nastavi.

Upitnik za domaćinstvo nije sadržao nikakva pitanja o nasilju, kako se kod drugih ukućana ne bi stvorila sumnja da i žena odgovara na slična pitanja. Ni u upitniku za žene termin nasilje nije korišćen sve do samog kraja upitnika. Pitanja su bila formulisana jasno i jednostavno, kako bi žene različitog stepena obrazovanja i starosti mogle same da popune upitnik. Instrument je testiran u pilot istraživanju, na uzorku od 50 žena iz urbanih i prigradskih, ruralnih područja Beograda, uključujući i romska naselja. Pilot istraživanje nam je pokazalo da je instrument validan, da ga razumeju i žene nižeg obrazovanja i stepena pismeno-

sti, da je primenjena metodologija adekvatna, te da daje kontrolu ženi u situaciji istraživanja (da se otvori upravo onoliko koliko njoj odgovara: od toga da upitnik popunjava sama, do toga da se poverava istraživačici i zajedno sa njom popunjava upitnik). Pojedina pitanja su bila pojašnjena, a pojedine varijable drugačije operacionalizovane nakon analize iskustava anketarki tokom sprovođenja pilota, čime je instrument poboljšan. Anketarke su mogle da ispoštuju zadatu proceduru, nije bilo problema sa ostalim članovima/cama domaćinstva, a pojedine žene su izražavale zahvalnost zbog bavljenja temom nasilja nad ženama u porodici.

Naravno, ni uz sve mere opreza i sva nastojanja da se upitnik i metodološka procedura postave tako da istovremeno garantuju bezbednost žena i uslove za otvoreno iskazivanje iskustava nasilja, ne može se očekivati da su podaci o prevalenciji iskazani u punom obimu. Prema zapažanjima anketara i anketarki, dešavalo se da niz pokazatelja odnosa u domaćinstvu ukazuju na moguće nasilje, ali da na kraju žena nije prijavila iskustva nasilja. Tome u prilog svedoče i slučajevi (doduše ne u velikom broju) žena koje, recimo, nisu u početnim delovima upitnika želele da priznaju da su bile izložene fizičkom nasilju, ali bi u kasnijem delu upitnika, nakon niza pitanja koje ih polako vode kroz različite forme nasilja i sa njima povezanih problema, priznale da su pozvale policiju koja je odvela nasilnika, ili da su imale povrede koje im je naneo neko od ukućana, ili pak da nisu posetile lekara jer su se plašile osвете napasnika.

Još tokom pilot faze istraživanja uočeno je da je izvestan broj žena spreman ne samo da učestvuje u istraživanju tako što će popuniti upitnik, već da želi i da detaljnije iznese svoje probleme istraživačicama. Odlučeno je da se u takvim slučajevima, pristupi i dubinskom intervjuu, kako bi se zabeležila dublja i složenija iskustva ovih žena. Otuda se u studiji nalaze i kvalitativna zapažanja koja su proistekla iz ovih dubinskih intervjuu.

Tokom procedure prikupljanja podataka, učinjeni su i naponi da se žene upute da potraže podršku ukoliko to žele. Za svaki upitnik za žene, koji se nalazio u koverti, bio je zakačen papirić sa brojem telefona na koji mogu da se obrate ako osećaju potrebu nakon odlaska anketarki (na tom broju je psihološkinja-terapeutkinja bila dežurna 24h, a imala je pripremljen spisak institucija i ženskih organizacija koje se bave ovim problemom i na koje može uputiti žrtvu). Mnoge žene nisu želele da uzmu broj i kako se kasnije pokazalo u velikoj većini slučajeva radilo se upravo o žrtvama nasilja što je posredan podatak o strahu sa kojim ove žene žive. Isto tako, nijedna žena se nije javila da bi potražila pomoć zbog nasilja, već su žene zvale da traže materijalnu pomoć, pomoć u traženju posla, da pričaju o teškoj socio-ekonomskoj situaciji u kojoj se nalazi njihova porodica i sl.

Pre početka istraživanja, a pri izradi SWOT analize, jedna od glavnih predviđenih pretnji uspešnosti istraživanja bilo je da će ženama biti teško da budu otvorene kada je reč o temi istraživanja. Takođe, bile smo zabrinute da bi potencijalno otvaranje moglo da prouzrokuje psihičke posledice koje bi trajale i nakon istraživanja i sa kojim bi se žene teško nosile. Obe pretnje su se pokazale kao neosnovane. Ispostavilo se da je odabrana metodologija bila apsolutno primerena temi – ženama nespremim da pričaju, davala je mogućnost da se otvore u meri u kojoj žele i da stavljanjem upitnika u koverat i zatvaranjem koverta ostanu anonimne i pred istraživačicom. Druge su spremno pričale o svojim iskustvima, kako su neke istraživačice saopštile „čak i sa ponosom“ koji je utoliko bio veći što je stepen pretrpljenog nasilja bio

veći. Verovatno je takva reakcija nastala kao odklon od toga da sebe vide kao „žrtvu“, već kao nekog ko je „preživio“. Nažalost, ovakva reakcija ima i drugu stranu, a to je „normalizacija nasilja“ u patrijarhalnim sredinama. Interesantno je i zapažanje sa terena da je ženama i posle vrlo teških ispovesti, trebalo vrlo malo vremena (koje se merilo u minutama) da se „sakupe“ i vrate u domaćinstva kao da se ništa nije desilo. Ovo očigledno govori o uvežbanim mehanizmima izlaska na kraj sa situacijom nasilja. Negativnih reakcija žena na temu istraživanja nije bilo. Nijedna se nije požalila da je istraživanje zadrlo u njene privatne i intimne stvari, naprotiv, puno žena je intervjuerkama izražavalo zahvalnost zbog bavljenja ovom temom.

U istraživačku mrežu bilo je uključeno 67 istraživača i istraživačica. S obzirom na veličinu uzorka svaka istraživač/ica u proseku je trebalo da obavi preko 30 anketiranja. Kao posebno teško područje za rad trebalo bi izdvojiti teritoriju Beograda i to centralne gradske opštine koje su predstavljale veliki problem kako za samu mogućnost ulaska u domaćinstvo, tako i za izradu ankete. Važno je napomenuti i da su anketarke i anketari, iako sa značajnim iskustvom u društvenim istraživanjima, prošli posebnu obuku za ovo istraživanje, te da su sve vreme imali snažnu podršku koordinatorki istraživanja. Bili su opremljeni i detaljnim uputstvom za anketiranje, koga je trebalo da se pridržavaju tokom čitavog trajanja istraživanja. Trening za obuku anketarki se sastojao od dva modula:

1. Metodološki modul – upoznavanje sa upitnikom, uputstvom i procedurom istraživanja. Kao prvi korak anketarke su popunile upitnik da bi se upoznale sa njegovim sadržajem i da bi se na licu mesta razjasnile potencijalne nejasnoće u proceduri ili formulaciji, zatim su upoznate sa procedurom odabira domaćinstava i ispitanice u domaćinstvu sa više ženskih punoletnih članova, ponašanjem u domaćinstvu i kontrolom situacije. Izlistane su potencijalne problematične situacije i teorijski i kroz igru uloga se prošlo kroz ponašanje u svakoj od njih.

2. Drugi modul ticao se porodičnog nasilja prema ženama – oblicima nasilja, karakteristikama počinitelaca, žrtava, kruga nasilja, a zasnovano na nalazima nacionalnih i stranih studija. Drugi deo ovog modula odnosio se na psihološke izazove koji proističu iz istraživačkog rada sa žrtvama nasilja, preporučene procedure, kao i mehanizme rešavanja problema.

Iako su anketarke bile veoma iskusne u sociološkim terenskim istraživanjima i bez obzira na psihološku pripremu kroz koju su prošle, kao i na činjenicu da u većini slučajeva nisu direktno intervjuisale žene, sve su prijavljivale da im je istraživanje jako teško palo iz emotivnih razloga. Zbog toga je odlučeno da se nakon završetka terenskog istraživanja organizuje „burn-out“ radionica kako bi se poradilo na psihološkim posledicama koje je učestvovanje u istraživanju na njih ostavilo. Ispostavilo se da postoji više razloga za ovakve emotivne reakcije: iznenađenje stopom nasilja i često teškim oblicima nasilja, bilo im je veoma teško da prisustvuju otvaranjima žena i davanju vrlo intimnih podataka o pretrpljenom nasilju, a da ostanu neutralne i potisnu potrebu da daju savete ili na drugi način pomognu. Na kraju, bilo je teško suočiti se sa pomirenošću žena sa nasiljem, njegovom „normalizacijom“ i opštom pasivnošću da se bilo šta preduzme (ispostavilo se da su najmanje psihičkih posledica imale istraživačice koje su se srele sa bar nekom „uspešnom pričom“). Mnoge istraživačice su počele da „vide svugde“ porodično nasilje, da imaju probleme u privatnim životima i da reaguju burnije i naglije nego

inače u intimnim odnosima. Javila im se opšta sumnja u uspešne partnerske odnose, a nekoliko njih je prijavljivalo nesanice i snove ispunjene nasiljem. Ostavljena je mogućnost da se ako i nakon radionice budu osetile potrebu jave na individualne savetodavno-terapijske seanse, ali pošto javljanja nije bilo, indirektno možemo zaključiti da je radionica bila od pomoći. U retkim slučajevima anketarke su imale osećaj kao da su i same bile izložene zlostavljanju, jer nisu uspele da preuzmu kontrolu nad situacijom anketiranja zbog snažne kontrole nasilnika.

Okvir 2: Iz dnevnika anketarki

Primer 1:

Tokom popunjavanja individualnog upitnika stigao je suprug „nervozan“...Prvo se obratio ispitanici i rekao: „A ti odmah uzela da popunjavaš! Šta to radiš? Šta ima da popunjavaš? Ostavi to!“. Rekla sam im da ne želim da stvaram nesuglasice u porodici i da ću otići. Onda je dodao: „ Pa, šta da ti kažem, posle ovoga mogu samo da je oteram.“ Ispitanica je na sve to rekla da se on samo šali itd. I on je rekao da se šali, mada sve to nije izgledalo kao šala.

Primer 2:

„Taj dan smo doživele psihičko nasilje i ona (ispitanica) i ja. Evo kako je sve izgledalo od početka, to jest, od otvaranja vrata. On mi je otvorio vrata i posle moje uvodne reči počeo da insistira da popuni upitnik umesto žene. Rekla sam mu da on ne koristi uloške, ne ide kod ginekologa i ne porađa se i tek tada je zvao ženu. Bila sam uplašena dok sam se pela uz stepenice i nekako sam samo razmišljala kako da što pre izađem iz te kuće. Ušli smo u dnevnu sobu i on je prvi „seo u čelo stola“ pa je meni i ženi rekao da sednemo. Žena se žalila na umor. Razgovor između njih se otprilike ovako odvijao:

ON: „Pa što nisi spavala kad si već otišla da spavaš? “

ONA: „Čim sam zaspala zazvonio je telefon. Ja podignem slušalicu i neko ćuti (sa druge strane žice). Taman se vratim u krevet opet zvoni telefon i opet ne čujem nikoga. Onda sam ustala“

ON: „Kako to da ja nisam čuo da zvoni telefon?“

ONA: „Izašao si da otvoriš vrata ovoj devojci u tom trenutku“ (meni)

ON: „I baš se dogodilo da zvoni telefon kad ja izađem iz kuće. Jel? “ i onda sledi njegov ciničan smeh.

Nekako sam uspela da je premestim u drugi deo prostorije ali mu je ipak bila u vidnom polju...Onda sam razvlačila onaj upitnik sa njim do besvesti i pokušavala da započnem neku priču, ali sve to je nekako bilo neuspešno. Čovek je jednostavno bio izveštačeno ljubazan, sa konstantnim osmehom na licu i neverovatnom brzinom je prebacivao pogled sa mene na ispitanicu i tako u krug...Ona je pisala do prvog pitanja o fizičkom nasilju (čini mi se da je to: da li nekada dođe do fizičkog sukoba...). Onda je spustila olovku, podigla upitnik sa malog stočića ka sebi i besomučno listala i čitala pitanja.... Pre nje sam radila sa više od 50 ispitanica pa sam znala gde se koje pitanje nalazi sa 3 metra udaljenosti od upitnika. Kad ga je konačno prelistala po peti put rekla je da je završila. Izašla je da me isprati i kad smo iskoračile iz kuće u dvorište izgovorila je „To kako ja živim to je moja stvar. Nemojte nastavljati dalje ovom ulicom, ovde nećete naići na razumevanje za to što tražite“ (Ove rečenice se sećam kao da je sada izgovara, verovatno se plašila šta ću čuti od komšija). Onda je počela da priča kako je lošeg zdravlja i kako je ostala bez posla pa se opet neka-ko vratila na našu temu...za to vreme sam izvadila upitnik i ni sama ne znam na koji način je navela da ga dopuni. Pozdravile smo se, ja sam ipak nastavila dalje niz tu ulicu. Kad sam se vraćala pored te kuće, klecala su mi kolena. Ušla sam u prvi bus za ...i rekla zbogom tom delu ... do kraja istraživanja.“

Posebna pažnja u sprovođenju ovog istraživanja bila je usmerena na kontrolu kvaliteta terenskog rada. Nakon formiranja baze podataka sprovedene su kontrola greške i logička kontrola, koje garantuju kvalitet baze podataka.

Karakteristike uzorka

Na osnovu najvažnijih uporednih karakteristika uzorka i opšte populacije može se zaključiti da je ostvarena zadovoljavajuća reprezentativnost uzorka, te da je moguće izvoditi pouzdane zaključke na osnovu nalaza istraživanja koji se odnose na ukupnu populaciju žena starosti 18–75 godina na području Beograda i Centralne Srbije. Uzorak pokazuje izvesne razlike u pogledu zastupljenosti gradske i seoske ženske populacije u Beogradu, ali to može biti posledica razlika u klasifikovanju pojedinih prigradskih i udaljenijih sela sa teritorije grada Beograda u našem uzorku i u okviru metodologije Republičkog zavoda za statistiku (tabela 3).

Tabela 3: Struktura stanovništva prema tipu naselja

Stanovništvo prema tipu naselja	Beograd		Centralna Srbija	
	Opšta populacija	Uzorak iz istraživanja	Opšta populacija	Uzorak iz istraživanja
Gradsko	81.6	73.5	58.6	57.2
Seosko	18.4	26.5	41.4	42.8
Ukupno	100	100	100	100

Izvor za opštu populaciju: RZS, procene stanovništva

I prema starosnoj strukturi naš uzorak žena ne pokazuje veća odstupanja od starosne strukture žena u opštoj populaciji Beograda i Centralne Srbije, izuzev nešto manje zastupljenosti žena iz najstarije starosne kohorte.

Tabela 4: Starosna struktura žena iz opšte populacije i uzorka

Starost	Žene iz opšte populacije	Žene iz uzorka
18–24	11.1	9.9
25–34	18.7	22.1
35–44	17.3	20.1
45–54	18.8	19.9
55–64	18.8	19.2
65–75	15.3	8.7
Ukupno	100	100

Izvor za opštu populaciju: RZS, procene stanovništva,
<http://webrzs.stat.gov.rs/axd/stanovnistvo/izbor.htm>

Podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva prema regionima i polu, nažalost nisu dostupni, izuzev sad već veoma udaljenih podataka iz popisa 2002. godine. Stoga ni adekvatna provera adekvatnosti uzorka po ovoj dimenziji nije moguća. Podaci, međutim, ukazuju da se među ženama iz uzorka javljaju važne razlike u pogledu obrazovne strukture u zavisnosti od toga da li žive u Beogradu ili Centralnoj Srbiji, kao i u zavisnosti od toga da li žive u gradu i selu, bez obzira na region (tabela 5). Nepovoljnija obrazovna struktura ženske seoske popu-

lacije u odnosu na gradsku poznata je od ranije (Babović, Vuković, 2008, Cvejić et al, 2010), ali ono što ovde posebno zabrinjava jeste činjenica da kod seoskih žena iz područja grada Beograda, relativna blizina visokoškolskih ustanova ne doprinosi boljoj obrazovnoj strukturi u odnosu na seoske žene iz unutrašnjosti Srbije.

Tabela 5: Žene prema obrazovnoj strukturi, regionu i tipu naselja, u %

Nivo obrazovanja	Beograd		Centralna Srbija	
	Gradsko područje	Seosko područje	Gradska područja	Seoska područja
Bez škole	1.1	6.4	3.8	13.0
Osnovno	5.2	20.6	13.1	20.9
Srednje	55.5	63.8	60.2	54.6
Visoko	38.2	9.2	22.9	11.4
Ukupno	100	100	100	100

Kramerov $V=204$, $p=0.000$

Uočava se da među seoskim i gradskim ženama koje su napustile školovanje pre navršene srednje škole postoje izvesne razlike u razlozima za odustajanje od daljeg školovanja. Kod seoskih žena češće se nego kod gradskih kao razlog navodi pritisak porodice da se odustane od školovanja zbog rada u domaćinstvu i na gazdinstvu, dok se kod gradskih žena u odnosu na seoske češće kao razlog javlja nezaiteresovanost za dalje školovanje. Kod seoskih žena takođe nešto češće je zastupljen ulazak u brak kao razlog za napuštanje škole nego kod gradskih žena.

Struktura žena iz uzorka prema aktivnosti takođe ukazuje na nepovoljniji položaj žena iz Centralne Srbije u poređenju sa Beogradom, kao i seoskih žena u poređenju sa gradskim. Tip naselja pokazuje statistički značajnu vezu sa statusom prema aktivnosti, međutim, ova veza je slaba kada se prikaže u ovako grubim kategorijama kao što je to učinjeno u narednoj tabeli.

Tabela 6: Žene prema aktivnosti, u %

Status prema aktivnosti	Beograd		Centralna Srbija	
	Gradsko područje	Seosko područje	Gradska područja	Seoska područja
Zaposlene	52.6	42.3	42.9	40.8
Nezaposlene	9.8	18.5	21.3	23.1
Neaktivne sa primanjima	20.5	18.1	20.7	19.0
Neaktivne, izdržavana lica	17.1	21.1	15.1	17.1
Ukupno	100	100	100	100

Kramerov $V=0.091$, $p=0.000$

Među ženama koje nisu zaposlene, u ukupnom uzorku, 13% je još uvek na školovanju, 35% je u penziji, 27% tvrdi da ne može da nađe posao, za 18% žena koje ne rade razlog za to je briga o porodici i domaćinstvu, dok je 2.1% žena navelo da je želelo da se zaposli ali im suprug nije dozvolio (preostale žene navele su druge razloge).

Na kraju opisa uzorka iz istraživanja potrebno je ukazati na važne aspekte porodičnog statusa i karakteristika domaćinstava u kojima žene žive. I u pogledu strukture domaćinstava

va u kojima žene žive postoje značajne razlike. Žene u seoskim sredinama češće žive u proširenim i višeporodičnim domaćinstvima³⁷, a ređe u samačkim domaćinstvima ili domaćinstvima samohranih roditelja.

Tabela 7: Tipovi domaćinstava u kojima žene iz uzorka žive, u %

Tip domaćinstva	Beograd		Centralna Srbija	
	Grad	Selo	Grad	Selo
Samačko	12.5	5.7	7.8	5.2
Par bez dece	14.3	13.7	13.8	14.1
Par sa decom	41.2	41.4	45.5	36.1
Samohrani roditelj sa decom	15.2	4.4	7.9	4.0
Proširene porodice	9.4	12.3	11.7	14.1
Višeporodična domaćinstva	3.8	21.1	13.2	26.2
Ostalo	3.5	1.3	0.1	0.1
Ukupno	100	100	100	100

Kramerov V=0.190, p=0.000

Potrebno je napomenuti da društvo Srbije zapravo karakterišu spore promene porodičnih struktura i domaćinstava u poređenju sa razvijenim evropskim zemljama. Iako poslednjih decenija dolazi do konstantnog pada učešća porodičnih domaćinstava (nuklearne, proširene porodice i višeporodična domaćinstva) i porasta neporodičnih domaćinstava (samačkih i partnerskih), ove promene su premalog intenziteta da bi dovele do radikalnijeg pomaka u pravcu zapadno-evropskih porodičnih struktura. Između dva popisna perioda (1991–2002) zabeležen je pad učešća porodičnih domaćinstava sa 83.3% na 78.3% uz odgovarajući porast neporodičnih domaćinstava sa 16.7% na 21.5% (Petrović, 2009). Pažljiviji pogled na ove osnovne trendove promena ukazuje da u okviru pada porodičnih domaćinstava veći pad beleže proširene porodice i višeporodična domaćinstva (mada i nuklearne porodice beleže pad, ali uporedno manji). Sa druge strane, porast učešća neporodičnih domaćinstava primarno se duguje porastu samačkih domaćinstava, a ne različitih oblika vanbračnih zajednica. Porast samačkih domaćinstava u Srbiji zapravo nije produkt alternativnih izbora mlađeg stanovništva, već direktna posledica demografskog starenja i životnih situacija koje zatiču pojedince u kasnijim fazama životnog toka (udovištvo ili razvod). Osim toga, samačka domaćinstva znatno su zastupljenija kod najnižih socijalnih slojeva (nekvalifikovanih radnika i marginalizovanih – bez posla, redovnih primanja i sl), što potvrđuje činjenicu da nije reč o izabranoj, već nužnoj opciji (Ibid).

Još uvek visoko učešće proširenih porodica i višeporodičnih domaćinstava u Srbiji prepoznato je primarno kao rezultat rasprostranjenih strategija suživota nekoliko generacija usled stambene i finansijske deprivacije, kao i usled opadanja institucionalnih kapaciteta bri-

³⁷ U proširena domaćinstva spadaju domaćinstva koja se sastoje od jedne nuklearne porodice (bračni par, par sa decom ili samohrani roditelj sa decom) i jednog ili više srodnika koji ne čine nuklearnu porodicu, dok se višeporodična domaćinstva sastoje od više nuklearnih porodica.

ge o starim, bolesnim i deci, koja je rasprostranjena u gotovo svim segmentima stanovništva. Ukupna slika o porodičnim strukturama u Srbiji navodi pojedine autorke da ocene stanje kao retradicionalizaciju, odnosno repatrijarhalizaciju koja je obeležila period post-socijalističkih promena. „Umesto daljeg sužavanja porodičnog nukleusa i diverzifikacije/individualizacije privatne sfere, u Srbiji je na sceni retradicionalizacija i repatrijahalizacija, koja se, pored ostalog ispoljava kroz visok udeo proširenih, patricentričnih domaćinstava (oko 1/3), pad nuklearnih formi, uz porast jednočlanih i dvočlanih (unije starih) i zanemarljivo niske udele alternativnih formi (1–2%)“ (Bobić, 2009: 205).

Među ženama iz uzorka 18% se nikada nije udavalo (u preko 80% slučajeva ovo su mlade žene, do 34 godina starosti), 78% se udavalo jedanput, a 4% više puta. Među ženama koje su se udavale, 80% i dalje živi u braku, 2.2% je rastavljeno, 7.8% razvedeno, a 10% su udovice. U vreme istraživanja 20.5% žena nije imalo partnera (ni venčanog ni nevenčanog), 0.3% je imalo nevenčanu partnerku, dok su ostale žene imale muževe ili nevenčane partnere. Pored toga, 78% žena ima decu, a među ženama koje imaju decu 28% ima jedno dete, 59% dvoje dece, a 13% žena troje i više dece. Decu predškolskog uzrasta ima 13.8% žena, decu uzrasta 7–14 godina ima 19% žena, adolescente uzrasta 15–17 godina ima 7% žena.

Za kraj je važno navesti još jedan podatak od velikog značaja. Podaci iz istraživanja ukazuju da je u Srbiji još uvek veoma izražen patrilokalni obrazac formiranja domaćinstva. Naime, prilikom stupanja u brak žene najčešće prelaze u domaćinstvo muža, i žive u stambenoj jedinici koja je u njegovom vlasništvu, ili vlasništvu njegove porodice, što značajno utiče na osnovu moći na kojoj se temelje porodični odnosi. Značajne razlike u ovom pogledu ispoljavaju se između Beograda i Centralne Srbije, kao i između grada i sela, s tim što je patrilokalni obrazac formiranja domaćinstva posvuda predstavlja najčešći model. U narednoj tabeli prikazani su tipovi domaćinstva naših ispitanica u zavisnosti od toga da li su se one doselile u domaćinstvo muža (patrilokalna), ili se muž doselio u njihovo domaćinstvo (matrilokalna), ili je pak domaćinstvo formirano na ravnopravnoj osnovi, uz zajedničko vlasništvo ispitanice i suprug.

Tabela 8: Žene prema tipu formiranja domaćinstva

Tip domaćinstva	Beograd		Centralna Srbija	
	Gradsko područje	Seosko područje	Gradska područja	Seoska područja
Patrilokalno	47.1	75.8	69.4	77.5
Matrilokalno	31.1	14.0	16.6	10.9
Zajedničko	6.1	0.6	2.8	1.0
Ostalo	15.7	9.6	11.2	10.6
Ukupno	100	100	100	100

Kramerov $V=0.168$, $p=0.000$

Iz predloženih podataka može se videti da jedino u Beogradu, u urbanom području, patrilokalna domaćinstva čine manje od polovine, mada i dalje predstavljaju najbrojnija domaćinstva. U ostatku uzorka patrilokalnost je veoma izražena. Ovo je međutim, samo jedan od pokazatelja nejednakosti u imovini koji uz nejednakosti u drugim ekonomskim i ostalim resursima stvara osnovu za nejednake odnose moći.

MAPIRANJE PORODIČNOG NASILJA NAD ŽENAMA

Analiza u ovom poglavlju treba da odgovori na nekoliko ključnih pitanja o porodičnom nasilju nad ženama:

1. Kolika je aktuelna a kolika ukupna prevalencija porodičnog nasilja nad ženama?
2. U kojim oblicima se ovo nasilje ispoljava i kako izgledaju prevalencije različitih oblika nasilja?
3. Ko su žrtve a ko počinioci nasilja prema srodstvu i različitim karakteristikama?
4. Koje su značajne determinante nasilja, odnosno koji individualni i porodični faktori povećavaju, a koji smanjuju verovatnoću od ispoljavanja nasilja nad ženama?

Da bismo odgovorili na ova osnovna, ali i niz specifičnih pitanja, prvo ćemo ukazati na rasprostranjenost porodičnog nasilja nad ženama, a potom analizirati karakteristike specifičnih formi nasilja, mehanizme njihovih ispoljavanja i faktore koji na njih utiču.

Prevalencija porodičnog nasilja nad ženama

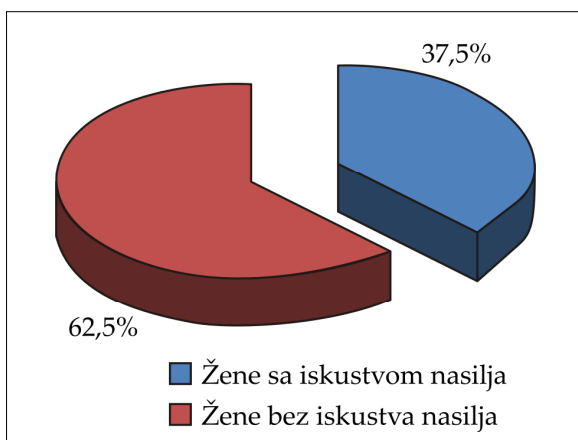
Podatke o prevalenciji porodičnog nasilja nad ženama treba razumeti kao sigurnu donju granicu rasprostranjenosti nasilja. Naime, može se pretpostaviti da je uprkos brižljivo planiranim pokušajima da se stopa prikrivanja nasilja svede na najmanju meru, izvestan broj žena svakako izbegao da prijavi svoja iskustva sa nasiljem, ali da nijedan slučaj koji je ušao u kategoriju žrtava nasilja nije tu uključen „nezaslužno“. Kao žrtve porodičnog nasilja identifikovane su žene koje su doživele bar jedan oblik nasilja (ekonomsko, psihičko, fizičko ili seksualno). Ovde je potrebno pojasniti i nekoliko indikatora. **Stopa aktuelne prevalencije** porodičnog nasilja podrazumeva učešće žena sa iskustvom *bilo kog oblika nasilja* u porodici *u toku poslednjih godinu dana* u ukupnoj populaciji žena iz uzorka. **Stopa ukupne prevalencije** porodičnog nasilja predstavlja učešće žena sa iskustvom *bilo kog oblika nasilja* u porodici *tokom života* u ukupnoj populaciji žena iz uzorka. **Specifične stope prevalencije nasilja** (bilo aktuelne ili ukupne) odnose se na rasprostranjenost pojedinih formi nasilja, kao što su ekonomsko, fizičko, psihičko i seksualno.

Podaci o rasprostranjenosti nasilja su krajnje zabrinjavajući, jer ukazuju da je u toku poslednjih godinu dana u užoj Srbiji, 37.5% žena bilo izloženo porodičnom nasilju, a da je 54.2% žena bilo izloženo nekom obliku porodičnog nasilja tokom svog života.

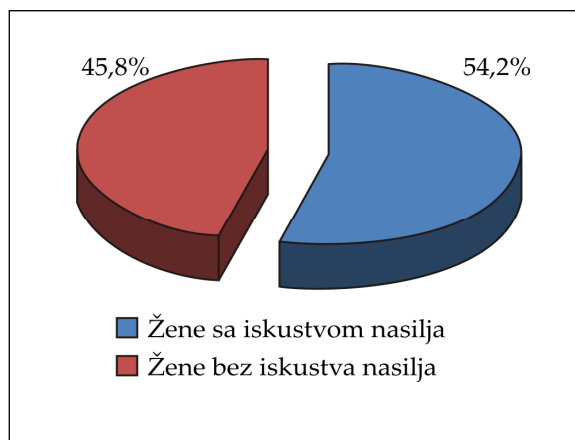
Kao što je u poglavlju o metodologiji predloženo, u zavisnosti od formi prinude, sredstava zlostavljanja i domena uspostavljanja kontrole nad ženom, razlikuju se i posebni tipovi nasilja. Svaki od oblika nasilja u tom smislu poseduje distinktivne karakteristike. Ekonomsko nasilje se ispoljava preko kontrole nad ekonomskim resursima uz uskraćivanje ekonomskih resursa (pre svega novca), potrebnih za zadovoljavanje potreba žena, ili sprečavanje da obavlja ekonomsku aktivnost. Fizičko nasilje se ispoljava kroz različite forme fizičkog napada usmerenog prema ženi, od drmusanja, povlačenja za kosu, preko fizičkih udaraca, davljenja,

do teških oblika napada oruđem i oružjem ili fizičkog mučenja pečenjem, i sl. Psihičko nasilje se ispoljava preko ponašanja usmerenih na psihološki integritet i zdravlje žena, kao što su omalovažavanja, vređanja, verbalni napadi, pretnje, zastrašivanja, do ignorisanja, uskraćivanja pažnje, razgovora i ograničavanja sloboda. Seksualno nasilje predstavlja različite oblike prinude na seksualne odnose ili neželjene radnje tokom seksualnih odnosa, pri čemu zakon prepoznaje seksualno zlostavljanje kao silovanje tek uz upotrebu fizičke sile ili pretnje fizičkom silom. Podaci o prevalenciji pojedinačnih oblika nasilja ukazuju da je psihičko nasilje najrasprostranjenije, a da je najmanje zastupljeno seksualno nasilje, odnosno silovanje u porodici kao poseban oblik seksualnog nasilja.

Grafikon 2: Prevalencija porodičnog nasilja nad ženama u toku poslednjih godinu dana

Grafikon 3: Ukupna prevalencija porodičnog nasilja nad ženama

U narednoj tabeli su prikazani podaci o *aktuelnoj prevalenciji* različitih oblika nasilja (nasilje koje se dogodilo bar jedanput u toku poslednjih godinu dana), kao i o *ukupnoj prevalenciji nasilja* (nasilje koje se odigralo bar jedanput u toku života).

Tabela 9: Prevalencija pojedinačnih oblika porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji bez Vojvodine

Oblici nasilja	Prevalencija u poslednjih godinu dana	Ukupna prevalencija tokom života
Ekonomsko	11.4	15.8
Fizičko	10.1	21.6
Psihičko	31.8	48.7
Seksualno	1.2	3.8
Silovanje u porodici	0.2	1.4

Rasprostranjenost opšteg porodičnog nasilja, kao i pojedinačnih formi porodičnog se razlikuje između regiona. Iz naredne tabele može se uočiti da su stope aktuelne i ukupne prevalencije porodičnog nasilja nad ženama najveće u Beogradu a najmanje u Centralnoj i Istočnoj Srbiji. Treba imati na umu da ove razlike ne moraju poticati od razlika u rasprostranjenosti pojave nego od razlika u spremnosti da se priznaju iskustva nasilja, jer se žene u većim urbanim centrima, kakav je Beograd, mogu osećati anonimnije, ili pak imati osvešćeniji i otvoreniji odnos prema iznošenju ovakvih iskustava.

Tabela 10: Stope prevalencije opšteg porodičnog nasilja nad ženama prema regionu, u %

Stope prevalencije	Region		
	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija
Aktuelno nasilje	40.0	38.8	33.8
Ukupno nasilje	59.0	54.2	49.3

Za aktuelno nasilje: Kramerovo $V=0.083$, $p=0.000$

Za ukupno nasilje: Kramerovo $V=0.057$, $p=0.020$

Razlike između grada i sela, međutim, nisu se pokazale kao značajne u pogledu rasprostranjenosti porodičnog nasilja, kao ni njegovih specifičnih formi, dok su razlike između regiona izraženije.

Tabela 11: Stope aktuelne prevalencije specifičnih oblika porodičnog nasilja prema regionu i tipu naselja

Tip nasilja	Region			Tip naselja	
	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija	Grad	Selo
Ekonomsko	11.9	11.8	10.7	10.1	13.4
Fizičko	13.0	8.5	8.3	10.0	10.1
Psihičko	33.8	32.6	28.9	31.7	31.4
Seksualno ³⁸	–	–	–	1.0	1.4

Tabela 12: Stope ukupne prevalencije specifičnih oblika porodičnog nasilja prema regionu i tipu naselja

Tip nasilja	Region		Tip naselja		
	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija	Grad	Selo
Ekonomsko	16.3	15.4	15.7	15.1	17.1
Fizičko	27.3	19.1	17.4	23.0	19.8
Psihičko	53.5	48.9	43.4	50.0	46.5
Seksualno	5.1	3.4	2.7	3.8	3.9

Međutim, pored rasprostranjenosti porodičnog nasilja uopšte, kao i njegovih specifičnih pojedinačnih formi, potrebno je sagledati i rasprostranjenost nekih osobenih formi nasilja koje nastaju usled kombinacije različitih metoda prinude i zlostavljanja. Podaci iz našeg istraživanja pokazuju da je u poslednjih godinu dana *trećina žena* bila izložena *višestrukim oblicima nasilja*, a da je 45% žena tokom svog života iskusilo više formi nasilja. U narednoj tabeli može se primetiti da je među ženama koje su bile izložene nasilju u porodici tokom poslednjih godinu dana, više od polovine bilo izloženo isključivo psihičkom nasilju, ali da sledeći najrasprostranjeniji oblik nasilja predstavlja kombinaciju psihičkog i fizičkog nasilja, a potom psihičkog i ekonomskog nasilja.

³⁸ Zbog malog broja slučajeva nije pouzdano prikazati podatke po regionu.

Tabela 13: Izloženost različitim oblicima nasilja u poslednjih godinu dana

Oblik nasilja	% žena koje su bile žrtve porodičnog nasilja u poslednjih godinu dana
Psihičko	52.4
Psihičko i fizičko	15.3
Psihičko i ekonomsko	11.0
Ekonomsko	9.1
Fizičko	5.7
Ostale kombinacije	6.5
Ukupno	100

Slika izgleda nešto drugačije kada se posmatra izloženost različitim oblicima nasilja tokom života, jer sa povećanjem vremenskog okvira rastu i šanse da žene dožive više formi nasilja. I ovoga puta psihičko nasilje predstavlja najrasprostranjeniji oblik nasilja, iza koga sledi kombinacija psihičkog i fizičkog nasilja, ali se sada javlja i kombinovano iskustvo fizičkog, psihičkog i ekonomskog nasilja. Važno je uočiti i da je 3.4% žena tokom svog života iskusilo sve ispitivane oblike nasilja.

Tabela 14: Izloženost različitim oblicima nasilja tokom života

Oblik nasilja	% žena koje su bile žrtve porodičnog nasilja tokom života
Psihičko	46.1
Psihičko i fizičko	17.3
Fizičko, ekonomsko i psihičko	12.0
Psihičko i ekonomsko	8.0
Ekonomsko	4.8
Fizičko	4.2
Psihičko, fizičko, ekonomsko i seksualno	3.4
Ostale kombinacije	4.3
Ukupno	100

Izloženi podaci ukazuju da se nasilje često javlja kao *složeni sindrom* u kome se zapravo kombinuju različite metode zlostavljanja žena sa ciljem uspostavljanja ili održavanja nejednakih odnosa moći i kontrole. Uočava se da se psihičko nasilje često javlja kao samostalan oblik nasilja, ali da se ekonomsko, fizičko i seksualno nasilje retko javljaju kao samostalne forme nasilja, bez kombinovanja sa psihičkim i drugim oblicima nasilja.

Karakteristike različitih tipova nasilja

Svaki od oblika nasilja obuhvaćenih našim istraživanjem poseduje izvesne specifičnosti, zbog čega će i njihove karakteristike biti prikazane zasebno. Pažnja će pre svega biti usmerena na oblike ponašanja koji su prepoznati kao elementi datog tipa nasilja, karakteristike žena koje su izložene ovim oblicima nasilja, kao i karakteristike počilaca. Mehanizmima i faktorima različitih oblika nasilja bavićemo se u narednom poglavlju.

Ekonomsko nasilje

Ekonomsko nasilje predstavlja ređe proučavanu formu porodičnog nasilja i često se različiti ekonomski aspekti odnosa u domaćinstvu i porodici posmatraju kao faktori drugih oblika nasilja umesto da se u njima nastoje identifikovati osobene forme nasilja. Važno je razlikovati ekonomsko nasilje od ekonomske zavisnosti, koja svakako predstavlja pogodno tle za ispoljavanje ekonomskog zlostavljanja, ali sama po sebi ne mora voditi ekonomskom nasilju. Ovde se pod ekonomskim nasiljem podrazumeva uskraćivanje ekonomskih resursa za zadovoljavanje potreba žena ili sprečavanje da se angažuju u ekonomskim aktivnostima koje su značajne za obezbeđenje egzistencije.

Na operacionalnom nivou, kao žrtve ekonomskog nasilja identifikovane su žene:

- koje imaju ograničen pristup novcu u domaćinstvu i kojima se uskraćuje novac za lične potrebe,
- žene koje žive u domaćinstvu u kome je drugi član domaćinstva, koji obezbeđuje prihod za egzistenciju, samovoljno potrošio novac i ostavio domaćinstvo bez dovoljno sredstava za život,
- žene kojima se oduzima lični novac,
- žene kojima je zabranjeno da se zaposle.

Kao što je već navedeno, u našem uzorku ima 11.4% žena koje su imale bar jedno od navedenih iskustava u toku prethodnih godinu dana, a 15.8% žena koje su se sa ovakvim iskustvom susrele tokom života. Podaci iz istraživanja pokazuju da se žene koje su bile izložene ekonomskom nasilju ne razlikuju značajno od žena koje nisu bile izložene ovom obliku nasilja po starosti, po obrazovanju, niti po regionu i tipu naselja u kome žive. Značajne razlike ispoljavaju se u tome što su žene izložene ekonomskom nasilju manje ekonomski nezavisne od žena koje se ne suočavaju sa ovakvim iskustvima. Naime, među prvima je manje zaposlenih a više nezaposlenih i izdržavanih žena.

Tabela 15: Žene prema iskustvima ekonomskog nasilja i statusu prema aktivnosti

Status prema aktivnosti	%	
	Žene bez iskustva ekonomskog nasilja	Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja u poslednjih godinu dana
Zaposlene	46.1	36.1
Nezaposlene	17.5	27.0
Neaktivne sa ličnim primanjima	20.2	16.4
Neaktivne izdržavane	16.2	20.5
Ukupno	100	100

Kramerovo $V=0.95, p=0.000$

Međutim, važniji uticaj na ispoljavanje ekonomskog nasilja ima činjenica da li žene ostvaruju bilo kakva primanja (od zaposlenja ili iz drugih izvora) i da li imaju pristup novcu

u domaćinstvu, nego što je sama ekonomska aktivnost, ali o tome će više biti reči prilikom analize faktora nasilja. Ovde ćemo samo napomenuti da je među ženama koje nisu izvestile o iskustvima ekonomskog nasilja 28% žena bez ličnih prihoda, dok je takvih među ženama koje su izložene ekonomskom nasilju 42%. Ipak, deterministički odnosi nisu tako jednostavni, jer među ženama koje su ekonomski zlostavljane, čak u 27% slučajeva ove žene i najviše finansijski doprinose domaćinstvu. Zbog toga ekonomsku nezavisnost treba posmatrati kao važan preduslov, ali ne i dovoljan uslov za odsustvo ekonomskog zlostavljanja.

Okvir 3: Iskustva žena

Iz kvalitativnih zapisa:

„Muž mi ne dozvoljava da radim, a to u ovom trenutku najviše želim...samo da imam da kupim osnovne stvari, da deci kupim nešto, za sebe me nije ni briga. Čerka mi je bolesna, ima vitiligo, a lekovi su jako skupi (tri-četiri hiljade mesečno). Moram da joj kupim lekove, ne smem da dozvolim da se to proširi...obećala sam im i kompjuter i televizor, moram to da im kupim. Nemamo televizor, postoji samo jedan u nekoj zajedničkoj sobi. Ni muž nigde ne radi. Smeta mi jako kako se ponaša. Eto na, primer, bavi se poljoprivredom dva meseca tokom leta (seje i prodaje spanać) i onda ništa ne radi cele godine. Samo troši taj novac. Ljutim se na njega...”

Muž bi za cigare dao poslednje pare, a za ostalo nema. Iako sam bolesna, radila bih, baš bih volela. Ali on mi ne da, kaže ‘Šta ima da radiš, da mi žena radi, ne dolazi u obzir’. A mogla bih da radim ovde, blizu, ne bih bila daleko od kuće. Eto, tu neki čovek ima krojačku radnju, mogla bih da ‘čistim konce’. Mogla bih da zaradim i 200 evra, to bi nam puno značilo, ali neće mi on dozvoliti sigurno, pitala sam ga sto puta. Pre nego što pođem da radim ja bih sve sredila kući, ispratila decu u školu, spremila da se jede, nikom ništa ne bi nedostajalo, ali ne vredi...Sve bi bilo dobro samo da imamo para, samo da deca žive bolje. Iako sam bolesna, mogla bih da radim, izdržala bih nekako.”

Iz dnevnika anketara:

Primer 1:

Dugo je popunjavala upitnik (ispitanica), nešto je pričala, pušila je cigaru i počela je da gricka nokte. Trpi, pre svega, psihičko nasilje, omalovažavanje. Ljubomoran je (muž), ali to ne priznaje. Svaki posao koji je radila njemu je smetao. „Bolje da sedi kući i čuva decu nego što radi za mižerne pare“. Govori joj da je popušila tri stana. Svaki dinar koji joj da, prebacuje joj, glumi nemaštinu. Ne zna kolika su njegova primanja, ne vidi nikada taj novac.

Primer 2:

Ispitanica je počela da plače kad je bilo reči o prihodima. Ne može više da podnese „nemaštinu“. „Željna“ je da kupi i popije jogurt, sok itd. Trudi se da što bolje rasporedi 180€ mesečno. S druge strane, muž bi sav novac potrošio za par dana, uopšte „ne razmišlja o sutra“. Volela bi da uvek može da spremi bogat ručak, to joj mnogo nedostaje.

Ekonomsko nasilje nad ženama u 85% slučajeva vrše muški članovi domaćinstva, a u 15% ženski. Iz naredne tabele može se uočiti da su to najčešće suprug ili nevenčani partner, potom sin, a onda bivši muž ili partner.

Interesantan je podatak da se sinovi „visoko kotiraju“ na listi nasilnika upravo u ekonomskom nasilju nad ženama, dok u ostalim oblicima nasilja nemaju tako „visoku poziciju“. Ovde je reč pretežno o sinovima koji imaju problem sa alkoholom i drogom, jer je 83% žena koje su izložene ekonomskom nasilju, a koje su imenovala sina kao počinioca prijavilo da sin

ima problem sa drogom, dok je 39% izvestilo da sin ima problem sa alkoholom. Ali o ovim faktorima nasilja biće reći u narednom poglavlju.

Tabela 16: Počinioci ekonomskog nasilja prema srodstvu sa ispitanicama

Počinilac	% žrtava ekonomskog nasilja koje su navele datog počinioca ³⁹
Sadašnji muž/partner	40.4
Sin	15.6
Bivši muž/partner	10.1
Otac	6.4
Brat	6.4
Drugi muški srodnik	6.4
Majka	3.7
Ćerka	4.6
Svekrva	3.7
Druga ženska srodnica	2.7
Ukupno	100

Psihičko nasilje

Različita istraživanja su pokazala da psihičko nasilje može naneti više emocionalne štete žrtvi nego fizičko nasilje (Follingstad et al, 1990; Hampton, 1999). Tako je uglavnom zbog toga što je psihičko nasilje usmereno prema „doživljaju sebe“ i može imati duboki uticaj na način na koji žrtva doživljava svoju ličnost, na njen identitet, samopouzdanje i psihičko zdravlje. Osim toga, psihičko nasilje je visoko korelirano sa fizičkim nasiljem (Straus, 1979) i važan je dugoročni prediktor fizičkog nasilja u ranim fazama braka, bar kada je reč o psihičkom nasilju od strane partnera (Hampton, 1999). U literaturi o nasilju u porodici, psihičko nasilje je prepoznato kao dominantan, najvažniji i najčešći oblik nasilja preko koga se uspostavlja temelj kontrole. Zbog toga se ono i češće javlja udruženo sa drugim formama zlostavljanja.

U istraživanju psihičkog nasilja opredelili smo se za sledeće dimenzije, koje su O'Leary i Maiuro naveli u klasifikaciji zasnovanoj na velikom broju studija o psihološkom nasilju u porodici.

Navedeni indikatori su odabrani tako da predstavljaju ključne pokazatelje za datu dimenziju. Nažalost kapaciteti jednog istraživanja su premali za raznovrsnost oblika nasilja koji se odvijaju u stvarnosti, pa se svakako nije očekivalo da su ovakvim mernim instrumentom obuhvaćeni svi važni pokazatelji. Ipak, pretpostavilo se da se neki specifičniji oblici psihičkih manipulacija i zlostavljanja javljaju kao „nadogradnja“ ovih osnovnih oblika nasilnog ponašanja, te se očekivalo da će i stopa prevalencije biti time pouzdano izmerena. Međutim, neki pojedinačni indikatori mogu predstavljati pokazatelje različitih dimenzija psihičkog nasilja.

³⁹ Žene su mogle navesti više počinilaca ukoliko je to bio slučaj.

Tabela 17: Dimenzije ili oblici psihičkog nasilja

Vrste/dimenzije psihičkog nasilja	Indikatori
Nanošenje štete samopercepciji, samopouzdanju, doživljaju ličnosti	Vikanje, psovanje, vređanje, omalovažavanje
Pasivna agresija – uskraćivanje emocija i brige	Ignorisanje, prekid komunikacije, odbijanje da se razgovara
Zastrašivanje: eksplicitno i implicitno	Pretnja nanošenja povrede ženi ili njoj bliskoj osobi, uništavanje ženinih stvari
Ograničavanje ličnog prostora i sloboda	Zabrana odlaska u posetu, izlaska

Izvor: O'Leary, Maiuro, 2001: xi.

Na primer, uništavanje predmeta koji pripada ženi ili koji joj je značajan može da ima svrhu zastrašivanja, pretnje da sledeća slična akcija može biti usmerena prema njoj i njenom telu. Drugi put, uništavanje predmeta može biti u funkciji omalovažavanja, narušavanja samopouzdanja, obezvređivanja ličnosti, „izluđivanja“ i sl. Sa druge strane, jednu vrstu kontrole moguće je ostvarivati različitim sredstvima, pa se tako među iskustvima žena mogu naći primeri od direktnog optuživanja da „nisu normalne“ do suptilnijih formi provociranja emotivnih reakcija za koje bi potom bile optuživane kao „nenormalne“, bezvredne, na osnovu čega bi zapravo bio napadnut njihov identitet, pravo na autentičnu emotivnu reakciju kao i samopouzdanje. Zbog toga je veoma važno poznavati kontekst u kome se pojedine forme nasilja odvijaju, što u kvantitativnim istraživanjima nije moguće adekvatno učiniti. U narednom okviru prikazane su neke ilustracije ovakvih situacija u kojima jedan indikator predstavlja pokazatelje različitih oblika psihičkog nasilja ili se isti oblik psihičkog zlostavljanja uspostavlja različitim sredstvima.

Okvir 4: Iz dnevnika anketara

Primer 1:

Svekar je namerno isekao drvo u dvorištu koje je ispitanica posadila i koje joj mnogo znači. To je učinio dok ona nije bila tu, rekavši njenoj ćerki „Da vidiš kako će da pobesni i poludi kad se vrati“.

Primer 2:

Muž je ispitanici uništio sve fotografije!

Primer 3:

Kad je ispitanica sugerisala mužu da treba da odu u bračno savetovalište, on joj je rekao da je luda, da je on normalan, pa neka ona ide da se leči.

Podaci iz istraživanja pokazuju da je u toku 12 meseci koji su prethodili istraživanju psihičkom nasilju bilo izloženo 31.8% žena, a da ovakvu vrstu iskustva tokom života ima 48.7% žena. Podaci dalje ukazuju da se izvesne značajne, mada blage razlike ispoljavaju u prevalenciji psihičkog nasilja u zavisnosti od starosti žena, pri čemu je među najmlađim ženama stopa prevalencije aktuelnog psihičkog nasilja viša, dok je među najstarijim ženama viša stopa ukupne prevalencije psihičkog nasilja tokom života. Međutim, ova slaba povezanost starosti sa aktuelnim i ranijim psihičkim nasiljem zapravo je posledica različitih bračnih i partnerskih statusa mladih i starijih žena, o čemu će više biti reči kada se budu analizirali faktori nasilja.

Tabela 18: Prevalencija psihičkog nasilja prema starosnim kohortama žena

Prevalencija nasilja	Starosne kategorije žena					
	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–75
Nije bilo psihičkog nasilja	42.3	49.8	52.0	48.9	55.8	58.9
Aktuelno psihičko nasilje	42.3	36.5	29.8	33.8	26.0	19.6
Psihičko nasilje pre više od godinu dana	15.5	13.7	18.2	17.3	18.2	21.5
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Kramerov $V=0.095$, $p=0.000$

I u slučaju psihičkog nasilja galerija likova nasilnika predvođena je muževima i nevenčanim partnerima, sadašnjim i bivšim.

Tabela 19: Počinioci psihičkog nasilja prema srodstvu sa ispitanicama (ukupno nasilje)

Počinitelj	% žrtava psihičkog nasilja koje su navele datog počinitelja ⁴⁰
Sadašnji muž/partner	44.1
Bivši muž/partner	13.9
Otac	7.1
Majka	7.1
Svekrva	5.9
Svekar	4.3
Brat	3.8
Sin	3.5
Ćerka	2.0
Druga ženska srodnica	6.0
Drugi muški srodnik	2.3
Ukupno	100

Međutim, kod različitih formi psihičkog nasilja struktura počinitelja prema srodstvu sa ispitanicom se u izvesnoj meri razlikuje. Iako su u svim oblicima psihičkog nasilja sadašnji i bivši partneri najčešći počinioci psihičkog nasilja, iz naredne tabele se može uočiti da su pretnje i uništavanje stvari koje pripadaju ili su značajne ženama, češće dolazile od bivših nego sadašnjih partnera. Omalovažavanje, vređanje, ignorisanje i ograničavanje slobode najčešće vrše aktuelni partneri. Takođe se može uočiti da se očevi javljaju u gotovo petini slučajeva kao osobe koje ograničavaju slobodu žena, kao i da se kod uništavanja stvari kao najčešći počinioci nakon sadašnjih i bivših partnera javljaju druge srodnice u koje su uvrštene rođake partnera, odnosno srodnice na osnovu braka ili dalje krvne srodnice ispitanice.

⁴⁰ Žene su mogle navesti više počinitelja ukoliko je to bio slučaj, a ovde su procenti prikazani u odnosu na ukupan broj odgovora a ne slučajeva, zbog čega ukupni procenat ne prelazi 100%.

Tabela 20: Počinioci psihičkog nasilja prema vrsti nasilja i srodstvu sa ispitanicom

Počinioci	% odgovora žena koje su imale iskustvo psihičkog nasilja ⁴¹				
	Omalovažavanje	Ignorisanje	Pretnja	Ograničavanje slobode	Uništavanje stvari
Sadašnji partner	40.4	45.4	27.8	41.2	25.8
Bivši partner	18.6	11.1	34.0	23.2	26.8
Otac/očuh	7.3	5.9	5.7	19.0	4.3
Svekar	6.7	3.2	3.6	2.5	3.8
Sin/pastorak	3.4	4.3	1.5	0.7	2.9
Brat	3.0	4.4	2.1	1.1	6.2
Majka/maćeha	4.7	9.3	0.5	9.7	3.3
Svekrva	8.0	5.4	6.2	1.8	8.1
Ćerka/pastorka	0.9	3.1	1.0	–	2.4
Drugi srodnik	2.2	1.5	11.9	–	3.3
Druga srodnica	4.8	6.6	5.7	0.7	12.9
Ukupno	100	100	100	100	100

Kvalitativni zapisi iz istraživanja ukazuju da se kod nasilnika često može uočiti dvostruko ponašanje – prema osobama izvan porodice mogu negovati identitet ljubazne i prijatne osobe, dok prema članovima porodice ispoljavaju potpuno suprotno ponašanje. Takođe, obavljanje kućnih poslova često predstavlja teren na kome se pronalazi osnova za optuživanja, omalovažavanje i sprovođenje kontrole.

Okvir 5: Iz kvalitativnih zapisa

Primer 1:

„Ugnjetava me, psihički me maltretira...čudim se kako te je uopšte primio (anketarku), mada ljubazan je on sa svima osim sa ukućanima. On je psihopata zavijen u masku advokata.“

Primer 2:

„Imala sam teško detinjstvo, ne volim kad se ljudi svađaju, tuku, toga mi je previše. Udala sam se skoro, za dečka koga sam poznavala svega dva meseca, ne slažemo se baš najbolje...nismo našli zajednički jezik. Mnogo je primitivan, ali se ja ipak nadam da će se on promeniti. Možda bi bilo bolje kada bismo živeli odvojeno od njegovih, mada su oni dobri ljudi. Čudan mi je muž, smeta mu, na primer, što su čaše u sudoperi prljave ili tako nešto. Hoće da je sve na svom mestu, meni to smeta...pa oprala bih te čaše, ne bih dozvolila da stoje tu satima, samo da se odmorim, šta ima veze. Samo da neko od komšija, rođaka ne vidi kako u kući nije sve na svom mestu. Ja sam se njemu puno prilagodila, on meni nije uopšte. Ne razume me. Htela sam da odem od njega, ali sam ostala trudna, sad ne mogu...ne znam šta da radim, nadam se da će biti bolje. Mnogo mi je teško, mnogo sam osetljiva, sigurno zato što sam sve to jednom prošla, zato što sam sve to gledala u svojoj porodici.“

⁴¹ Žene su mogle navesti više počinilaca ukoliko je to bio slučaj.

Fizičko nasilje

U slučajeve fizičkog nasilja uvršteni su svi slučajevi u kojima su žene prijavile najmanje jedan od navedenih oblika fizičkog napada: drmusanje, tresenje, čupanje za kosu, zavrtnje ruke, šamar, udarac pesnicom, gađanje ili udaranje predmetom, ugriz, stiskanje za vrat, davljenje, udaranje, pritiskanje o zid, namerno pečenje cigaretom, peglom, ringlom ili drugim predmetom, napad pištoljem, nožem, drugim oružjem ili oruđem. Stopa aktuelnog fizičkog nasilja najviša je među mladim ženama (18–24), dok su stope ukupnog fizičkog nasilja najviše kod najstarijih a potom najmlađih žena.

Tabela 21: Prevalencija fizičkog nasilja prema starosti

Prevalencija fizičkog nasilja	Starosne kategorije žena					
	18–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–75
Nije bilo fizičkog nasilja	64.4	77.6	81.4	79.1	81.8	78.9
Aktuelno fizičko nasilje	20.9	12.2	8.3	9.0	7.4	5.3
Fizičko nasilje pre više od godinu dana	14.6	10.2	10.4	11.9	10.8	15.8
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Kramerovo $V=0.107$, $p=0.000$

Najčešći počinioci fizičkog nasilja nad ženama su sadašnji, a potom bivši muževi/partneri, iza kojih slede očevi.

Tabela 22: Počinioci psihičkog nasilja prema srodstvu sa ispitanicama

Počinitelj	% žrtava psihičkog nasilja koje su navele datog počinioca
Sadašnji muž/partner	42.8
Bivši muž/partner	28.9
Otac	7.1
Majka	4.8
Brat	4.0
Svekar	2.6
Sin	1.9
Svekrva	1.2
Ćerka	0.5
Druga ženska srodnica	3.6
Drugi muški srodnik	2.6
Ukupno	100

Međutim, ne samo da se stope prevalencije fizičkog nasilja razlikuju među ženama različite starosti, već se razlikuju i počinioci nasilja. Iako među svim starosnim grupama sadašnji i bivši partneri predstavljaju najčešće počinioce fizičkog nasilja nad ženama, može se uočiti da kod mladih žena nasilje vrše u većem procentu i drugi srodnici, posebno otac, brat, majka i druge srodnice (u ovoj kategoriji nalaze se bake, sestre, druge krvne srodnice, kao i muževljeve srodnice). Kod žena u starosnim grupama između 25 i 64 godine najveće učešće beleže aktuelni partneri, dok učešće ostalih srodnika značajno opada. Kod najstarijih žena

najveće učešće među počiniocima nasilja beleže bivši partneri, pa potom aktuelni, a brat i sin, odnosno pastorak, su češće zastupljeni nego kod mlađih (ali ne i najmlađih) žena.

Tabela 23: Počinioci nasilja nad ženama različite starosti

Počinioci nasilja	% odgovora žena koje su imale iskustvo fizičkog nasilja ⁴²		
	18–24	25–64	65–75
Sadašnji muž/partner	20.7	38.4	31.0
Bivši muž/partner	17.1	33.0	46.6
Otac/očuh	18.3	7.8	3.4
Svekar	–	2.9	6.9
Sin/pastorak	–	1.7	6.9
Brat	13.4	3.6	1.7
Majka/maćeha	12.2	5.1	–
Svekrva	–	1.4	1.7
Ćerka/pastorka	–	0.3	1.7
Drugi srodnik	6.1	2.2	–
Druga srodnica	12.2	3.6	–
Ukupno	100	100	100

Među ženama koje su bile izložene fizičkom nasilju tokom života, čak 30% je bilo izloženo teškim oblicima fizičkog nasilja kao što su davljenje, pečenje ili napad oružjem/oruđem, a 70% žena je imalo neku vrstu fizičke povrede. Slika o počiniocima fizičkog nasilja nad ženama izgleda nešto drugačije kada se posmatraju pojedinačni oblici teškog fizičkog nasilja poput davljenja, pečenja i napada oružjem. U ovim slučajevima se povećava učešće bivših supruga/partnera, a učešće ženskih počinioca značajno smanjuje.

Tabela 24: Počinioci teških oblika fizičkog nasilja

Počinioci nasilja	Davljenje, stiskanje za vrat	Pečenje	Napad oružjem ili oruđem
Sadašnji muž/partner	40.8	31.8	19.6
Bivši muž/partner	40.0	50.0	49.0
Otac	6.4	–	7.8
Svekar	3.2	–	5.9
Brat	2.4	–	3.9
Sin	1.6	–	2.0
Majka	1.6	4.5	–
Drugi muški srodnik	1.6	4.5	7.8
Druga ženska srodnica	2.4	9.0	3.9
Ukupno	100	100	100

Dok se psihičko nasilje često javlja kao samostalan oblik nasilja, odnosno ne prelazi u fizičko nasilje, fizičko nasilje se najčešće javlja zajedno sa psihičkim zlostavljanjem. Ipak, u

⁴² Žene su mogle navesti više počinitelaca ukoliko je to bio slučaj.

manjem broju slučajeva žene koje su izvestile da su doživele fizičko nasilje nisu prijavile oblike psihičkog nasilja, bar u dimenzijama koje su obuhvaćene ovim istraživanjem. Ovakav nalaz može da zbuni, ali on nije nov. Pojedini autori uočili su da postoji razlika između upotrebe fizičkog nasilja zajedno sa psihološkim, koje predstavlja teže oblike zlostavljanja sa nametom da se uspostavi kontrola nad partnerkom ili partnerom i nazvali su ga „patrijarhalni terorizam“. Ovaj oblik nasilja je rodno utemeljen i u najvećem broju slučajeva vrše ga muškarci prema svojim partnerkama. Za razliku od njega, u partnerskim odnosima se registruje i fizičko nasilje bez upotrebe psiholoških taktika prinude, a ono je najčešće blaže, ređe, sa manjim fizičkim posledicama i često recipročno. Takvo nasilje označeno je kao „obično partnersko nasilje“ (Johnson, 1995).

U našem istraživanju nema osnova za potvrdu teze o „običnom partnerskom nasilju“ zbog toga što nismo istraživali nasilje koje eventualno čine žene, ali podaci ukazuju da i ovo fizičko nasilje bez psihičkog najčešće vrše nad ženama partneri (u 74%) slučajeva, daleko manje od njih očevi (u 4.5% slučajeva), a onda još ređe različiti drugi srodnici.

Među ženama koje su izložene fizičkom nasilju 27% boluje od neke hronične bolesti, a 5% ima neki oblik invaliditeta. Ni u situaciji bolesti, invaliditeta, a kako pokazuju i neki kvalitativni zapisi ni trudnoće, žene nisu pošteđene fizičkog nasilja.

Okvir 6: Iskustva žena

Iz dnevnika anketara:

Ispitanica je dobila tumor na mozgu, operisala se. Sada ponekad ima napade nalik epilepsiji... Poslednje batine dobila je od supruga manje od 48 sati pre ovog anketiranja.

Iz kvalitativnih zapisa:

„Pre pet i po godina dok sam bila trudna, došao je jedno veče pijan i počeo da me udara nogama u stomak...počela sam da krvaram, bilo mi je loše, imala sam spontani. Bilo mo je teško narednih meseci, imala sam košmare, svako veče sam sanjala dete. Bila sam u šestom mesecu trudnoće.“

„Jednom je čak rekla (suprugova sestra) mom mužu da dete nije njegovo i da se „viđam“ sa drugim. On je došao i počeo da viče da dete nije njegovo. Opet me je tukao. Otišla sam kod lekara, sama taksijem.“

„Muž me ranije redovno tukao, sada ređe, zato što je star i bolestan. Pre godinu i po dana najmlađa ćerka se udala. Nije završila gimnaziju, bila je četvrti godina. To veče se vratio iz grada i počeo da viče: ‘Ćerka ti se udala’...počeo je da me udara štapom po bolesnoj nozi i glavom o pod, bilo je strašno, bila sam sva u modricama... Čutala sam sve vreme, nisam smela ni reč da progovorim, jer bi me ubio, isekao bi me na komade.“

Seksualno nasilje

Svesni smo da je seksualno zlostavljanje u našem istraživanju definisano dosta usko, zbog toga što je svedeno na seksualni odnos i ne obuhvata različite oblike seksualnog uznemiravanja kao što je dodirivanje, navođenje na seksualni odnos sa strancima, navođenje na prostituciju i sl. Ovako uska definicija sigurno je uticala i na manju stopu prevalencije. Međutim, tokom pilot istraživanja pokazalo se da su ova pitanja najosetljivija za žene, te da su sklone da odustanu od daljeg popunjavanja upitnika koji je u poslednjem delu sadržao važna pitanja o pristupu uslugama socijalne podrške. Zbog utiska da u ovom aspektu postoji vrlo tanak prag tolerancije na veći broj ovako osetljivih pitanja, opredelili smo se samo za one

najdrastičnije oblike silovanja i primoravanja na seksualni odnos ili radnje tokom seksualnog odnosa. Potrebno je napomenuti da su istraživanja nasilja izuzetno kulturno osetljiva, te da u nekim liberalnijim društvima (poput Velike Britanije) upitnici sadrže vrlo eksplicitna pitanja o tipovima seksualnih aktivnosti, oblicima penetracije i sl. Nažalost, tokom pilot istraživanja smo se uverili da su posebno starije i žene iz ruralnih sredina spremne radije da priznaju da su bile fizički i psihički maltretirane, nego da odgovaraju na jednostavna pitanja o tome da li imaju seksualne odnose, a posebno da odgovaraju na pitanja o seksualnom zlostavljanju. Pored toga, seksualno zlostavljanje u porodici u pojedinim slučajevima vezano je i za problem incesta koji stvara posebno teška emotivna stanja tokom ispitivanja i veliku nevoljnost da se iskustvo sa takvim oblicima zlostavljanja bilo kome prizna. Zbog toga podatke o prevalenciji seksualnog zlostavljanja treba uzeti u obzir sa navedenim ogradama.

U seksualno nasilje svrstani su slučajevi u kojima su žene prijavile prinudu na seksualni odnos ili neželjene radnje tokom seksualnog odnosa uz upotrebu fizičke sile ili pretnje fizičkom silom upućene ispitanici ili njoj bliskoj osobi, kao i slučajeve ovakvog nasilja koji su se odvijali bez fizičke sile, ali uz ucene, uvrede, optužbe i slično. Žene koje su imale jedno od navedenih iskustava tokom života čine 3.8% uzorka, dok žene koje su se suočile sa ovakvim nasiljem u toku prethodnih godinu dana čine 1.2% uzorka. Seksualno zlostavljanje u porodici ne pokazuje značajnu statističku povezanost sa nizom karakteristika žena, poput regiona i tipa naselja u kome žive, starosti, obrazovanja, aktivnosti. Reč je ipak o malom broju žena koji ne omogućava pouzdane produbljene statističke analize. Silovanje u porodici najčešće su počinili bivši supruzi/partneri (58% slučajeva), zatim sadašnji supruzi/partneri (u 31% slučajeva), a u preostalim slučajevima to su bili drugi muški srodnici. Zabeležen je i jedan slučaj silovanja od strane svekra.

Pored toga, kontrola nad ženinim telom i reproduktivnim potencijalom zabeležena je i u slučajevima kada suprug zabranjuje upotrebu kontracepcije. Među ženama koje se nalaze u fertilnom periodu, imaju seksualne odnose i ne planiraju trudnoću, a koje ne koriste nikakvu kontracepciju, 3% je izjavilo da ne koriste nikakva sredstva zbog toga što im muž ne dozvoljava. Međutim, zabrinjavajući je podatak da je čak 73% žena iz ove kategorije izjavilo da ne koristi kontracepciju zbog toga „što ne voli ništa da koristi“.

Okvir 7: Iskustva žena

Iz kvalitativnih zapisa:

„Često me primorava na seksualne odnose, kaže da je to moja obaveza, da to moram kad god on poželi. Ali u poslednjih godinu dana ne pije, pa me ne tuče više toliko, samo mi ponekad udari šamar...”

Iz dnevnika anketara:

Pre sedam godina dever je došao pijan kući i napao je ispitanicu. Pridružili su mu se svekar, svekrva, deda njenog muža i još neko, ona se ne seća ko. Tukli su je toliko da je bila klinički mrtva i u svoj toj tuči neko ju je silovao (ne zna ko). Našao ju je komšija голу u dvorištu i odvezao u bolnicu... Usledilo je suđenje. Ispitanica se sa suprugom i decom odselila u stan gde trenutno žive. Do tada su živeli u istom domaćinstvu sa gore pomenutim osobama. Suđenje je toliko dugo trajalo da su u međuvremenu umrli dever, deda i sudija, a ona je odustala od suđenja.

Izloženi podaci o rasprostranjenosti i osnovnim karakteristikama porodičnog nasilja nad ženama pružaju samo površnu, deskriptivnu sliku ovog problema. Da bi se fenomen nasilja u porodici nad ženama potpunije razumeo, a na osnovu toga mogle preduzeti i odgovarajuće i efikasnije mere za suzbijanje ove pojave ili za pružanje podrške ženama koje žive sa iskustvom nasilja, potrebno je detaljnije ispitati determinante koje utiču na ispoljavanje nasilja.

Determinante porodičnog nasilja nad ženama

Determinante porodičnog nasilja su činioci koji posredno (preko drugih činilaca) ili direktno utiču na rizike od ispoljavanja nasilja nad ženama u porodici. Veliki broj činilaca može predstavljati značajne determinante nasilja: od društvenih (poput institucionalnog okvira koji toleriše ili neefikasno sankcioniše nasilje, preovlađujuće kulture i sl.), preko porodičnih (porodični status, sastav, prisustvo porodične patologije i sl.), do individualnih karakteristika (starosti, obrazovanja i sl.). U prvom poglavlju bilo je reči o važnim društvenim činiocima poput zakonskog i institucionalnog okvira, ali procenu efekta ovih društvenih faktora nije moguće sprovesti na podacima ovakvog istraživanja. U našoj analizi ispitane su četiri grupe činilaca koje su prikazane u narednoj tabeli.

Tabela 25: Potencijalni faktori porodičnog nasilja nad ženama

1.	Strukturni faktori	Prostorni položaj domaćinstva Ekonomski položaj domaćinstva Stratifikacijski položaj domaćinstva
2.	Kulturni faktori	Stavovi prema rodnim ulogama
3.	Porodični i faktori domaćinstva	Karakteristike domaćinstva Odnosi moći u domaćinstvu Prisustvo problema u porodici Karakteristike sukoba u porodici
4.	Individualni faktori	Socio-demografske karakteristike Ekonomska (ne)zavisnost žene Zdravstveno stanje žene

Svaka od navedenih grupa činilaca biće ispitana u odnosu na opštu prevalenciju porodičnog nasilja, kao i u odnosu na specifične forme porodičnog nasilja nad ženama.

Strukturni faktori porodičnog nasilja nad ženama

Ispitivanjem strukturnih faktora ispoljavanja porodičnog nasilja nad ženama nastojalo se ustanoviti da li osobeni strukturni položaj domaćinstva ima efekte na pojavu nasilja. Kao strukturni faktori izdvojeni su: region i tip naselja (grad ili selo), u kome se nalazi domaćinstvo žene, ekonomski položaj, koji je ispitivan preko ekonomske aktivnosti domaćinstva i materijalne depriviranosti, dok je kao poseban pokazatelj strukturnog položaja domaćinstva uzeta pripadnost društvenom sloju. Ispitivanje strukturnih faktora porodičnog nasilja nad ženama sprovedeno je metodom logističke regresije u kojoj je porodično nasilje (u celini) uze-

to kao zavisna promenljiva, dok su kao nezavisne varijable uzete region, tip naselja, status domaćinstva prema aktivnosti, materijalna depriviranost i slojni položaj domaćinstva.

- Regioni su definisani prema tri stratuma na osnovu kojih je oblikovan i uzorak istraživanja: Beograd, Južna i Istočna Srbija, Centralna i Zapadna Srbija.
- Kao tipovi naselja izdvojeni su samo selo i grad, mada su tokom istraživanja naselja bila kodifikovana u više različitih kategorija⁴³.
- Status domaćinstva prema aktivnosti definisan je na osnovu statusa individualnih članova, pa su sva domaćinstva u kojima je bar jedan član zaposlen svrstana u aktivna domaćinstva, ona u kojima nema nijednog zaposlenog člana ali ima osoba koje aktivno traže zaposlenje svrstana su u „nezaposlena domaćinstva“, dok su domaćinstva bez zaposlenih lica, kao i bez onih koji traže zaposlenje svrstana u neaktivna domaćinstva.
- Materijalna deprivacija je definisana preko kompozitnog indeksa, pri čemu su domaćinstva jednostavno svrstana u ona koja su materijalno deprivirana i ona koja to nisu⁴⁴.
- Domaćinstva su prema slojnom položaju razvrstana u sledeće kategorije: preduzetnici, stručnjaci, službenici i tehničari, kvalifikovani radnici, nekvalifikovani radnici i poljoprivrednici⁴⁵.

⁴³ Tipovi naselja bili su razvrstani u 14 različiti kategorija, u kojima su se prvo razlikovali gradovi: Beograd, regionalni centar, veći grad, srednji grad, mali grad, a onda unutar njih su razlikovana i područja kao gradski deo, prigradski urbanizovan, prigradski seoski. U Beogradu su još razlikovani už i širi centar, prigradsko urbanizovano i prigradsko seosko. Pored ovih tipova naselja još su razlikovana i sela kao samostalna naselja koja se ne javljaju kao prigradske seoske sredine.

⁴⁴ Merenje materijalne deprivacije sprovedeno je u skladu sa metodama koje se primenjuju u pracenju socijalne isključenosti u EU, a uzimajući u obzir iskustva koja je SeConS tim imao u prethodnim istraživanjima materijalne deprivacije u istraživanju socijalne isključenosti u ruralnim područjima Srbije, kao i u istraživanju o socijalnoj isključenosti koje je sprovedeno za potrebe regionalnog UNDP izveštaja o humanom razvoju. Za potrebe ovog istraživanja kompozitni indeks materijalne deprivacije konstruisan je na osnovu tri pojedinačna indeksa: **1. Indeksa deprivacije u zadovoljavanju potreba**, koji je obuhvatio sledeće dimenzije: a) nemogućnost da se kupe namirnice neophodne za ishranu, b) nemogućnost da se plate troškovi stanovanja duže od 3 meseca, c) nemogućnost da se kupi neophodna odeća i obuća za bilo kog člana domaćinstva, d) nemogućnost da se obezbedi adekvatno grejanje, e) nemogućnost da se kupe lekovi koje je prepisao lekar (sva domaćinstva koja su pokazala depriviranost na 3 i više navedenih indikatora klasifikovana su u deprivirana u ovom indeksu); **2. Indeks opremljenosti stana** koji je obuhvatio posedovanje sledećih uređaja: a) kolor televizora, b) mobilnog telefona, c) mašine za veš, d) frižidera, e) telefonskog priključka (u deprivirana domaćinstva svrstana su sva koja su pokazala nedostatak dva ili više navedenih uređaja); **3. Indeks deprivacije u stanovanju** obuhvatio je sledeće komponente: a) manje od 12m² stambene površine po članu domaćinstva, b) nepostojanje tekuće vode u domaćinstvu, c) ne posedovanje WC-a u stambenom prostoru i d) neposedovanje električne energije (sva domaćinstva koja su pokazala depriviranost u bar jednoj dimenziji svrstana su u deprivirana). Kompozitni indeks na kraju je sačinjen tako da su sva domaćinstva koja su na bar jednom pojedinačnom indeksu pokazala depriviranost svrstana u deprivirana domaćinstva.

Analiza je pokazala da u ovom modelu *statistički značajnu povezanost* sa nasiljem u porodici imaju⁴⁶ samo *region i materijalna deprivacija*, dok se tip naselja u kome živi domaćinstvo, ekonomska aktivnost domaćinstva i slojna pripadnost, nisu pokazali kao značajni faktori (statistika za ovaj model 1 data je u prilogu). *Uticaj regiona* ispoljava se tako da u odnosu na Beograd, porodično nasilje nad ženama ima manju verovatnoću javljanja u Južnoj i Istočnoj Srbiji i još manju verovatnoću javljanja u Centralnoj i Zapadnoj Srbiji. *Materijalna deprivacija* povećava 1.7 puta šanse da se u domaćinstvu javi nasilje nad ženama. Potrebno je napomenuti da uticaj ovih faktora nije snažan, te da iako materijalna deprivacija pokazuje veću snagu uticaja od regiona, obe determinante imaju prilično slab uticaj na pojavu nasilja u porodici. U cilju bolje preglednosti, u nastavku su date tabele kontigencije za opšte stope nasilja u porodici prema regionu i materijalnoj depriviranosti.

Tabela 26: Nasilje nad ženama u porodici prema materijalnoj depriviranosti domaćinstva

Izloženost nasilju	% domaćinstava	
	Domaćinstva koja nisu materijalno deprivirana	Materijalno deprivirana domaćinstva
Žene bez iskustva porodičnog nasilja	47.6	35.8
Žene sa iskustvom porodičnog nasilja	52.4	64.2
Ukupno	100	100

Kramerovo V=0.90, p=0.000

Tabela 27: Nasilje nad ženama u porodici prema regionu

Izloženost nasilju	Region		
	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija
Žene bez iskustva porodičnog nasilja	41.0	45.8	50.7
Žene sa iskustvom porodičnog nasilja	59.0	54.2	49.3
Ukupno	100	100	100

Kramerovo V=0.83, p=0.000

Kada se posmatra uticaj navedenih strukturnih faktora *na pojedinačne forme nasilja*, uočava se da se njihov deterministički značaj menja. Region i materijalna deprivacija predstavljaju značajne determinante fizičkog i seksualnog nasilja⁴⁷, da za ekonomsko nasilje znača-

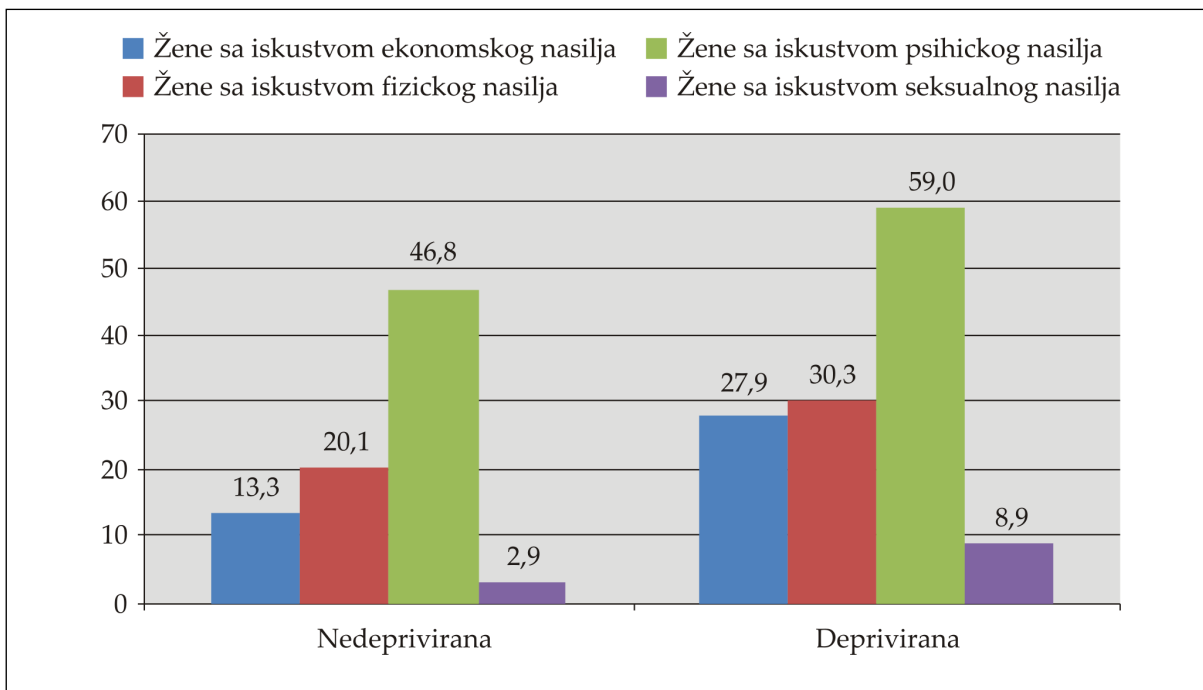
⁴⁵ U definisanju slojnog položaja primenjen je takozvani dominacijski pristup na osnovu koga se domaćinstvu pripisuje slojni položaj člana sa najvišim individualnim položajem na osnovu zanimanja.

⁴⁶ Ceo model se pokazao statistički značajnim : $\chi^2(11, N=2159) = 50.54, p < 0.001$. On ispravno razvrstava 57.3% slučajeva, i u celini objašnjava između 23% (r na kvadrat Koks i Snela) i 31% (r na kvadrat Nagelkerke).

⁴⁷ Modeli logističke regresije 2b i d, prilog.

jan faktor predstavlja samo materijalna deprivacija⁴⁸, dok za psihičko nasilje pored regiona i materijalne deprivacije značaj ima i slojni položaj domaćinstva⁴⁹. Dakle, *najjači strukturni faktor predstavlja materijalna deprivacija* koja povećava rizike od *svih oblika* porodičnog nasilja nad ženama. Njen uticaj je najveći na ekonomsko nasilje, jer žene iz domaćinstava čiji životni standard odlikuje nemogućnost adekvatnog zadovoljavanja potreba i stambenih uslova, imaju preko dva puta veće šanse da budu izložene ekonomskom nasilju.

Grafikon 4: Žene prema iskustvu različitih oblika nasilja i materijalnoj deprivaciji domaćinstva

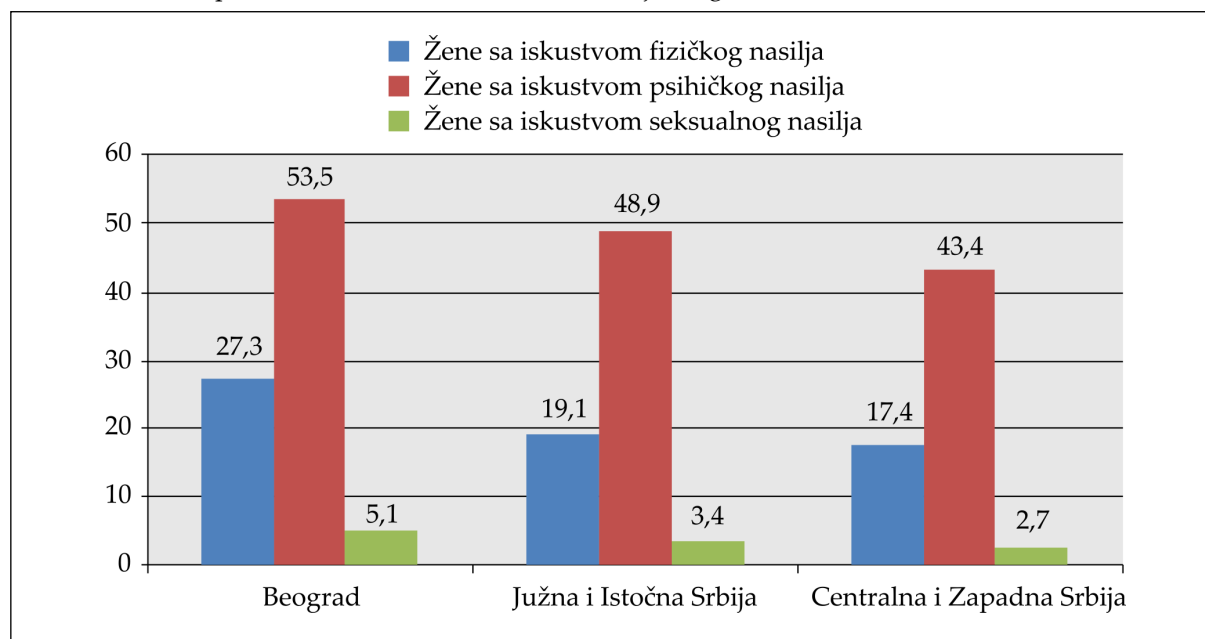
Uticaj regiona ogleda se u manjem ispoljavanju (ili prijavljivanju) nasilja među ženama iz Centralne i Zapadne Srbije, a posebno Južne i Istočne Srbije u odnosu na žene iz Beograda. Pri tome, najjači uticaj regiona pokazao se u ispoljavanju fizičkog, a najslabiji u ispoljavanju seksualnog nasilja.

Napokon, pripadnost društvenom sloju pokazuje veoma slabu povezanost sa psihičkim nasiljem. Ova povezanost se ispoljava samo u obliku manjih šansi žena iz domaćinstava kvalifikovanih radnika u odnosu na žene iz ostalih slojeva da dožive psihičko nasilje. Preduzetnički sloj beleži najveće učešće žena koje su izvestile da trpe psihičko nasilje (53%), dok je u sloju kvalifikovanih radnika takvih žena bilo 42%, a učešće žena koje trpe psihičko nasilje u ostalim slojevima nalazi se između ova dva ekstrema.

⁴⁸ Model 2a, prilog.

⁴⁹ model 2c, prilog.

Grafikon 5: Žene prema iskustvu različitih formi nasilja i regionu

Kulturni faktori porodičnog nasilja nad ženama

Ispitivanje kulturnih faktora sprovodi se preko ispitivanja stavova koji iskazuju vrednosne orijentacije i mišljenja o pojavama od interesa. Za analizu uticaja stavova na nasilje u porodici bilo bi najprimerenije ispitivati stavove koji su neposrednije povezani sa percepcijom nasilja kao vrste odnosa, njegove prihvatljivosti i sl, i to ne samo stavove žena, već i njihovih partnera i drugih članova domaćinstva, jer se nasilje odvija u porodičnom kontekstu. Međutim, s obzirom na metodološke uslove sprovođenja istraživanja, koji su podrazumevali da samo ispitanica odgovara na pitanja o nasilju, a da se kod ostalih ukućana ne sme izazvati sumnja da upitnik koji ona popunjava sadrži takva pitanja, primena ovakvih instrumenata nije bila moguća. Zbog toga smo se odlučili da bar pokušamo da sagledamo značaj nekih opštijih stavova o rodnim ulogama, posebno onim u porodici, a samo smo u upitniku za žene postavili pitanje na osnovu koga smo merili *percepciju nasilja*. Naime, pitali smo ih kako shvataju fizički napad jedne osobe na drugu tokom porodične rasprave. Iz naredne tabele se vidi da 10% žena nema svest o tome da fizički napad tokom rasprave zapravo predstavlja nasilje, dok 60% žena nije svesno da je ovakav čin zapravo krivično delo.

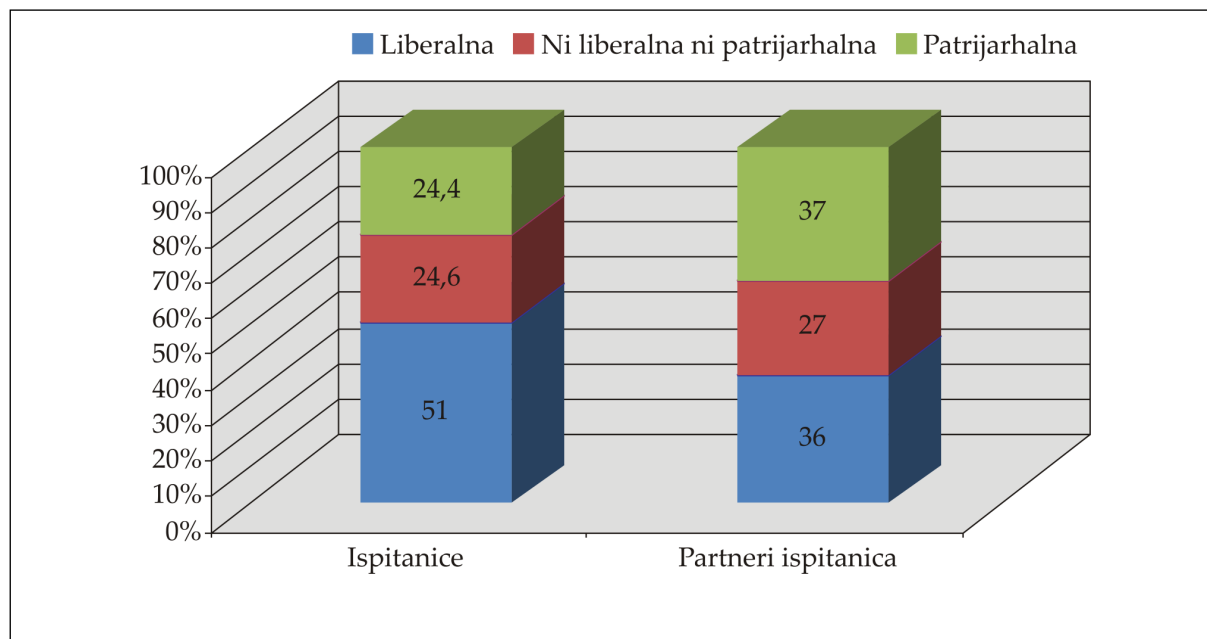
Tabela 28: Stavovi žena prema fizičkom napadu tokom porodične rasprave

Stav prema fizičkom napadu	% žena koje su izabrale dati odgovor
Sasvim normalan oblik rešavanja nesuglasica	0.9
Loš način da se reše nesuglasice, ali je prihvatljivo da se nekad desi	9.0
Nedopušten način da se reše nesuglasice koji predstavlja nasilje	50.9
Krivično delo koje se kažnjava i kaznom zatvora	39.1
Ukupno	100

U ispitivanju kulturnih faktora povezanih sa rodnim ulogama koriste se različite skale stavova poput skale stavova prema ženama (Attitudes Towards Women Scale), skale egalitarnosti u rodnim ulogama (Sex-role Egalitarianism Scale), skala seksizma (Sexism Scale), neoseksizma (Neosexism Scale) i sl. S obzirom da je cilj našeg istraživanja porodično nasilje nad ženama, želeli smo da ispitamo različite vrste vrednosnih orijentacija žena i njihovih partnera, ali na način koji je više prilagođen problemu porodičnog nasilja nad ženama (kad već nije bilo moguće podrobnije ispitivati stavove koji su neposrednije povezani sa nasiljem). Stoga u istraživanju i analizi nije primenjena nijedna gotova skala, već je konstruisana nova skala od 12 stavova koja kombinuje stavove o rodnim ulogama uopšte, sa stavovima o rodnim ulogama u porodici i zapošljavanju žena. Komponente skale prikazane su u prilogu, kao i statistički pokazatelji pouzdanosti skale. Isti stavovi bili su sadržani i u upitniku za domaćinstvo, pa su u analizi izdvojeni samo stavovi muževa/partnera ispitanica (u 990 slučajeva upitnik za domaćinstvo je popunio partner ispitanice, pa je odgovorio i na pitanja o stavovima) kako bi bili upoređeni sa stavovima žena. Skala stavova je pokazala dobre rezultate na statističkom testu pouzdanosti.

Na osnovu vrednosti dobijenih na skali stavova odgovori ispitanica i njihovih supruge/partnera razvrstani su u tri kategorije: u liberalnu vrednosnu orijentaciju, nekristalizovanu ili „konfuznu“ (niti liberalnu niti patrijarhalnu) vrednosnu orijentaciju i patrijarhalnu vrednosnu orijentaciju. Patrijarhalna orijentacija obeležena je shvatanjem jasno diferenciranih, neravnopravnih uloga žena i muškaraca u pogledu mogućnosti učestvovanja u javnoj i privatnoj sferi, zapošljavanja, odgovornosti za uspeh braka i vaspitavanje dece. Liberalna orijentacija predstavlja suprotnu vrednosnu orijentaciju u kojoj se različiti domeni odgovornosti ne diferenciraju na osnovu rodne pripadnosti, te se podrazumeva da žene jednako kao i muškarci treba da učestvuju u sferi javnog života, da se zapošljavaju i da ne nose isključivu niti pretežu odgovornost za uspeh braka i kvalitetno obrazovanje dece. Između ove dve orijentacije nalazi se kategorija koju odlikuje vrednosna konfuzija, odnosno nekonzistentnost, jer se na osnovu vrednosti na skali može zaključiti da se stavovi osoba iz ove kategorije naizmenično slažu i ne slažu sa ponuđenim patrijarhalnim stavovima, ili pokazuju neodlučnost.

Grafikon 6: Vrednosne orijentacije ispitanica i njihovih partnera

Podaci iz istraživanja ukazuju da su naše ispitanice generalno liberalnije u vrednosnim orijentacijama nego njihovi partneri.

Međutim, analiza značaja vrednosnih orijentacija kao faktora porodičnog nasilja nad ženama pokazala je da vrednosni stavovi ispitanica *nisu statistički značajni* za ispoljavanje nasilja prema njima. Kao značajni prediktori nasilja nad ženama pokazale su se, međutim, vrednosne orijentacije *njihovih partnera*, kao i shvatanja žena u vezi sa fizičkim napadom tokom porodične rasprave⁵⁰. Uticaj stavova partnera o rodnim ulogama ispoljava se tako što u odnosu na žene koje imaju partnere liberalne orijentacije, žene sa partnerima koje odlikuje *nekonzistentna vrednosna orijentacija* (niti liberalna niti patrijarhalna) imaju gotovo *dva puta* veće šanse da budu izložene nasilju, dok žene čiji partneri pokazuju „čistu“ patrijarhalnu orijentaciju imaju 1.7 puta veće šanse da budu izložene nekom od oblika porodičnog nasilja u odnosu na žene sa liberalnim partnerima.

Pored opštijih vrednosnih orijentacija u pogledu rodnih uloga i odnosa, ispitivan je i uticaj stavova prema fizičkom napadu tokom rasprave. Žene koje imaju tolerantan stav prema fizičkom napadu tokom rasprave imaju i dvostruko veće šanse da budu izložene porodičnom nasilju od žena koje percipiraju ispravno ovakve napade kao fizičko nasilje i smatraju da je nedopušteno ili zakonski kažnjivo. Naravno, ovde možemo postaviti pitanje uzroka i posledice: tolerantniji stav prema fizičkom napadu tokom rasprave može biti jedan - oblik racionalizacije, odnosno posledica „normalizacije“ sopstvenih iskustava trpljenja nasilja u porodici, ali je isto tako moguće da tolerantniji stav stvara preduslove za ispoljavanje porodičnog nasilja.

Ispitivanje uticaja stavova žena i njihovih partnera na pojedinačne forme nasilja dovelo je do sledećih nalaza⁵¹:

- Patrijarhalnost muža/partnera i neadekvatna percepcija fizičkog napada tokom rasprave povećavaju rizike od ekonomskog nasilja kod žena dva puta.
- Nekonzistentna i patrijarhalna vrednosna orijentacija partnera povećavaju rizike da žene budu izložene fizičkom nasilju gotovo tri puta, a tolerancija prema fizičkom napadu povećava ove rizike dva ipo puta.
- Na psihičko nasilje utiču samo stavovi partnera i to tako što u slučaju nekonzistentne vrednosne orijentacije povećavaju rizike žena da budu izložene ovom obliku nasilja dva puta, dok patrijarhalnost partnera povećava ove rizike 1.8 puta.
- Ispitivani stavovi nemaju uticaja na rizike od seksualnog nasilja.
- Iz narednog grafikona mogu se uočiti razlike u prevalenciji opšteg i posebnih formi porodičnog nasilja u zavisnosti od vrednosnih orijentacija partnera naših ispitanica.

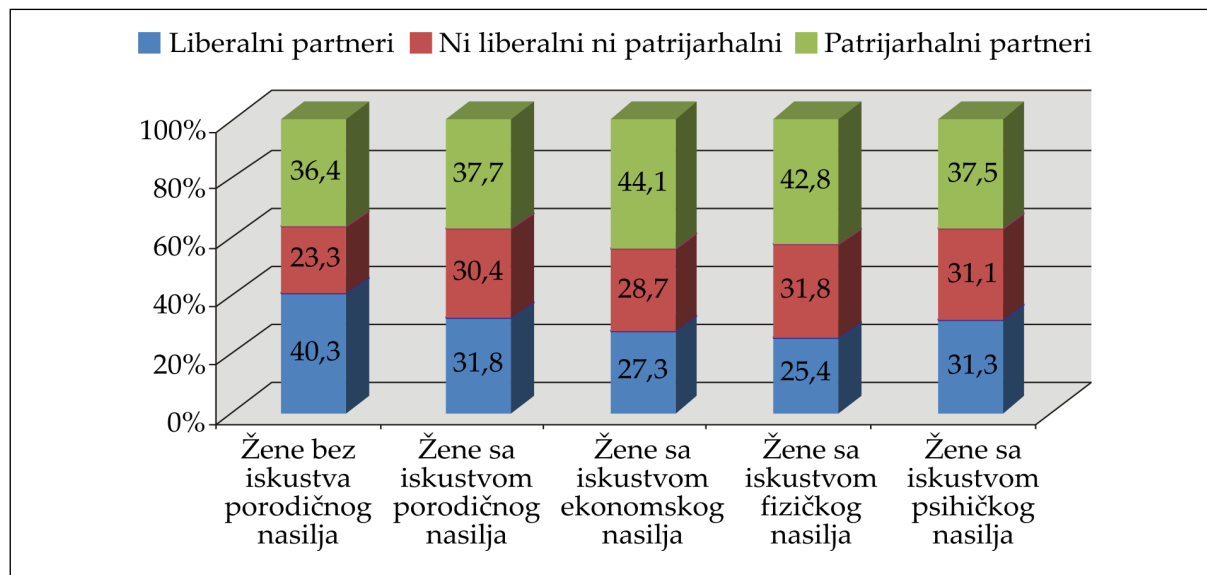
Poslednji rezultati ukazuju na dve važne stvari. Prvo, da je važno kod žena podići sposobnosti da prepoznaju nasilje, kao i svest o nedopuštenosti i kažnjivosti nasilja, jer polovina žena izloženih fizičkom nasilju nije svesna da je ono i zakonski sankcionisano. Drugo, samo

⁵⁰ Statistički pokazatelji ovog modela 3 dati su u prilogu.

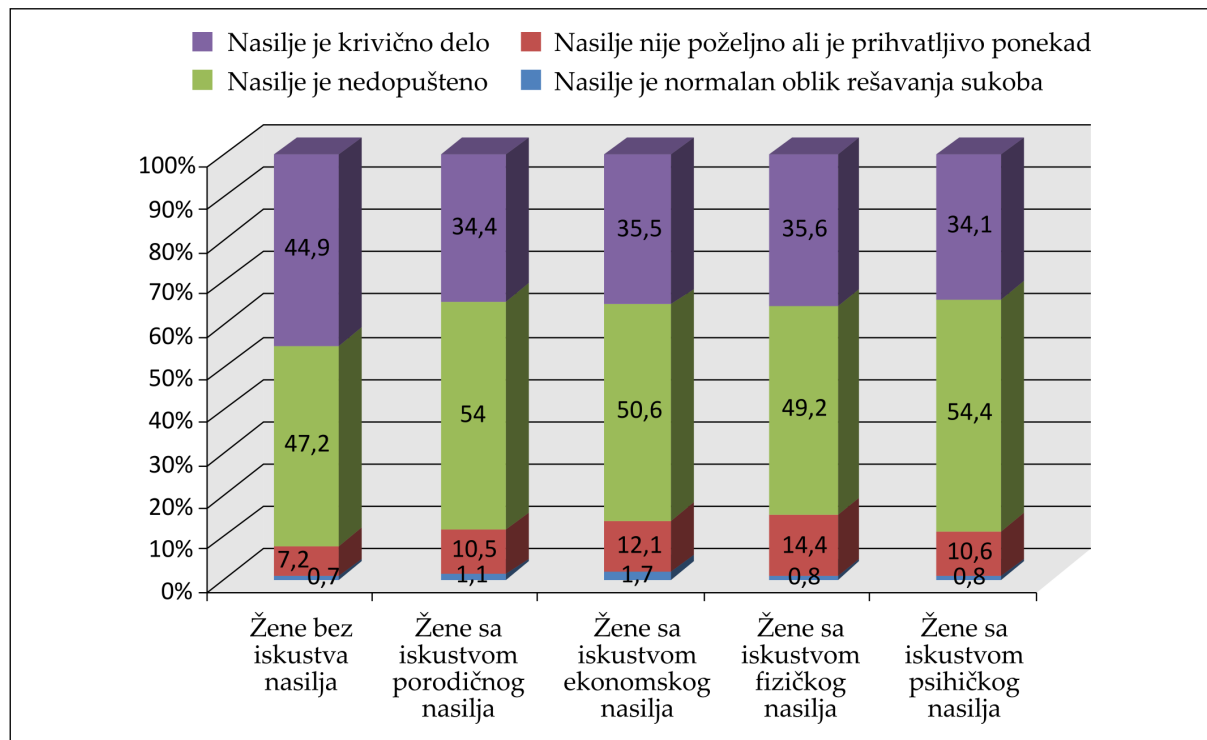
⁵¹ Modeli 4 a, b, c, prilog.

podizanje svesti kod žena nije dovoljno, zbog toga što 85% žena koje trpe fizičko nasilje ipak ima jasnu percepciju da je reč o fizičkom nasilju. Pored sposobnosti da se nasilje prepozna i svesti o njegovoj socijalnoj neprihvatljivosti i zakonskom sankcionisanju, potreban je i niz drugih faktora, kao što su brze i efikasne institucije koje takve oblike ponašanja sankcionišu, povoljniji socio-ekonomski položaj žena koji im omogućuje izlazak iz uslova u kojima su izložene nasilju i sl.

Grafikon 7: Vrednosne orijentacije partnera žena izloženih porodičnom i posebno fizičkom nasilju

Grafikon 8: Žene prema iskustvu nasilja i percepciji fizičkog nasilja

Individualni faktori porodičnog nasilja nad ženama

Na osnovu rezultata istraživanja analiziran je i uticaj niza individualnih karakteristika žena na ispoljavanje porodičnog nasilja: njihove socio-demografske karakteristike, stepen ekonomske zavisnosti i zdravstveno stanje.

Tabela 29: Potencijalni individualni faktori porodičnog nasilja nad ženama

1.	Socio-demografski faktori	Starost Obrazovanje Iskustvo braka Ishod braka Partnerski status Roditeljstvo
3.	Ekonomska zavisnost	Zaposlenost Lični prihodi Pristup novcu u domaćinstvu
4.	Zdravstveno stanje	Hronična bolest Invaliditet

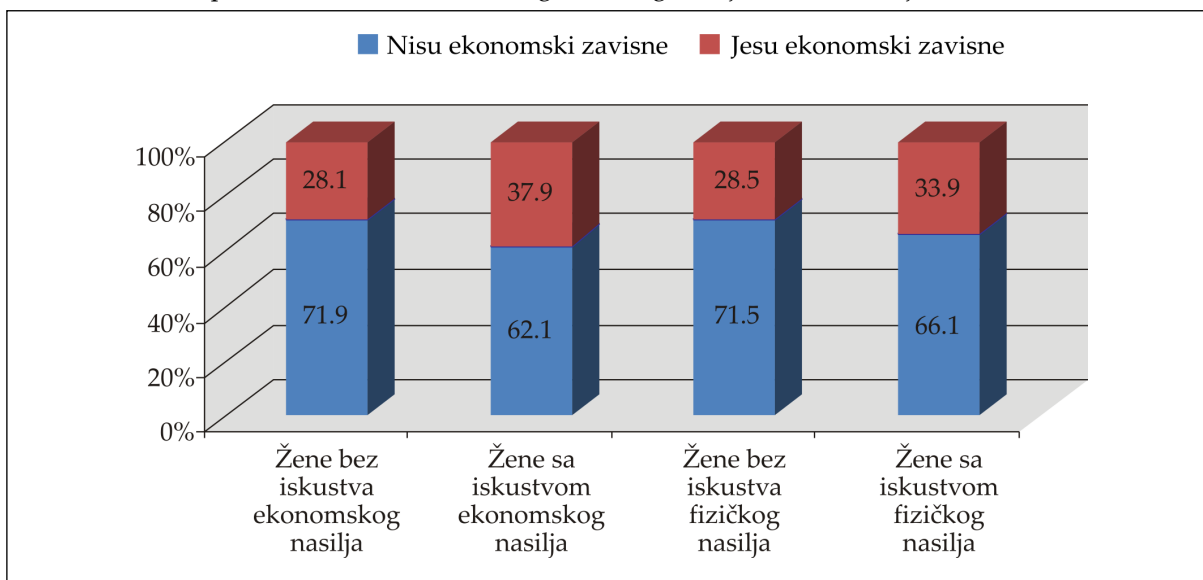
Socio-demografski faktori pokazali su slabu značajnost u ispoljavanju porodičnog nasilja nad ženama. Naime, ispitivanje metodom logističke regresije pokazalo je da njihov uticaj na opšte porodično nasilje nije značajan, izuzev u slučaju partnerskog statusa čiji se uticaj ispoljava u smislu dvostruko većih šansi žena koje imaju nevenčane partnere da dožive neki oblik nasilja u poređenju sa ženama koje su udate⁵².

Međutim, neke od navedenih socio-demografskih varijabli imaju uticaja na pojedine specifične forme nasilja. Starost se ispoljava kao značajan prediktor fizičkog nasilja, u smislu da su mlade žene (18–24 godine), češće izložene ovom obliku nasilja. Obrazovanje i roditeljstvo se nisu pokazali kao značajni prediktori nijednog oblika nasilja, dok je iskustvo braka značajni prediktor ekonomskog, fizičkog i seksualnog nasilja. Udovice imaju manje šansi da budu izložene ekonomskom nasilju od udatih i razvedenih žena, dok su žene sa nevenčanim partnerima pod većim rizikom da budu izložene ovoj formi nasilja u odnosu na udate žene. Razvedene žene, a potom žene sa nevenčanim partnerima su češće imale iskustva fizičkog nasilja nego udate žene. Interesantno je napomenuti da nijedna od socio-demografskih varijabli nije pokazala statistički značajan uticaj na psihičko nasilje.

Kada je reč o činocima na osnovu kojih smo ispitivali uticaj ekonomske zavisnosti žena, pokazalo se da samo jedan od ispitivanih činilaca – pristup novcu u domaćinstvu ima značajan uticaj i to na ekonomsko i fizičko nasilje, ali ne i na psihičko i seksualno. Kao što je već nagovešteno u analizi karakteristika ove forme nasilja, zaposlenost ne pokazuje značajan neposredan uticaj.

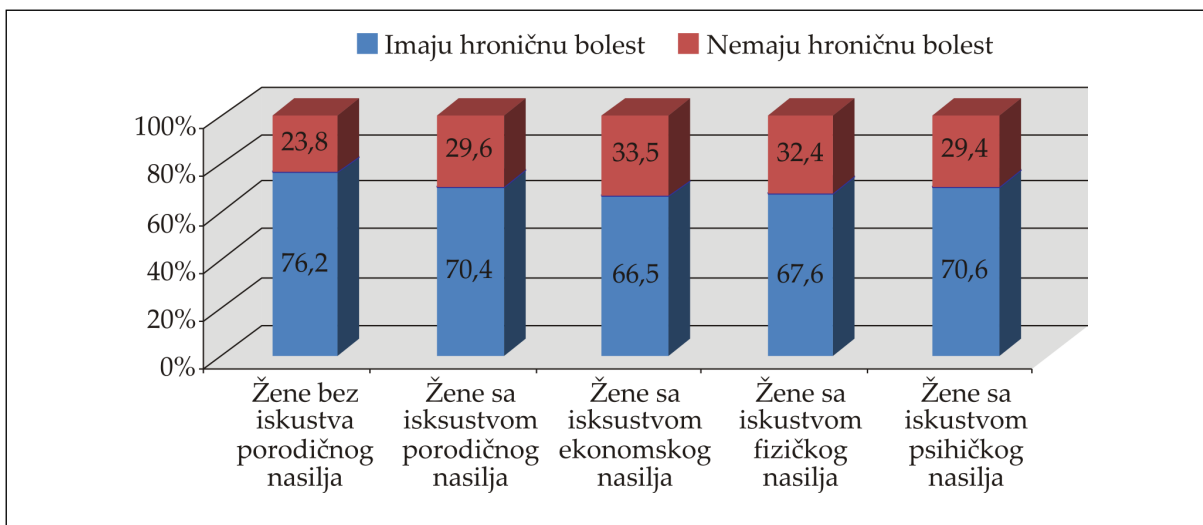
⁵² Model 5, prilog.

Grafikon 9: Žene prema iskustvu ekonomskog i fizičkog nasilja i ekonomskoj zavisnosti

Međutim, o pristupu ženama novcu i povezanosti ovog činioca sa nasiljem biće više reći u narednom delu koji se odnosi na porodične faktore, zbog toga što je odlučivanje o novcu u domaćinstvu, od koga zavisi i ženin pristup novcu povezan sa odnosima moći u domaćinstvu i porodici. Poslednju grupu individualnih faktora čiji smo uticaj ispitivali predstavljaju pokazatelji zdravstvenog stanja žena. Ovde su kao indikatori uzeti oboljevanje od hronične bolesti i invaliditet. Samo je hronična bolest pokazala značajnu, mada ne jaku povezanost sa porodičnim nasiljem (povećava rizike 1.2 puta). Ona je takođe povezana sa ekonomskim, fizičkim i psihičkim nasiljem ali ne i seksualnim.

Grafikon 10: Žene prema iskustvu nasilja i oboljevanju od hroničnih bolesti

Dakle, većina individualnih faktora ne pokazuje statistički značajan uticaj na ispoljavanje ukupnog porodičnog nasilja, kao ni njegovih posebnih formi. Imajući u vidu ovu činjenicu

cu, uz prethodne uvide u relativno slabe uticaje pojedinih strukturnih faktora, nameće se pretpostavka da se zapravo u porodičnim faktorima nalaze ključne determinante koje mogu da objasne pojavu porodičnog nasilja nad ženama.

Uloga porodičnih faktora u nasilju nad ženama

Potrebno je napomenuti da se ovde termin „porodični faktori“ koristi na najširi način. Naime, pod porodičnim faktorima podrazumevaju se faktori koji su povezani sa porodicom, srodničkim odnosima izvan osnovne porodice, faktori povezani sa domaćinstvom (koje može obuhvatiti i članove koji nisu u porodičnom srodstvu sa ženom ali žive u istom prostoru), kao i faktori povezani sa partnerskim odnosima bez obzira na to da li partneri žive sa ženama. Ovako široko shvaćeni porodični faktori izrazito su složeni iz više razloga. Prvo, oni obuhvataju niz različitih aspekata od veličine i strukture domaćinstva, preko odnosa moći, prisustva rizičnih oblika ponašanja, pa sve do osobene „kulture domaćinstva“ koja se manifestuje između ostalog i kroz obrasce rešavanja problema, izbijanja i regulisanja konflikata i sl. Drugo, porodica predstavlja posredujući nivo između društva i pojedinca i kroz njene osobene strukture, procese i kulture prelamaju se društveni uticaji. Istovremeno, ona predstavlja okvir u kome individualne karakteristike članova poprimaju specifične odlike, jer nije isto biti stara žena u samačkom ili višeporodičnom domaćinstvu, niti je isto biti liberalna mlada žena u patrijarhalnoj ili liberalnoj porodici porekla, kao ni biti nezaposlena žena zbog toga što je teško naći zaposlenje ili zbog toga što muž ne odobrava izlazak na tržište rada.

Da bismo ispitali rizike od ispoljavanja porodičnog nasilja nad ženama, podelili smo porodične faktore u nekoliko kategorija:

5. Karakteristike domaćinstva
6. Odnosi moći u domaćinstvu
7. Prisustvo socijalnih problema i rizičnih ponašanja
8. Obrasci regulisanja konflikata

Tabela 30: Potencijalni porodični faktori nasilja nad ženama

1.	Karakteristike domaćinstva	Veličina domaćinstva Struktura prema srodničkim odnosima Patrilokalnost u formiranju domaćinstva Prisustvo dece u domaćinstvu
2.	Odnosi moći u domaćinstvu	Odlučivanje o raspodeli novca Podela kućnog rada
3.	Prisustvo socijalnih problema i rizičnih ponašanja	Prisustvo stare ili teško bolesne osobe Problem zavisnosti od alkohola Problem zavisnosti od narkotika Učešće u ratovima 1990ih Problem ponašanja adolescenata Problemi u ponašanju dece Problemi u porodičnim odnosima
4.	Razvoj konflikata i obrasci rešavanja konflikata u domaćinstvu	Prisustvo osobe „teške naravi“ Mirno raspravljavanje o problemima Burno raspravljavanje uz verbalnu agresiju Fizički sukob tokom konflikata

Svaka od navedenih kategorija obuhvata više aspekata čiji se uticaj želeo ispitati, a koji su prikazani u narednoj tabeli.

Uticaj navedenih faktora ispitan je u odnosu na opštu ukupnu stopu prevalencije porodičnog nasilja nad ženama, kao i na specifične stope prevalencije pojedinačnih formi nasilja.

Karakteristike domaćinstva

Nijedan od indikatora vezanih za karakteristike domaćinstva nije pokazao statistički značajnu povezanost sa rizicima od ispoljavanja porodičnog nasilja nad ženama. Dakle, ni veličina, ni srodnički sastav domaćinstva, njegova patrilokalnost pri formiranju, kao ni prisustvo dece u domaćinstvu ne utiču značajno na ispoljavanje nasilja nad ženama. Međutim, veličina domaćinstva pokazala se kao značajna determinanta za tipove nasilja definisane prema počiniocima. Žene koje žive u srednjim i velikim domaćinstvima izložene su i većim rizicima od združenog nasilja partnera i njegove porodice, kao i višestrukog nasilja od strane članova iz svoje porodice porekla, partnera i njegove porodice pa i sopstvene dece (tabela 26).

Tabela 31: Žene sa iskustvom porodičnog nasilja prema veličini domaćinstva i tipovima počinilaca

Nasilje prema počiniocima	Domaćinstva žena sa iskustvom porodičnog nasilja prema veličini, u %		
	Mala (1–2 člana)	Srednja (3–5 članova)	Velika (6 i više članova)
Porodica porekla	15.2	12.1	10.7
Partner	13.9	5.9	3.3
Partner i njegova porodica	26.7	33.9	30.6
Porodica porekla i partner sa svojom porodicom	3.7	4.3	0.8
Deca	5.1	2.7	2.5
Porodica porekla, partner i njegova porodica i deca	15.6	24.5	33.1
Ostalo	19.8	16.5	19.0
Ukupno	100	100	100

Kramerovo V=0.149, p=0.000

Ovaj podatak je izuzetno važan i podstiče veliku zabrinutost, jer je četvrtina žena sa iskustvom nasilja koja živi u srednjim domaćinstvima, a trećina žena sa iskustvom nasilja iz velikih domaćinstava zapravo izložena nasilju iz tri ključna pravca: od svojih roditelja, braće ili sestara, od supruga i njegove porodice sa kojom žive pod istim krovom, i od dece. Ove žene su ugrožene u svojoj neposrednoj socijalnoj mreži, pa teško da mogu pronaći oslonac ili podršku u toj mreži ili je pak premostiti tako da potraže pomoć iz šire zajednice. Ovo je veoma važan nalaz za planiranje mera podrške žrtvama porodičnog nasilja, jer je potrebno da mere budu oblikovane tako da mogu da prodru kroz ovu mrežu nasilja do žene. Podaci takođe ukazuju i na značajne obrasce reprodukovanja nasilja koje se najpre doživi u porodici porekla a potom samo nastavi u novoj porodici nakon ulaska u brak, da bi se prenelo i kao obrazac ponašanja dece.

Značajnu povezanost sa oblicima nasilja definisanim preko tipova počinilaca pokazuje i patrilokalnost domaćinstva (preseljenje žene u domaćinstvo muža/partnera pri započinjanju zajedničkog života). Žene koje žive u patrilokalnim domaćinstvima su češće zlostavljane od partnera i njegove porodice, ili združeno od svoje porodice porekla, partnera njegove porodice, kao i svoje dece, nego što je to slučaj kod žena koje žive u domaćinstvima formiranim

po principu matrilokalnosti (suprug se doselio u njihovo domaćinstvo) ili kod žena koje žive u domaćinstvima formiranim zajedno sa suprugom izvan njihovih porodica porekla.

Tabela 32: Žene sa iskustvom porodičnog nasilja prema načinu formiranja domaćinstva i tipovima počinioca

Nasilje prema počiniocima	Tip domaćinstva prema načinu formiranja		
	Patrilokalno	Matrilokalno	Zajedničko
Porodica porekla	2.4	6.0	–
Partner	3.4	15.9	13.0
Partner i njegova porodica	42.9	28.5	39.1
Porodica porekla i partner sa svojom porodicom	1.7	5.3	–
Deca	2.1	9.9	4.3
Porodica porekla, partner i njegova porodica i deca	32.9	19.2	26.1
Ostalo	14.7	15.2	17.4
Ukupno	100	100	100

Kramerovo $V=0.232$, $p=0.000$

Kvalitativni zapisi iz istraživanja ukazuju da žene koje žive u proširenim i višeporodičnim domaćinstvima, pre svega patrilokalnim, ukazuju često da muževljeva porodica podstiče nasilje. Nekada zapravo pokazuju tendenciju i da smanje odgovornost muža prebacujući krivicu na članove njegove porodice, ali kao što pokazuje prethodna analiza to nije daleko od istine, jer su ove žene više od drugih izložene nasilju šire grupe srodnika.

Okvir 8: Iskustva žena

Iz kvalitativnih zapisa:

„Nije on toliko loš, za sve je, u stvari, kriva njegova sestra...loša je to osoba. Nikad me nije volela, kao ni moju decu. Ne znam zašto. „

„Zaova nas mnogo mrzi. Čudna je osoba. Dešavalo se da nam isključi struju, zaključa šupu (prostorija gde stoje drva). Smrzavali smo se često. Imao je on pre mene još jednu ženu, ali su je 'oterali' njegovi, dok je on bio u inostranstvu. Stalno su je tukli.“

„Eto, i dok sam bila u zajednici svi njegovi su me mrzeli, samo su mi loše radili.“

Iz dnevnika anketara:

Dok su živeli u zajednici imala je puno problema sa svekrvom i zaovom. Za razliku od druge „snahe“, ona nije umela da šije, plete, veze itd. i to im je smetalo.

Već 3 godine situacija u kući kulminira. Ispitanica misli da bi sve bilo drugačije da žive odvojeno od svekra i svekrve koji „truju“ njenog muža i prave smicalice. Njen muž ne prihvata ideju da oni napuste kuću. Muž reaguje pojačanim uzimanjem alkohola, što joj jako smeta. Nema ju odnose duže od godinu dana. Imaju klasične probleme „tvoji roditelji-moji roditelji“ i konstantna prebacivanja.

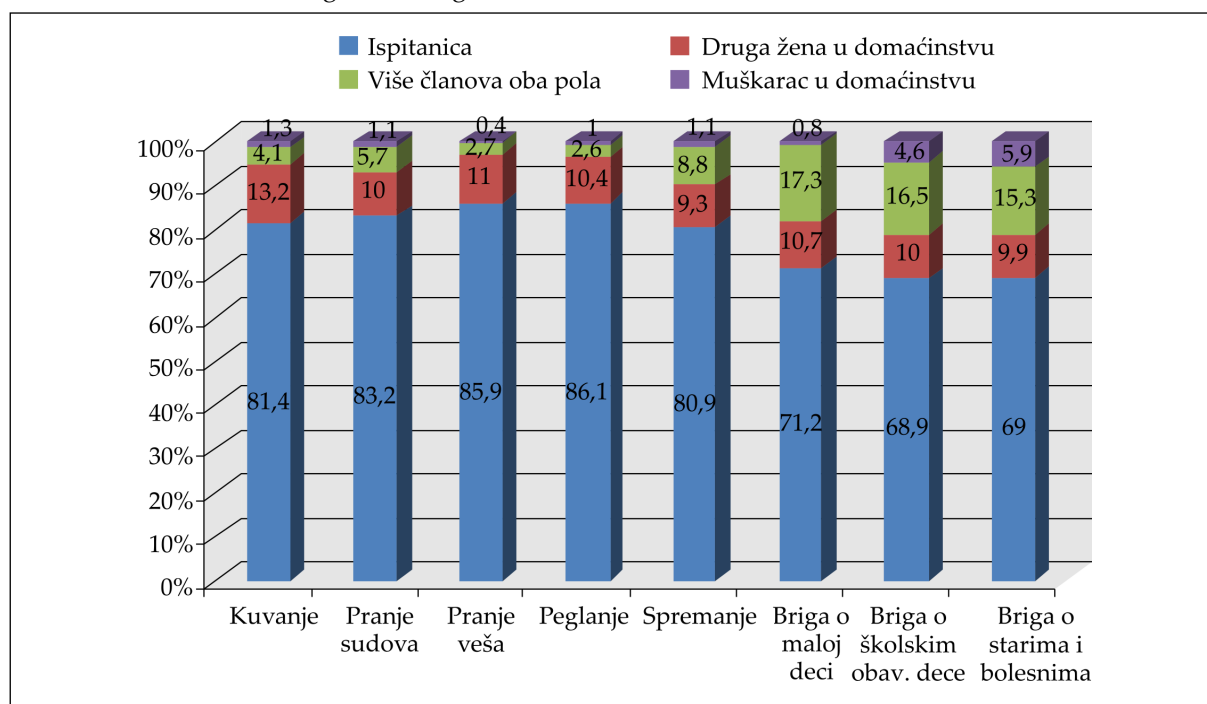
Maltretirale su je svekrva i zaova zato što je „mnogo mršava i nosi naočare“, pa nije „dovoljno dobra“. Zaova je došla da živi sa njima posle svog razvoda. Sukobi su poprimili tolike razmere da je suprug ispitanice napravio kuću svojoj sestri. Međutim, i on ju je povremeno maltretirao kad popije.

Kada su u pitanju deterministički uticaji karakteristika domaćinstva na pojedinačne forme nasilja, takođe se uočava da se ni veličina ni srodnička struktura domaćinstva, niti prisustvo dece i patrilokalnost ne ispoljavaju kao značajni prediktori ovih formi nasilja nad ženama. Jedinu statistički značajnu povezanost, mada vrlo slabu, ima patrilokalnost sa seksualnim zlostavljanjem. Ova povezanost iskazuje se kroz povećane rizike od seksualnog zlostavljanja žena koje žive u patrilokalnim domaćinstvima u odnosu na one koje žive u matrilokalnim domaćinstvima i zajednički zasnovanim od strane ispitanice i njenog partnera.

Odnosi moći u domaćinstvu

Kada je u pitanju drugi skup potencijalnih faktora - odnosi moći u domaćinstvu - potrebno je naglasiti da u ovom istraživanju nije bilo mnogo prostora da se ovaj aspekt odnosa dovoljno adekvatno ispita. Zbog toga su uzeta dva pokazatelja: odlučivanje o kućnom budžetu i podela kućnog rada. Ispitivanje odnosa moći preko odlučivanja o novcu je već potvrđeno kao kvalitetan pristup u ispitivanju rodni odnosa moći u domaćinstvu u međunarodnim (Vogler, Lyonette, Wiggins, 2008, Vogler, 1998, 1994) i domaćim istraživanjima (Babović, 2009, 2006). Podela kućnog rada predstavlja više pokazatelj shvatanja rodni uloga i odgovornosti, ali neravnopravna podela kućnog rada i brige o porodici takođe ukazuje na neravnotežu u odnosima moći, jer omogućava onima sa više moći da ostvaruju koristi od neplaćenog rada drugih ukućana. Međutim, analiza je pokazala da samo odlučivanje o novcu predstavlja značajan (mada ne jak) prediktor ispoljavanja porodičnog nasilja nad ženama. Podela kućnog rada i brige o članovima domaćinstva se pokazala kao statistički beznačajna, što ne čudi s obzirom da u domaćinstvima u Srbiji, bez obzira na obrazovanje, socijalni položaj, zaposlenost i druge karakteristike, gotovo sav kućni rad i brigu o porodici obavljaju žene.

Grafikon 11: Podela kućnog rada i brige o članovima domaćinstva

Kada je reč o odlučivanju o kućnom budžetu, prethodna istraživanja (Babović, 2009, - 2006) su pokazala da u domaćinstvima u Srbiji još uvek preovlađuje centralizovano upravljanje kućnim budžetom. Centralizovan kućni budžet podrazumeva da sav novac koji članovi domaćinstva zarađuju ili dobijaju po drugim osnovama „ide u jednu kasu“. Istraživanje o porodičnom nasilju nad ženama je još jednom potvrdilo ove nalaze, jer 73% domaćinstava iz uzorka ima centralizovane kućne budžete. Kod ovakvog sistema upravljanja novcem u domaćinstvu često se ženama prepušta operativno raspolaganje novcem, na svakodnevnu potrošnju, ali strateške odluke o novcu i dalje zadržavaju muškarci u većini slučajeva. Ovakvi budžeti se smatraju pokazateljem autoritarnih, patrijarhalnih odnosa u domaćinstvu. Međutim, podaci iz istraživanja o porodičnom nasilju ukazuju da centralizovani budžeti mogu delovati kao važan činiac ekonomskog zlostavljanja žena onda kada one zarađuju novac i finansijski doprinose domaćinstvu (kao što je u slučaju 27% žena). No, kada su u pitanju žene koje ne zarađuju novac, odsustvo centralizovanog budžeta može predstavljati faktor povećanog rizika od ekonomskog zlostavljanja, jer novac ostaje pod kontrolom onih koji ga zarađuju, a time i izvan ženinog domaćaja čak i za svakodnevnu potrošnju za domaćinstvo.

Tabela 33: Prisustvo centralizovanog budžeta u domaćinstvima žena koje su izložene ekonomskom zlostavljanju i onima koje nisu izložene ekonomskom nasilju

Tip upravljanja novcem u domaćinstvu	%	
	Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja u prethodnih godinu dana	Žene bez iskustva sa ekonomskim nasiljem u prethodnih godinu dana
Centralizovani	63.5	74.2
Ne-centralizovani	36.5	25.8
Ukupno	100	100

Pirsonov hi kvadrat:12.682, df: 1, p=0.000

Žene koje su izložene ekonomskom nasilju učestvuju u odlukama o raspoređivanju novca u 45% slučajeva dok žene koje nisu izložene nasilju učestvuju u finansijskim odlukama domaćinstva u 56% slučajeva. Pored toga, kod žena koje su izložene ekonomskom zlostavljanju daleko je ređe prisutno zajedničko odlučivanje o raspoređivanju novca. Dok kod žena bez iskustva sa ekonomskim nasiljem u 32% slučajeva o strateškim finansijskim odlukama u domaćinstvu žene odlučuju zajedno sa supružima/partnerima, kod žena koje su izložene ekonomskom zlostavljanju ovo zajedničko odlučivanje prisutno je tek u 17% slučajeva.

Tabela 34: Prevalencija nasilja nad ženama prema učešću u odlučivanju o novcu u domaćinstvu

Iskustvo nasilja	Ko odlučuje o raspodeli novca?		
	Ispitanica sama	Ispitanica sa drugim članom	Drugi članovi bez ispitanice
Žene bez iskustva nasilja	44.6	51.8	40.4
Žene sa iskustvom nasilja	55.4	48.2	59.6
Ukupno	100	100	100

Kramerovo V=0.098, p=0.000

Pored toga, odlučivanje o novcu u domaćinstvu pokazalo se i kao značajna determinanta pojedinačnih formi nasilja, izuzev seksualnog. Kao i u slučaju opšteg porodičnog nasilja, i kod pojedinačnih njegovih formi, rizici od nasilja se povećavaju sa manjim učešćem žena u finansijskom odlučivanju, odnosno sa manje moći u odnosu na druge članove domaćinstva. Kao što se može videti iz prethodne tabele, prevalencija nasilja najmanja je među ženama koje zajednički odlučuju o budžetu sa partnerom ili drugim članovima domaćinstva, veća je među ženama kojima je odlučivanje o novcu u potpunosti prepušteno, a najveća među ženama koje su isključene iz odlučivanja o novcu.

Porodični problemi i rizična ponašanja

Sledeća grupa potencijalnih determinanti obuhvata različite probleme u porodici i rizična ponašanja. U ovoj grupi su se našli sledeći faktori: prisustvo teško bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu, problemi zavisnosti od alkohola, narkotika, problemi u ponašanju dece i adolescenata, problemi u porodičnim odnosima i učešće u ratovima tokom 1990ih nekog od članova domaćinstva. Uticaj ovih varijabli ispitan je takođe metodom logističke regresije⁵³, a rezultati analize su pokazali da značajan uticaj na ispoljavanje nasilja imaju prisustvo problema u porodičnim odnosima, zavisnost od alkoholizma i narkotika, kao i učešće u ratovima nekog od člana domaćinstva, dok se prisustvo bolesne ili nepokretne osobe i problemi u ponašanju adolescenata ili dece nisu pokazali kao značajni. Prisustvo osobe koja je učestvovala u ratovima tokom 1990ih godina se među navedenim determinantama nasilja pokazuje kao najslabija, jer povećava rizike od nasilja samo 1.2 puta. Preostale tri determinante predstavljaju snažne faktore nasilja: problem alkoholizma u porodici povećava rizike od nasilja nad ženama 7 puta, problemi u porodičnim odnosima povećavaju ove rizike gotovo 8 puta, a problem zavisnosti od narkotika čak 12 puta.

Tabela 35: Žene prema iskustvu porodičnog nasilja i vrstama problema u porodici

Iskustvo nasilja u porodici	Učešće u ratovima 1990ih nekog člana		Problem alkoholizma		Problem zavisnosti od narkotika		Problemi u porodičnim odnosima	
	ne	da	ne	da	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	47.7	40.3	49.1	10.9	46.1	4.2	47.7	9.9
Žene sa iskustvom nasilja	52.3	59.7	50.9	89.1	53.9	95.8	52.3	90.1
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Uloga navedenih faktora porodičnog nasilja nad ženama donekle se razlikuje kada su u pitanju specifične forme nasilja. Kao značajni prediktori ispoljavanja ekonomskog nasilja nad ženama pokazali su se problem alkoholizma, ali i prisustvo problema u ponašanju ado-

⁵³ Model 6, prilog.

lescenata u domaćinstvu. Žene iz domaćinstava u kojima neko od članova ima problem alkoholizma imaju 5 puta veće šanse da budu izložene ekonomskom nasilju, dok u domaćinstvima sa problematičnim adolescentom žene imaju dva puta veće šanse da budu izložene ekonomskom nasilju⁵⁴.

Na fizičko nasilje nad ženama utiču prisustvo alkoholizma, adolescenta sa problemima u ponašanju i problemi u porodičnim odnosima. Sve tri determinante povećavaju rizike od nasilja nad ženama preko 4 puta⁵⁵.

Tabela 36: Žene prema iskustvima fizičkog nasilja, prisustvu alkoholizma, adolescenta sa problemima u ponašanju i problemima u porodičnim odnosima

Iskustvo nasilja u porodici	Problem alkoholizma		Prisustvo adolescenta sa problemima u ponašanju		Problemi u porodičnim odnosima	
	ne	da	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	81.9	44.1	79.1	38.5	80.6	33.0
Žene sa iskustvom nasilja	18.1	55.9	20.9	61.5	19.4	67.0
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Na ispoljavanje psihičkog nasilja nad ženama uticaj imaju prisustvo alkoholizma, problema zavisnosti od narkotika, kao problemi u porodičnim odnosima, pri čemu alkoholizam povećava rizike od psihičkog nasilja 6 puta, poremećeni porodični odnosi preko 7 puta a problem zloupotreba droge preko 14 puta⁵⁶.

Tabela 37: Žene prema iskustvima psihičkog nasilja, prisustvu alkoholizma, zloupotrebe narkotika i problemima u porodičnim odnosima

Iskustvo nasilja u porodici	Problem alkoholizma		Problemi u porodičnim odnosima		Problem zloupotrebe narkotika	
	ne	da	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	54.9	14.7	53.3	11.0	51.7	4.2
Žene sa iskustvom nasilja	45.1	85.3	46.7	89.0	48.3	95.8
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Na ispoljavanje seksualnog nasilja imaju uticaj samo prisustvo alkoholizma u porodici i problemi u porodičnim odnosima, pri čemu alkoholizam povećava rizike od seksualnog nasilja nad ženama 5 puta, a problemi u porodičnim odnosima 4 puta⁵⁷.

⁵⁴ Model 7a, prilog.

⁵⁵ Model 7b, prilog.

⁵⁶ Model 7c, prilog.

⁵⁷ Model 7d, prilog.

Tabela 38: Žene prema iskustvima seksualnog nasilja, prisustvu alkoholizma i problemima u porodičnim odnosima

Iskustvo nasilja u porodici	Problem alkoholizma		Problemi u porodičnim odnosima	
	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	97.4	85.8	97.1	76.9
Žene sa iskustvom nasilja	2.6	14.2	2.9	23.1
Ukupno	100	100	100	100

Predloženi podaci ukazuju da su *problemi u porodičnim odnosima, kao i prisustvo različitih rizičnih ponašanja najznačajniji prediktori porodičnog nasilja nad ženama*. Oni takođe ukazuju i na specifične uslove pod kojima se povećavaju rizici posebnih formi nasilja. Međutim, pored navedenih porodičnih problema, značajno je ispitati i osobene obrasce razvoja sukoba u domaćinstvu i njihovog razrešavanja.

Obrasci rešavanja sukoba u domaćinstvu

U ovoj grupi potencijalnih determinanti porodičnog nasilja nad ženama ispitani su: prisustvo osobe u domaćinstvu koja ima „tešku narav“, odnosno osobe sklone izazivanju konflikata, burnom reagovanju i vikanju na druge članove domaćinstva; sklonost ka mirnom rešavanju nesuglasica razgovorom; sklonost ka burnom ispoljavanju sukoba uz verbalnu agresiju (vikanje, vređanje, psovanje); kao i sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom porodičnih sukoba. Ovi pokazatelji zapravo ukazuju na osobenu kulturu opštenja u domaćinstvu koja upravlja ponašanjima članova domaćinstva u situacijama postojanja problema, neslaganja i sl. Svi navedeni pokazatelji pokazali su se statistički značajnim za ispoljavanje porodičnog nasilja nad ženama⁵⁸. U domaćinstvima u kojima jedan od članova ima tešku narav i često izaziva sukobe, rizici od ispoljavanja nasilja nad ženama su 3 puta veći. U domaćinstvima koja nisu sklona da mirno raspravljaju o problemima, rizici od nasilja nad ženama su gotovo dvostruko veći nego u domaćinstvima koja su sklona da često i redovno mirno raspravljaju o problemima. U domaćinstvima u kojima često ili redovno dolazi do burnih rasprava uz verbalnu agresiju rizici od nasilja nad ženama su tri i po puta veći, dok su u domaćinstvima čiji su članovi skloni da se tokom rasprava i fizički obračunavaju ti rizici veći pet i po puta.

Kod specifičnih formi nasilja u porodici prepoznaju se i razlike u uticaju navedenih činilaca. Tako se kod ekonomskog nasilja pokazuje da najveći uticaj imaju prisustvo osobe teške naravi u domaćinstvu (dvostruko povećava rizike od nasilja nad ženama) i sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave (povećava rizike od nasilja prema ženi 3.6 puta)⁵⁹.

⁵⁸ Model logističke regresije 8, prilog.

⁵⁹ Model 9a, prilog.

Tabela 39: Žene prema iskustvima ekonomskog nasilja i obrascima sukoba

Iskustvo nasilja u porodici	Prisustvo osobe „teške naravi“		Sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave	
	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	90.8	69.8	88.6	51.5
Žene sa iskustvom nasilja	9.2	30.2	11.4	48.5
Ukupno	100	100	100	100

Interesantno je da za ispoljavanje fizičkog nasilja nad ženom sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju ne vrši statistički značajan uticaj, ali zato sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave (između bilo kojih članova domaćinstva) povećava rizike od nasilja nad ženama čak 16 puta⁶⁰.

Tabela 40: Žene prema iskustvu fizičkog nasilja i sklonosti da se u domaćinstvu ispolji fizički sukob tokom rasprave

Iskustvo nasilja u porodici	Sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave	
	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	86.4	18.9
Žene sa iskustvom nasilja	13.6	81.1
Ukupno	100	100

Kod psihičkog nasilja najsnažniji uticaj takođe pokazuje sklonost ka fizičkom sukobljavanju (povećava rizike od nasilja nad ženom preko 6 puta), dok sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju i prisustvo osobe teške naravi u domaćinstvu povećavaju rizike od nasilja nad ženama tri puta⁶¹.

Tabela 41: Žene prema iskustvu psihičkog nasilja i obrascima sukoba

Iskustvo nasilja u porodici	Prisustvo osobe „teške naravi“		Sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju		Sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave	
	ne	da	ne	da	ne	da
Žene bez iskustva nasilja	63.4	24.0	55.8	14.4	56.2	8.1
Žene sa iskustvom nasilja	36.6	76.0	44.2	85.6	43.8	91.9
Ukupno	100	100	100	100	100	100

Za ispoljavanje seksualnog nasilja značajni su samo prisustvo osobe teške naravi i sklonost ka fizičkom sukobu tokom rasprave, pri čemu prva determinanta povećava rizike od nasilja dva ipo puta a druga pet puta⁶².

⁶⁰ Model 9b, prilog.

⁶¹ Model 9c, prilog.

⁶² Model 9d, prilog.

Međutim, na kraju analize porodičnih faktora nasilja nad ženama, važno je sagledati i koji su najčešći razlozi za razvoj sukoba u porodici, odnosno oko kojih problema se oni najčešće otvaraju. Podaci o razlozima sukobljavanja ukazuju da se oni najčešće upravo javljaju u dva ključna područja uspostavljanja odnosa moći u domaćinstvu: oko novca i podele kućnih poslova.

Tabela 42: Razlozi sukobljavanja u porodici

Razlozi sukobljavanja	Žene prema iskustvu nasilja u porodici, u % ⁶³	
	Žene bez iskustva nasilja	Žene sa iskustvom nasilja
Nedostatak novca ili neslaganje oko potrošnje novca	53.4	55.4
Neslaganje oko podele kućnih poslova	22.8	21.5
Optužbe da kućni poslovi nisu dobro obavljeni	5.6	12.1
Neslaganje oko vaspitavanja dece	16.6	16.2
Izlasci, posete rođacima, prijateljima ili pozivanje gostiju	6.3	10.4
Ljubomorne optužbe	2.5	8.0
Upotreba alkohola, droga	1.1	8.6
Beznačajni razlozi, sitnice	2.8	4.0
Razlike u mišljenju	6.6	3.4

Činjenica da su dva najvažnija razloga za sukobe ista i kod žena izloženih nasilju i onih koje to nisu, ukazuje da u ovim ključnim područjima uspostavljanja odnosa moći nije sama priroda razloga uzrok nasilja, već način na koji se odnosi moći nastoje održati ili promeniti. Međutim, kod žena izloženih nasilju uočava se i da postoje neki specifični razlozi koji su više povezani sa nasiljem, kao što su optužbe da kućni poslovi nisu dobro obavljeni ili ljubomorne optužbe. Zapravo, prigovarjanja da kućni poslovi nisu dobro obavljeni često predstavljaju jedan oblik psihičkog zlostavljanja, kao i ljubomorne optužbe za neverstvo. Takođe češći razlog za sukob u domaćinstvima žena izloženim nasilju je i upotreba alkohola i droga od strane pojedinih članova domaćinstva, koje smo već prepoznali kao važne faktore porodičnog nasilja nad ženama.

Ispitivanje različitih vrsta faktora porodičnog nasilja nad ženama nedvosmisleno ukazuje da su individualni, strukturni i kulturni faktori snažno posredovani porodičnim faktorima, koji imaju najsnažniji uticaj na ispoljavanje nasilja u porodici. *Porodični problemi i rizična ponašanja više nego bilo koje druge determinante povećavaju rizike od nasilja*, a obrasci rešavanja konflikata u domaćinstvu oblikuju značajno okvir unutar koga se porodični problemi rešavaju, stvarajući tako povoljne uslove za razvoj nasilja prema ženama.

⁶³ Žene su mogle navesti više razloga, a u tabeli su prikazani procenti slučajeva a ne odgovora, zbog čega ukupni procenat prevazilazi 100%.

POSLEDICE NASILJA I ISKUSTVA SA USLUGAMA SOCIJALNE PODRŠKE

Da bi uvid u stanje porodičnog nasilja nad ženama bio potpuniji, potrebno je sagledati i posledice i ishode nasilja nad ženama, kao i njihove percepcije dostupnih usluga podrške i dosadašnja iskustava sa različitim oblicima podrške. Stoga će u ovom poglavlju biti predloženi podaci o posledicama nasilja i strategijama izlaska iz situacije nasilja u kojima različite forme socijalne podrške imaju veliki značaj.

Posledice i ishodi porodičnog nasilja nad ženama

Posledice nasilja u porodici su višestruke. Nažalost u ovom istraživanju nije bilo moguće podrobnije ispitivati različite vrste posledica nasilja nad ženama, pa je pažnja bila usmerena samo na neke najvažnije. Pažnju smo obratili na neposredne posledice po fizičko i psihičko zdravlje žena i ugroženost dece u domaćinstvu zbog prisustva nasilja. Zabrinjava podatak da je u 40% slučajeva tokom fizičkog nasilja nad ženom koje se odigralo u bilo kom trenutku u prošlosti bilo prisutno bar jedno maloletno dete, a da je scenama fizičkog nasilja nad ženom u porodici u poslednjih godinu dana u 25% slučajeva prisustvovalo bar jedno maloletno dete. U 20% slučajeva i neko od drugih ukućana je bio kolateralna žrtva fizičkog napada na ženu i zadobio je fizičku povredu bilo u pokušaju da ženu zaštiti ili prosto se našavši na prostoru napada. U takvim prilikama, u 14% slučajeva povredu je zadobilo dete starosti od 0–6 godina, u 21% slučajeva povredu je zadobilo dete starosti od 7–14 godina, u 16% slučajeva dete od 15–18 godina, u 57% slučajeva odrasla osoba (19–64 godine) i u 1% slučajeva stariji ukućani⁶⁴.

Na osnovu dugoročnog iskustva sa istraživanjem nasilja nad ženama u globalnom kontekstu, Svetska zdravstvena organizacija ustanovila je da se kod žena izloženih nasilju u porodici često razvijaju specifične zdravstvene tegobe koje žene najčešće ne mogu da povežu sa konkretnom bolešću. Ove tegobe mogu poticati i iz drugih oblika stresa, ali je ustanovljeno da se one najčešće javljaju združeno kod žena izloženih zlostavljanju. Iz naredne tabele može se uočiti da se ove tegobe u našem uzorku ispoljavaju u većem procentu kod žena koje su bile izložene porodičnom nasilju, nego kod žena koje nisu imale ovakva iskustva.

Među ženama koje su bile izložene fizičkom nasilju, 29.3% tvrdi da nikada nije imalo fizičke povrede, isto toliko žena navelo je da je imalo fizičke povrede zbog nasilja u poslednjih godinu dana, a 41.4% žena je zbog fizičkog nasilja u porodici pre više od godinu dana imalo neku vrstu fizičke povrede.

⁶⁴ Žene su mogle navesti i više ukućana koji su u ovim prilikama zadobili povrede, zbog čega ukupan zbir prelazi 100%.

Tabela 43: Žene prema iskustvu nasilja i zdravstvenim problemima

Zdravstvene tegobe	Žene prema iskustvu nasilja u porodici, u %	
	Žene bez iskustva nasilja	Žene sa iskustvom nasilja
Trpele su bolove, imale neprijatan osećaj bez konkretne bolesti	17.0	25.3
Osećale su mučninu u dužem periodu, neprijatan osećaj u stomaku	10.6	13.2
Imale su gubitak apetita	10.7	15.1
Osećale su se umorno u dužem periodu	43.0	47.9
Imale su teškoće da se skoncentrišu, jasno razmišljaju, uče	12.7	17.0
Patile su od nesanice	24.9	29.8
Osećale su uznemirenost, strah, veliku zabrinutost	23.9	32.8
Patile su od lošeg raspoloženja, tuge	22.7	37.1

Tabela 44: Žene sa iskustvom fizičkog nasilja koje su imale fizičke povrede prema vrsti povrede

Vrsta povrede	% žena izloženih fizičkom nasilju koje su zadobile povredu
Modrica, ogrebotina	61.3
Fizički bol koji je trajao i nekoliko dana nakon zlostavljanja	27.7
Gubitak svesti	5.6
Velike modrice, podlivi, posekotine, opekotine	12.7
Rane nanete oružjem	0.6
Prelom kostiju	3.3

U 69% slučajeva ženama su povrede naneli sadašnji ili bivši partneri, u 11% slučajeva očevi, u 9% slučajeva braća, u 7% slučajeva majke i sestre, dok su u preostalim slučajevima to učinili drugi srodnici. Jedan od važnijih ciljeva u našem istraživanju bio je i da ispitamo šta žene preduzimaju povodom nasilja koje trpe, u kojoj meri su upoznate sa različitim uslugama podrške i kakva su njihova iskustva sa institucijama i organizacijama u pokušajima da obezbede podršku za rešavanje svog problema.

Iskustva sa institucijama i organizacijama za podršku ženama sa iskustvom porodičnog nasilja

Nalazi istraživanja ukazuju da postoji značajan jaz između načelnih stavova žena o tome šta valja činiti povodom nasilja kojem su izložene i stvarnih akcija koje u tom pravcu preduzimaju. Na sasvim opštem nivou stava o tome šta je najbolje učiniti u situaciji kada je žena izložena nekom obliku porodičnog nasilja, ispitanice u najvećem broju slučajeva smatraju da je najbolje obratiti se nekoj instituciji. Izvesne razlike u stavovima zapažaju se između žena koje žive u različitim regionima, kao i između žena koje žive u urbanim i ruralnim sredinama.

Tabela 45: Žene prema stavovima o tome da li je dobro potražiti podršku u situaciji nasilja u porodici, i čiju

Stav prema traženju podrške	% žena iz uzorka					
	Ceo uzorak	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija	Grad	Selo
Najbolje je da se žena obrati nekoj instituciji	78.4	80.9	77.2	76.8	81.4	73.7
Najbolje je da se žena obrati bliskoj osobi	16.9	16.5	17.1	17.2	15.8	18.7
Najbolje je ćutati o tome, ostaviti to samo u porodici	4.7	2.7	5.6	6.0	2.8	7.6

Žene izvan Beograda su nešto sklonije da ćute o nasilju od žena u Beogradu. Razlike su još izraženije između žena koje žive u urbanim i ruralnim sredinama. Kod seoskih žena poverenje u institucije je manje, a češće je prisutan stav da problem nasilja treba da ostane u porodici ili da se žena može obratiti bliskoj osobi. Kada uporedimo žene koje su pretrpele nasilje i one koje to nisu, razlike nisu statistički značajne, što nam govori o tome da kulturološke razlike u većoj meri utiču na formiranje stava o traženju pomoći nego sama situacija nasilja.

Tabela 46: Žene prema iskustvu nasilja u porodici i stavovima prema traženju podrške

Stav prema traženju podrške	% žena iz uzorka	
	Nisu bile žrtve nasilja	Žrtve nasilja
Najbolje je da se žena obrati nekoj instituciji	79.6	77.5
Najbolje je da se žena obrati bliskoj osobi	17.0	16.8
Najbolje je ćutati o tome, ostaviti to samo u porodici	3.5	5.7

Međutim, iza ovog preovlađujuće pozitivnog stava prema obraćanju institucijama, zapravo se krije odsustvo poznavanja koje bi to institucije mogle biti. Žene su zamoljene da navedu neke institucije i organizacije koje bi mogle pružiti podršku ženama izloženim porodičnom nasilju u njihovoj lokalnoj sredini. Iz odgovora predloženih u narednoj tabeli vidi se da su tri institucije najčešće navedene: policija, centar za socijalni rad i sigurna kuća, ali i da je samo *oko trećine žena prepoznalo ove institucije i njihovu dostupnost u svojoj lokalnoj zajednici*. Pritom, žene koje trpe porodično nasilje nisu bolje informisane od žena koje nemaju ovakva iskustva.

Razlike između žena koje žive u različitim regionima i urbanim i ruralnim sredinama nisu velike, a najmarkantnija razlika se uočava u tome što žene iz Beograda dvostruko češće navode sigurnu kuću nego žene iz drugih regiona, što je verovatno posledica i intenzivnije medijske kampanje koja je u glavnom gradu vođena u vezi sa informisanjem o nasilju nad ženama i dostupnosti usluga podrške sigurne kuće.

Tabela 47: Žene koje su doživele nasilje tokom života, prema percepciji institucija i organizacija za podršku u slučajevima nasilja

Institucija/organizacija	% žena koji je naveo datu instituciju/organizaciju ⁶⁵	
	Žene bez iskustva porodičnog nasilja	Žene sa iskustvom porodičnog nasilja
Centar za socijalni rad	34.2	36.8
Policija	30.4	33.6
Sigurna kuća	32.7	32.4
SOS telefoni	6.4	6.4
Dom zdravlja i ambulanta	3.9	3.6
NVO	2.9	3.6
Nema takvih institucija	5.3	7.1

Međutim, dalja analiza pokazuje da pozitivan stav žena prema traženju pomoći od institucija ima malo uticaja na ponašanje ispitanica i traženje pomoći u realnoj situaciji nasilja. Iz podataka predloženih u narednoj tabeli možemo videti da bez obzira na pozitivan stav prema obraćanju institucijama, vrlo mali procenat žena to zaista i učini u situaciji kada trpi nasilje u porodici. Najčešći oblici ponašanja su pokušaj razvoda ili rastavljanja, traženje neformalne pomoći (obraćanje članovima porodice, rođacima, prijateljima, susedima) i odlazak iz domaćinstva na kraće vreme.

Tabela 48: Aktivnosti koje su žene izložene nasilju preduzele u cilju izlaska iz situacije nasilja ili rešavanja problema nasilja u porodici, prema regionu

	% žena žrtava nasilja					
	Ceo uzorak	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija	Grad	Selo
Obraćanje instituciji	10.0	12.3	8.6	7.9	11.9	7.7
Obraćanje članovima porodice, rođacima, prijateljima, susedima	25.6	29.8	25.4	20.2	29.4	19.9
Pokušaj razvoda ili rastavljanja	30.0	38.8	24.8	23.1	34.6	23.2
Pokušaj napuštanja domaćinstva	11.0	13.9	10.1	8.2	12.2	9.7
Pokušaj delovanja na nasilnika da napusti domaćinstvo	11.5	18.2	8.3	5.5	15.6	6.0
Odlazak iz domaćinstva na kraće vreme	19.6	22.0	18.7	17.5	20.8	18.5
Pokušaj zajedničkog odlaska na bračno savetovanje	10.2	14.9	7.0	6.7	13.6	5.8

⁶⁵ Višestruki odgovori

Možemo primetiti opštu tendenciju da su žene iz Beograda proaktivnije u odnosu na žene iz ostalih regiona, kao i da su žene iz grada proaktivnije u odnosu na žene sa sela, odnosno spremnije da bar nešto preduzmu u situacijama nasilja u porodici. Najveće razlike se ispoljavaju u pokušaju razvoda ili rastavljanja i pokušaju uticaja na nasilnika da napusti domaćinstvo, što se može objasniti jačim dejstvom tradicionalnog patrijarhalnog vaspitanja na selu.

Postavlja se pitanje zbog čega ovako mali broj žena traži pomoć, a pogotovo zašto se tako mali broj obraća institucijama, kada generalno možemo tvrditi da ne postoji nepoverenje u institucije. Mogući deo odgovora krije se u tome što mali procenat žena percipira sebe kao žrtvu nasilja. U narednoj tabeli prikazani su procenti žena koje su bile identifikovane kao žrtve određenih formi porodičnog nasilja na osnovu „objektivnih“ pokazatelja nasilja, a koje su na pitanje o tome da li se smatraju žrtvom datog tipa nasilja odgovorile potvrdno.

Tabela 49: Procenat žena koje su identifikovane kao žrtve nasilja na osnovu indikatora istraživanja, a koje i same sebe percipiraju kao žrtvu nasilja, prema tipu nasilja i regionu

	% žena žrtava određenog tipa nasilja u poslednjih godinu dana					
	Ceo uzorak	Beograd	Južna i Istočna Srbija	Centralna i Zapadna Srbija	Grad	Selo
Prepoznavanje trpljenja fizičkog nasilja	30.1	24.8	33.3	36.4	24.2	40.7
Prepoznavanje trpljenja psihičkog nasilja	29.3	31.7	24.9	29.9	28.9	30.8
Prepoznavanje trpljenja ekonomskog nasilja	55.8	53.6	52.8	44.4	50.4	50.0
Prepoznavanje trpljenja seksualnog nasilja	50.0 ⁶⁶	–	–	–	–	–

Iz gornje tabele možemo videti da je prepoznavanje fizičkog nasilja najveće u Centralnoj i Zapadnoj Srbiji, dok je prepoznavanje psihičkog i ekonomskog nasilja najveće u Beogradu. Isto tako, iz tabele bi proizilazilo da žene sa sela bolje prepoznaju fizičko nasilje nego one u gradu.

Kada se obraćanje institucijama posmatra u kontekstu različitih formi porodičnog nasilja uočavaju se razlike. Naime, žene izložene psihičkom nasilju najmanje su sklone da potraže pomoć bilo koje institucije ili organizacije (10%), dok su žene izložene ekonomskom nasilju potražile pomoć institucija/organizacija u 16% slučajeva, žene izložene fizičkom nasilju u 19% slučajeva, a žene izložene seksualnom nasilju u 24% slučajeva. Veliki procenat žena koje trpi neki oblik nasilja kao glavni razlog neobraćanja instituciji u situacijama sukoba u porodici, navodi da su smatrale da mogu same da reše problem, čak 79.6% (81.9% žena žrtava iz

⁶⁶ Ovaj podatak treba uzeti sa rezervom jer je ukupan broj žena žrtava seksualnog nasilja u poslednjih godinu dana mali i iznosi 25, a zbog toga za ovu kategoriju žena nisu mogli biti izvedeni podaci prema regionu i tipu naselja.

grada i 76.9% sa sela). Žene se daleko češće obraćaju za pomoć svojim neformalnim mrežama podrške nego institucijama i organizacijama.

Okvir 9: Iskustva žena

Iz kvalitativnih zapisa:

„Ja sam se često žalila svojim. Imala sam njihovu podršku, ali kao da mi nisu puno verovali. Više su verovali njemu. Govorio im je da sam mnogo naporna, nervozna. S obzirom da sam bila jedino žensko dete, bila sam razmažena, zato su mi i verovali da sam naporna. Shvatili su tek kad sam imala spontani pobačaj (spontani pobačaj je dobila posle premlaćivanja od strane muža). Otac mi je na samrti rekao da nikad neće sebi oprostiti što ‘me nije uzeo kod sebe’. Pokušavala sam ja često da odem od kuće, ali bih se brzo vratila, nisam mogla da izdržim bez dece. Danas nemam gde da odem, imam petoro male dece (2–7 godina). Moja četiri brata žive u jednoj kući, tamo ih ima dvadesetoro, ne mogu kod njih, šta da radim...?“

„Sve sam trpela zbog dece, mnogo volim svoju decu, baš ih volim...Sin mi je sada u Ljubljani, radi, plaća kiriju...Moram da izvadim pasoš i odem kod njega, ne volim kad smo razdvojeni. Čovek nije ni svestan šta sve može da podnese. Mnogo, mnogo više nego što misli... sve sam podnela zbog dece i gde ću sada? “ (deca su se osamostalila i napustila domaćinstvo)

Iz dnevnika anketarki:

Kada je jednom pokušala da se razvede i ode muž joj je rekao da će iz te kuće izaći samo mrtva. On (suprug ispitanice) je advokat, preti joj da će joj oduzeti dete, ako ga napusti.

Tabela 50: Kome su se obratile za pomoć žene izložene nasilju u porodici

	% žena žrtava koje su potražile nečiju pomoć ⁶⁷
Roditeljima ili rođacima	66.7
Prijateljima/prijateljicama	35.2
Policiji	21.8
Centru za socijalni rad	13.8
Komšijama	9.6
Advokatu	6.5
SOS telefon	5.7
Sudu	5.0
Lekaru	3.4
Svešteniku	2.7
NVO	1.1

Nažalost, zbog malog ukupnog broja žena koje trpe nasilje, a obraćaju se institucijama (104 ispitanice) nemoguće je sprovesti detaljniju analizu prema regionu i tipu naselja.

Žene izbegavaju da se obrate za pomoć čak i u slučaju kada zadobiju fizičke povrede tokom izloženosti nasilju. Tek 9% žena koje su imale neku vrstu povrede potražilo je pomoć

⁶⁷ Žene su mogle navesti više odgovora zbog čega ukupan procenat prelazi 100%.

lekara. Među ženama koje se nisu obratile lekaru za pomoć nakon zadobijanja povrede, najčešće navođen razlog za to bio je da su povrede male, te da su mogle da ih same saniraju, zatim da ih je bilo sramota, da su se plašile da za to sazna osoba koja im je nanela povrede, dok mali broj žena nije znao kome da se obrati, ili nema zdravstveno osiguranje. Među ženama koje su potražile pomoć lekara, u 90% slučajeva lekari su postavili pitanje o poreklu povreda, ali 10% lekara to nije učinilo. Prema iskazu žena, jedna četvrtina je sakrila istinu pred lekarom. Lekari, kao i policija predstavljaju prvi kontakt institucija sa ženama žrtvama nasilja, i od posebne je važnosti šta će oni učiniti. U narednoj tabeli prikazano je šta su učinili lekari sa kojima su imale kontakt naše ispitanice prilikom ukazivanja pomoći nakon pretrpljenog nasilja.

Tabela 51: Aktivnosti koje su preduzeli lekari pri pružanju pomoći ženama žrtvama nasilja

Šta je učinio lekar	% žena koje su potražile pomoć lekara ⁶⁸
Prijavio je slučaj policiji	22.2
Napisao je povrednu listu	28.9
Savetovao mi je da platim sudskog veštaka	2.2
Pružio mi je drugi savet	17.8
Samo mi je pružio zdravstvenu pomoć	37.8

S obzirom da je reč o malom broju žena, teško je pouzdano zaključivati, ali je potrebno napomenuti da među ženama koje su iskreno rekle lekaru šta je bio uzrok njihove povrede lekar nije preduzeo ništa, osim što je ukazao medicinsku pomoć, u 38% slučajeva.

Žene se takođe teško odlučuju da pozovu policiju u pomoć kada su izložene fizičkom napadu. Među ženama koje su bile izložene fizičkom nasilju 70% nije pozvalo policiju, 25% je pozvalo policiju, dok je u preostalih 5% slučajeva neko drugi pozvao policiju (članovi porodice ili susedi). Policija nije ni došla na poziv u tri slučaja. Prema navodima ispitanica, u polovini slučajeva policija je samo porazgovarala sa ispitanicom i nasilnikom a potom otišla; u 22% slučajeva je upozorila nasilnika, smirila ga i takođe otišla; u 12% slučajeva odvela je nasilnika u policijsku stanicu, u 11% slučajeva podnela je krivičnu prijavu, u 4% slučajeva oduzeli su nasilniku oružje, a 6% žena je navelo da su se policajci odnosili prema njima kao da su izazvale nasilnika.⁶⁹ Među ženama koje su bile u prilici da ocene podršku policije u slučaju intervencije prilikom izloženosti nasilju, 46% je ocenilo da im policija uopšte nije pomogla, 32% je ocenilo da im je policija pomogla, ali ne dovoljno, dok je 22% ocenilo da im je policija veoma pomogla.

Veoma mali broj žena se obraćao za pomoć Centru za socijalni rad - 14% žena koje su bile izložene bilo kom obliku porodičnog nasilja. Sudeći prema odgovorima žena, Centar za socijalni rad najčešće ponudi pravnu pomoć i savet, zatim mogućnost za razgovor i podršku, a u izrazito malom broju slučajeva su ponudili ženi smeštaj u sigurnu kuću (3 slučaja), samo

⁶⁸ Žene su mogle navesti više aktivnosti koje je preduzeo lekar.

⁶⁹ Zbog mogućnosti višestrukih odgovora ukupni procenat prelazi 100%.

u 1 slučaju su obavestili policiju. Među ženama koje su se obraćale za pomoć Centru za socijalni rad trećina je ocenila da im CSR nije uopšte pomogao, dok su ostale navele da im je ova institucija pomogla.

Pomoć SOS telefona potražilo je svega 5% žena koje su bile izložene porodičnom nasilju, svega 26 žena je dobilo podršku smeštaja u sigurnu kuću, a samo 5 žena se obratilo za pomoć nevladinim organizacijama. Zbog malih brojeva nije moguće prikazati ocene usluga ovih organizacija.

Mala spremnost žena da se obrate institucijama za pomoć ne znači da one ne razvijaju druge strategije za preživljavanje nasilja. Problem je u tome što su najčešće te strategije neefikasne, jer ne omogućavaju izlazak iz situacije nasilja, već pre strategije suživota sa nasiljem. Nekada to dobije formu fatalizma, jer se žene pomire sa životom u uslovima nasilja, tumačeći to kao neizbežnu sudbinu. Neefikasne usluge podrške mogu da budu značajan faktor potiskivanja žena prema ovim strategijama suživota sa nasiljem, umesto da im obezbede podsticaj da svoje unutrašnje dileme i previranja razreše odlukom o bekstvu iz nasilja.

Okvir 10: Iskustva žena

Iz kvalitativnih zapisa:

„...Bila sam jako loše, psihički, nisam mogla da izdržim besparicu, kao ni to što nas je bilo toliko u kući (u domaćinstvu ih živi 14, odnosno 4 porodice). Mislim da sam se zbog toga i razbolela. Dešavalo se da istrčim iz kuće i da se ne vratim ceo dan, šetala sam po livadi, šumi, samo da nisam kući. Noćima ne mogu da spavam.“

„Nisam htela da se to i meni desi, nisam...imala sam pre njega dečka koji je bio mnogo dobar. Sadašnjeg muža nisam čak ni dobro upoznala, požurila sam...znam. Nekako imam utisak da je to sudbina, ne znam zašto sam se udala za njega...nisam želela da živim kao moja majka, da kroz sve to prolazim (majka je trpela veliko fizičko i psihičko nasilje), ali od sudbine se izgleda ne može pobeći.“

„Bila sam sva u modricama. Doktorka je znala o čemu se radi i rekla mi je: ‘Ako ti nećeš da ga prijavaš, neću ni ja, zaista’.“

Iz dnevnika anketara:

Išla je (ispitanica) u Centar za socijalni rad, ali kaže da se tu samo čeka na udarac kako bi se reagovalo. Na lekovima je jer je anksiozna i depresivna, i sada je ključni momenat da pobedi ili da potpuno potone (rešila je da napusti muža koji je zlostavlja).

Izložena je svakodnevnom nasilju. Muž alkoholičar, stalno je tuče. Tukao je i decu, ćerka je zbog toga otišla od kuće. I sin se, kad je postao punoletan, suprostavio ocu i otišao od kuće. Prošle godine muž ju je u pijanom stanju napao i slomio joj kuk. Od tada je skoro nepokretna. Međutim, i dalje sve poslove po kući ona obavlja. Deca joj uopšte ne pomažu. Obraćala se Centru za Socijalni rad za pomoć, ali ništa nisu uradili. Ne zna kome da se obrati.

Izuzetno mali procenat slučajeva fizičkog nasilja završava pred sudom (1%), što je i logično s obzirom na podatke o malom procentu prijavljivanja nasilja. U 26% slučajeva je pokrenut prekršajni postupak, u 38% slučajeva krivični postupak, a u 42% parnični postupak. Kada je reč o krivičnom ili prekršajnom postupku, žene izjavljuju da su najčešće same ili uz nečiju pomoć (advokata, centra za socijalni rad ili službe pravne pomoći pri opštini) podnele prijavu. U 7 slučajeva prijavu je podnela policija. Na pitanje o ishodu krivičnog postupka

odgovorilo je svega 26 žena, pri čemu u 7 slučajeva proces još uvek traje, jedan je zastareo, u 7 slučajeva optuženi je osuđen uslovno, u 9 slučajeva optuženi je oslobođen, a samo u dva slučaja je dosuđena kazna zatvora. Tek 0.9% žena tražilo je određivanje mere zaštite i to najčešće od muža ili bivšeg muža a u tri slučaja i od svekra i svekrve. Samo u 7 slučajeva sud je u celosti usvojio zahtev žene dok je u preostalim slučajevima doneo drugačiju odluku, proces je još u toku ili su žene povukle zahtev. No, ovako mali broj slučajeva ne dopušta gotovo nikakve analize, niti omogućuje pouzdano zaključivanje.

U celini gledano nalazi o percepciji dostupnih institucija i obraćanju institucijama i organizacijama za pomoć u situacijama izloženosti nasilju u porodici ukazuju na izrazito nepovoljno stanje. Stiče se utisak da je potrebno još puno toga učiniti na unapređenju i razvoju usluga socijalne podrške za nasilje o porodici, o čemu će više biti reči u preporukama.

ZAKLJUČAK

Mapiranje porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji ukazalo je na brojne karakteristike nasilja u pogledu njegove rasprostranjenosti, strukture prema formama prinude koje se vrše nad ženama, obeležja sa stanovišta počinitelaca, mehanizama ispoljavanja, ključnih determinanti koje utiču na njegovo ispoljavanje i nekih najvažnijih posledica na fizičko i psihičko zdravlje žena. Takođe, nastojali smo da registrujemo neke osnovne mehanizme preko kojih žene nastoje da izađu na kraj sa problemom nasilja ili da ovaj problem trajno reše, pri čemu je fokus pažnje bio usmeren na njihovu percepciju dostupnih usluga i iskustva u susretu sa institucijama i organizacijama koje ove usluge pružaju.

Slika o nasilju koju smo dobili ovim relativno obuhvatnim mapiranjem, krajnje je sumorna. Ona pokazuje da porodično nasilje nad ženama predstavlja složeni sindrom primene najrazličitijih vrsta prinude, povređivanja, ponižavanja i potčinjavanja žena u primarnoj društvenoj zajednici, koja bi trebalo da ima funkciju zaštite i utočišta, posebno u uslovima turbulentnih društvenih promena i nesigurnih položaja u široj zajednici. Pokazalo se da je za 38% žena u aktuelnom periodu porodica mesto patnje i nesigurnosti, a da odnosi sa bliskim osobama umesto zaštite i podsticaja predstavljaju izvor ugroženosti integriteta, zdravlja, samopouzdanja i elementarne fizičke sigurnosti. Ukupno 54% žena živi sa nekim iskustvima porodičnog nasilja.

Podatke o prevalenciji nasilja treba shvatiti kao sigurnu donju granicu o rasprostranjenosti pojave. A podaci o prevalenciji specifičnih formi nasilja ukazuju da je u užoj Srbiji psihičko zlostavljanje najrasprostranjeniji oblik, iza koga slede fizičko, potom ekonomsko i na kraju seksualno zlostavljanje. Ukoliko se pak, posmatra samo aktuelno porodično nasilje, ekonomsko je tek nešto više rasprostranjeno nego fizičko. Osim toga, trećina žena izložena je istovremeno kombinaciji različitih formi nasilja, među kojima je najčešće kombinacija psihičkog i fizičkog zlostavljanja.

Nasilju u porodici izložene su žene svih starosnih kategorija, regiona i tipova naselja, žene iz svih obrazovnih kategorija, društvenih slojeva i različitih porodičnih statusa. Galerija likova počinitelaca nasilja je raznovrsna. U njoj dominiraju muževi ili nevenčani partneri aktuelni i bivši, ali tu su i očevi, majke, drugi krvni srodnici i srodnici partnera. Generalno, muškarci su u značajno većem broju počinioci nasilja nad ženama nego druge žene, a među njima ubedljivo prednjače muževi i nevenčani partneri. U težim oblicima fizičkog nasilja žene gotovo iščezavaju iz grupe počinitelaca nasilja.

Faktori nasilja su brojni i njihov uticaj na posebne oblike nasilja često nije jednoznačan niti direktan. Nalazi istraživanja međutim, nedvosmisleno ukazuju da su strukturni, kulturni i individualni faktori nasilja manje značajni od porodičnih i zapravo njima posredovani. Kao značajni strukturni faktori pokazali su se region i materijalna deprivacija domaćinstva. Ovo je važan nalaz jer ukazuje da uslovi siromaštva povećavaju rizike od porodičnog nasilja prema ženama i u politici integrisanja rodne perspektive u druge relevantne politike, treba imati na umu da suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti može da doprinese i suzbijanju nasilja nad ženama u porodici.

Analize su pokazale da kulturni faktori pokazuju čudne obrasce uticaja. Naime, vrednosne orijentacije žena nisu se pokazale značajnim, što znači da ni liberalniji stavovi o rodnim ulogama ne predstavljaju zaštitu od nasilja, ali ne povećavaju ni rizike. Vrednosne orijentacije muževa pokazale su se kao značajan faktor, pri čemu samo žene sa liberalnim partnerima imaju šanse da budu ređe izložene svim formama porodičnog nasilja dok se kod žena sa patrijarhalnim i vrednosno nekonzistentnim partnerima primat u rizicima od nasilja smenjuje između različitih oblika. Neposredniji stavovi žena prema fizičkom nasilju su se pokazali kao važan faktor, jer tolerancija na fizičko nasilje povećava i rizike od porodičnog nasilja.

Među individualnim faktorima značajnim se pokazala samo ekonomska zavisnost, iskazana kroz pristup novcu u domaćinstvu. U tom aspektu rezultati ukazuju da zaposlenost i ekonomska aktivnost žene jesu važan preduslov, ali nikako i dovoljan uslov da se eliminišu opasnosti nasilja. Njihova zaposlenost i ekonomski doprinos domaćinstvu snažno su posredovani odnosima moći u domaćinstvu i odlučivanju o novcu. No, bez zaposlenosti i sopstvenih prihoda žene nemaju resurse pomoću kojih bi mogle da deluju na promene u ovim odnosima moći. Ispitivanje individualnih faktora dalje je pokazalo da ni obrazovanje, ni roditeljstvo nemaju uticaja na ispoljavanje nasilja nad ženama, dok partnerski status pokazuje uticaj u smislu povećanih šansi žena sa nevenčanim partnerima da budu izložene nasilju, kao i smanjenih šansi udovica da budu izložene aktuelnom nasilju. Uticaj starosti ogleda se u većim rizicima mladih žena da budu izložene različitim oblicima nasilja, a posebno fizičkom.

Porodični faktori pokazali su se kao najznačajniji, a među njima prisustvo porodičnih problema i rizičnih ponašanja u porodici. Gotovo svi faktori iz ove grupe značajno povećavaju rizike od nasilja: problemi alkoholizma, zavisnosti od narkotika, učešće u ratovima tokom 1990ih, problemi u porodičnim odnosima ili problemi u ponašanju adolescenata u porodici. Ipak, u ovoj grupi faktora, problemi alkoholizma i zavisnosti od narkotika prednjače kao prediktori porodičnog nasilja, što je opet potrebno imati na umu kod integrisanja rodne perspektive u strategije prevencije i unapređenja zdravstvene zaštite stanovništva. Osim toga, život u većem domaćinstvu, višeporodičnom, posebno ukoliko je patrilokalno, povećava rizike žena da budu zlostavljane od više aktera. Treba podsetiti na podatak da je trećina zlostavljanih žena koje žive u velikim domaćinstvima, doživela nasilje iz tri ključna segmenta svojih primarnih socijalnih mreža: od porodice porekla, supruga i njegove porodice i od sopstvene dece. Život u ovakvom krugu nasilja, a u uslovima udaljenih, nekvalitetnih i neefikasnih službi podrške, ne ostavlja ženama ni jednu pukotinu za izlazak iz života obeleženog nasiljem.

Posledice nasilja nismo mogle detaljno ispitivati, ali na osnovu nekoliko pokazatelja dalo se uočiti da žene izložene nasilju pate od različitih zdravstvenih problema, od neodređenih tegoba, glavobolja, mučnina, osećanja umora, do depresivnih stanja, strahova, uznemirenosti. Fizičke povrede se kreću od manjih modrica i ogrebotina do teških preloma, a zabeležen je slučaj žene koja je usled premlaćivanja iskusila i kliničku smrt. Posledice trpe i drugi ukućani, posebno deca, koja u velikom broju slučajeva prisustvuju incidentima nasilja, a ponekad zadobijaju i telesne povrede tokom fizičkog napada na majku.

Zanimalo nas je šta žene preduzimaju da promene život sa nasiljem. Pokazalo se da na nivou stavova, načelno, u većini slučajeva one smatraju da se treba obratiti odgovarajućim institucijama. Međutim, kad smo ih zamolili da imenuju te institucije, pokazalo se da većina žena zapravo i ne zna tačno koje bi to institucije bile, te da samo trećina ume da imenuje dve

osnovne: policiju i Centar za socijalni rad. Njihova realna ponašanja, međutim, odudaraju od ovih načelnih stavova. Samo mali broj žena se obrati nekoj instituciji ili organizaciji za pomoć. Sklonije su da potraže pomoć u neformalnim mrežama. Oko trećine žena pokuša bar na kratko da napusti domaćinstvo, u znatno manjem broju javljaju se pokušaji da se domaćinstvo trajno napusti, da se razvedu od nasilnog partnera ili ga privole na individualnu ili porodičnu terapiju. Sudeći prema kvalitativnim zapisima, većina žena koje ne sprovedu dosledno ove namere u delo, razvije strategiju prilagođavanja na život sa nasiljem koja je često praćena i psihičkim i fizičkim oboljevanjem, „pomirenošću sa sudbinom“ i sl.

Relativno mali broj žena koji je dolazio u kontakt sa nekom institucijom ili organizacijom za podršku, uglavnom je izjavio da im ta podrška nije značajno pomogla. Tek oko petine žena tvrdi da im je podrška policije ili Centra za socijalni rad, značajno pomogla. Broj ovih žena je bio relativno mali, pa nije bilo moguće sagledati razlike u iskustvu sa institucijama i organizacijama prema različitim karakteristikama nasilja, žrtava i počinitelja. Ipak, neki indikatori ukazuju da postoje ozbiljni propusti u delovanju institucija prilikom pružanja pomoći žrtvama nasilja, kao što je u slučaju lekara koji ne ispituju poreklo povreda niti išta preduzimaju osim ukazivanja medicinske pomoći, kao što je u slučaju policije koja „samo smiri“ nasilnika ili čak tretira ženu kao nekoga ko je „isprovocirao nasilje“, ili kao što je u slučaju centra za socijalni rad koji ne prijavljuje slučaj nasilja ili pruži uslugu na nivou informisanja bez suštinske podrške. Napokon, broj žena čiji je slučaj nasilja dospao do suda je izuzetno mali, pa nije bilo moguće izvesti pouzdane zaključke o efikasnosti pravosudnih organa u slučajevima porodičnog nasilja.

Iako nalaze nije moguće pojedinačno upoređivati sa nalazima drugih studija nasilja nad ženama u Srbiji, možemo reći da je opšti zaključak isti: stopa nasilja nad ženama, što aktuelnog, što doživljenog u nekom trenutku života je visoka, a stepen obraćanja institucijama izrazito mali. Centar za socijalni rad i MUP se prepoznaju kao glavne nadležne institucije, dok se nevladinim organizacijama javlja izuzetno mali procenat žena koje su pretrpele nasilje.

Ovi nalazi pogotovo dobijaju na značaju ako se uzme u obzir da se porodično nasilje nad ženama sa opisanim karakteristikama odvija i u nepovoljnom društvenom kontekstu. Institucionalni i zakonski mehanizmi kao i političke strategije značajno su unapređeni poslednjih godina, ali je njihova implementacija nedovoljno efikasna, a sistem praćenja efikasnosti primene nedovoljno izgrađen. Institucionalni mehanizmi nisu ni na centralnom nivou dovoljno snažni zbog nedovoljnih ljudskih, finansijskih resursa ali i često marginalnog položaja u formulisanju ključnih politika i mera, što otežava efikasnu primenu i nadzor zakona i politika. Rodni odnosi obeleženi su snažnim nejednakostima i u javnoj i u privatnoj sferi, što stvara pogodno tlo za ispoljavanje nasilja nad ženama u porodici. Njihova nedovoljna zastupljenost na položajima donošenja političkih odluka i upravljanja društvenim promenama i nedovoljna ekonomska participacija, daju tanku osnovu društvene moći koja se ispoljava i u sferi privatnih porodičnih odnosa. Stoga suzbijanje nasilja u porodici mora biti integralni deo različitih politika i mera, kako bi se simultano delovalo na različite faktore koji podstiču i reprodukuju porodično nasilje nad ženama.

PREPORUKE

Kao što je više puta napomenuto, porodično nasilje nad ženama ne može biti efikasno suzbijano ukoliko se ne postavi kao integralni aspekt unapređenja ukupne rodne ravnopravnosti. Međutim, jednako je tačno da ni pukim uključivanjem nasilja u šire strategije neće biti moguće delovati efikasno na ovu pojavu, jer ona usled složenosti i specifičnosti zahteva i vrlo specifične mere. Ovde će biti izložene preporuke mera i aktivnosti proistekle iz nalaza našeg istraživanja. One su usmerene na nekoliko ključnih oblasti:

1. Unapređenje praćenja stanja u pogledu porodičnog nasilja nad ženama
2. Unapređenje sistema zaštite žena od nasilja u porodici
3. Edukacija šire javnosti i osnaživanje žena

Unapređenje praćenja stanja u pogledu porodičnog nasilja nad ženama

- Potrebno je redovno sprovoditi (barem jedanput u dve godine) istraživanje na reprezentativnom uzorku za Srbiju, na osnovu koga bi se moglo pratiti stanje u pogledu porodičnog nasilja, kao i efekti sprovođenja zakona na tom području kao i različitih specifičnih mera. Statistike dobijene od zvaničnih institucija nikako nisu dobra osnova za to, pošto se zasnivaju na prijavljenim slučajevima nasilja, a sasvim je jasno da se izuzetno mali broj žena koje su izložene porodičnom nasilju obraća bilo kojoj od institucija. Metodologiju i instrumente za ispitivanje nasilja u porodici nad ženama je potrebno standardizovati kako bi se obezbedilo longitudinalno praćenje i poređenje rezultata. Iz istih razloga, ista metodologija i instrumenti treba da budu korišćeni na celoj teritoriji Republike Srbije.

- Potrebno je učiniti obaveznim vođenje preciznih i adekvatnijih evidencija policije, centara za socijalni rad, pravosudnih organa, i zdravstvenih ustanova na osnovu kojih bi se mogle precizno pratiti broj slučajeva porodičnog nasilja koji je dospeo do datih institucija, različite karakteristike nasilja prema činu nasilja, polu, starosti i srodstvu žrtve i počinioca, vrsti povrede (u slučaju zdravstvenih ustanova) kao i aktivnosti koje su date institucije preduzele u datim slučajevima. Na unapređenju ovih evidencija, u skladu sa nadležnostima, treba da rade Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo pravosuđa i Ministarstvo zdravlja, a čitav proces treba da unapređuje i nadzire Uprava za rodnu ravnopravnost.

- Podaci Republičkog zavoda za statistiku moraju biti rodno osetljivi, a evidencija treba da omogući objedinjavanje prijave porodičnog nasilja po Zakonu o porodičnim odnosima, sa porodičnim nasiljem prijavljenim kao druga vrsta krivičnih dela.

- Potrebno je sprovesti i dodatna kvalitativna istraživanja kojima bi se preciznije mogli ustanoviti mehanizmi i posledice nasilja, kao i prepreke usled kojih se ovako mali broj žena obraća institucijama i organizacijama. U tom smislu, potrebno je iskoristiti postojeće podatke dobijene od nevladinog sektora koji su dobijeni tzv. „dubinskim intervjuima“.

Unapređenje sistema zaštite žena od nasilja u porodici

1. Svaka institucija mora imati jasan protokol o radu u situaciji porodičnog nasilja nad ženama koji će jasno precizirati svaki korak koji je neophodno preduzeti. Protokoli treba da predvide koordinisani, multisektorski pristup u kojem će se jasno definisati uloga i odgovornost svakog od aktera. Jednako je važno da odgovarajuće institucije po ovim protokolima postupaju, te da postoje mehanizmi nadzora rada institucija u skladu sa protokolima u slučajevima porodičnog nasilja.

2. Potrebno je uspostaviti jasne i kvalitetne standarde za procenu kvaliteta usluga za svaku instituciju koja je uključena u sistem zaštite žena od nasilja u porodici: policije, centra za socijalni rad, pravosudnih organa. Zaposleni/e u zdravstvenim ustanovama, policiji, centrima za socijalni rad, tužilaštvu i sudovima moraju biti obučeni i iskusni u pružanju usluga ženama žrtvama porodičnog nasilja, koje odlikuju nedovoljni individualni kapaciteti (u smislu znanja, materijalnih resursa, fizičke i emocionalne ranjivosti). Kvalitet, obuhvatnost i brzina delovanja institucija moraju biti osnovni principi na kojima se temelje standardi i protokoli rada sa žrtvama nasilja u porodici.

3. Potrebno je unaprediti znanja zaposlenih u ovim institucijama o rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanom nasilju i specifičnim karakteristikama i problemima u oblasti porodičnog nasilja nad ženama.

4. Potrebno je obučiti zaposlene u ovim institucijama da obavljaju svoje dužnosti pri likom rada sa ženama izloženim porodičnom nasilju u skladu sa pravilima definisanim protokolima i u skladu sa propisanim standardima kvaliteta usluga.

5. Potrebno je sprovoditi nadzor nad radom navedenih institucija u obavljanju aktivnosti iz svoje nadležnosti u oblasti pružanja zaštite ženama ugroženim nasiljem u porodici.

6. Pored pružanja usluga žrtvama porodičnog nasilja nad ženama rad institucija treba da obuhvati i prevenciju nasilja nad ženama u porodici. U tom smislu neophodno je planirati adekvatne mere kojom bi se stanovništvo konkretno informisalo o uslugama i edukovalo o temi porodičnog nasilja nad ženama. Potrebno je znatno unaprediti informisanost žena o dostupnim uslugama zaštite, i to na njima prijemčiv način, a ne pukim oglašavanjem kontakt telefona. Ženama nije poznato koju vrstu podrške mogu dobiti od koje institucije, naročito u slučajevima nasilja koje nije fizičko, jer ni o samom nasilju nemaju jasnu percepciju, a kamoli o instituciji i vrstama podrške koje bi im mogle biti dostupne. Potrebno je posebno brižljivo osmisliti način i sadržaj informisanja žena koje su višestruko zlostavljane od više počinitelja, jer njihov izlazak prema institucijama je teži, a nasilje toliko kompleksno da se ne može postići dobar efekat jednokratnim i površnim intervencijama.

7. Saradnja i koordinacija u delovanju u prevenciji i zaštiti u slučajevima nasilja nad ženama u porodici treba da budu unapređeni na centralnom, pokrajinskom i lokalnim nivoima.

8. U skladu sa prethodnom preporukom potrebno je posebno razvijati kapacitet lokalnih samouprava u pogledu rodno zasnovanog nasilja uopšte, a posebno u pogledu porodičnog nasilja nad ženama kako bi bile u stanju da deluju kao pokretač i nosilac ovih aktivnosti umrežavanja institucija zaštite na lokalnom nivou.

9. Potrebno je unaprediti saradnju između institucija i organizacija civilnog sektora koje se u lokalnim zajednicama brinu o problemu nasilja nad ženama i pružaju različite obli-

ke podrške žrtvama porodičnog i rodno zasnovanog nasilja, jer ove organizacije često poseduju vredna iskustva i kompetencije koje mogu doprineti unapređenu institucionalnog sistema zaštite, dok lokalna vlast treba u ovoj razmeni da ponudi resurse podrške koje će na prvom mestu obezbediti održivost programa, a zatim i unaprediti rad organizacija civilnog sektora tako da povećaju obuhvat ciljne grupe uslugama, prošire vrste programa usluga i sl. Potrebno je i da saradnja i umrežavanje institucija i organizacija u lokalnim zajednicama bude formalizovana protokolima o saradnji. Međutim, jednako je važno da u uslovima kada ovi protokoli nisu potpisani na međuopštinskom nivou, podrška ženama u konkretnim situacijama ne bude uskraćena.

10. U svim navedenim aspektima treba obratiti posebnu pažnju na psihičko nasilje. Često se nasilje u porodici, a onda i mere, protokoli, aktivnosti službi zaštite prilagođavaju karakteristikama fizičkog nasilja. Međutim, broj žrtava psihičkog zlostavljanja je daleko veći, a posledice nekada i teže iako se ne mere neposrednom životnom ili fizičkom ugroženošću. Stoga mere treba oblikovati tako da delovanje institucija zaštite bude adekvatno i za psihičko, ali i ekonomsko i seksualno nasilje. U tom smislu treba obučiti nadležne da prepoznaju, a zatim (u slučaju prijave) dokažu i ostale oblike nasilja.

11. Potrebno je razviti programe koji će imati sistemski pristup za disfunkcionalne porodice (problemi u porodičnim odnosima su se pokazali kao značajan faktor rizika za nasilje u porodici). Posebnu pažnju treba posvetiti deci koja su često žrtve i svedoci nasilja u porodici, čime se, ne samo štiti dete i njegova prava, nego i sprečava ponavljanje disfunkcionalnih obrazaca ponašanja, bilo kao nasilnika, bilo kao nekog ko trpi nasilje i nemoćan/na je da mu se suprotstavi.

12. Programi treba da budu usmereni i na počinioce nasilja nad ženama. Pored edukacije, pažnju je neophodno usmeriti i na lečenje i prevenciju bolesti zavisnosti jer je istraživanje pokazalo da su one faktor rizika koji najviše povećava šansu da žena u porodici/domaćinstvu doživi nasilje.

13. Usluge se moraju učiniti dostupne svakoj ženi žrtvi nasilja – ženama sa invaliditetom, ženama iz etničkih manjina, ženama iz niskog edukativnog i socio-ekonomskog statusa, ženama na selu.

Edukacija šire javnosti i osnaživanje žena

S obzirom na predočene složene razloge zbog kojih je položaj žena u porodici obeležen sa nedovoljno moći, a usled čega bivaju izložene nasilju, osnaživanje mora da bude obuhvatno i višedimenzionalno.

- Potrebno je jačati ekonomsku osnovu moći žena, kroz unapređenje njihovog zapošljavanja.
- Pri oblikovanju mera materijalne podrške za socijalno ugrožene treba imati u vidu da u slučaju socijalno ugroženih žena koje žive u uslovima porodičnog, posebno ekonomskog nasilja, materijalna pomoć koja se dodeljuje porodici nije adekvatan oblik materijalne podrške ženi, pa najverovatnije ni deci, zbog toga što žene nemaju pristup novcu u domaćinstvu.
- Potrebno je razvijati svest žena o njihovim pravima, što će za posledicu imati ne samo osnaživanje žena, nego i slabljenje patrijarhalnih obrazaca moći u budućim generacijama.

- Potrebno je razvijati svest žena o nasilju kao i njihove kapacitete da prepoznaju nasilje, jasno ga definišu i da znaju kako se takvi oblici nasilja mogu zakonski sankcionisati ili na drugi način suzbijati.

- Potrebno je podsticati umrežavanje i uključivanje žena u različite forme organizacija,
- Posebnu pažnju treba posvetiti mladim ženama i ojačati ih naročito u tome da ne tolerišu, pre svega fizičko (pokazalo se da je ono najzastupljenije kod mladih žena 18 – 24 godine), a potom i sve ostale oblike nasilja.

- Pokazalo se da žene imaju problem da sebe percipiraju kao „žrtvu nasilja“. U tom smislu trebalo bi razmotriti alternativnu terminologiju koja će podsticati samo-percepciju žena kao subjekata, a ne objekata i pristupiti im kao osobama koje mogu da pomognu sebi i drugima na osnovu svojih iskustava nasilja, a ne kao osobama kojima je samo potrebna pomoć.

Pošto se pokazalo da žene žrtve porodičnog nasilja u najvećem broju slučajeva traže neformalnu podršku i pomoć, najčešće od srodnika, potrebno je stvoriti uslove da oni usmere žrtve ka institucionalnim oblicima pomoći. U tom smislu širu javnost je neophodno edukovati u oblasti rodne nejednakosti, nasilja u porodici i nasilja nad ženama u porodici, kao i informisati ih o dostupnim institucijama i uslugama koje pružaju.

U cilju temeljnih promena u percepciji nasilja kao dopuštenog ili uobičajenog oblika opštenja u porodici potrebno je delovati u pravcu podizanja opšte svesti o važnosti rodno ravnopravnih odnosa i nenasilnoj komunikaciji. Stoga ovakvi sadržaji moraju biti utkani kroz čitav obrazovni sistem, od predškolskog do visokog obrazovanja kako bi se nove generacije podigle i na vrednostima rodne ravnopravnosti, poštovanja i tolerancije. Potrebno je takođe i medije neprestano pozivati na odgovornost da svoje sadržaje oblikuju u skladu sa principima rodne ravnopravnosti, a posebne sadržaje posvete i suzbijanju porodičnog nasilja.

LITERATURA

APV Pokrajinski ombudsman (2007) *Nasilje nad ženama u porodici - put do rešenja*, Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.

Autonomni ženski centar, (2005), *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*, Beograd: Autonomni ženski centar.

Babović, M. (2010) *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: EU i Srbija*, Institut za sociološka istraživanja, SeCons, Beograd.

Babović, M. (2009) „Radne strategije i odnosi u domaćinstvu: Srbija 2003–2007“, u Tomanović, S, Milić, A. (ur.) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, ISIFF, Beograd.

Babović, M (2006) „Socio-ekonomske strategije i odnosi unutar domaćinstava“, u S. Tomanović, (ur.) *Društvo u previranju*, Beograd: ISI FF: 81 – 101.

Babović, M, Vuković, O. (2008) *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava*, UNDP, Beograd.

Benhabib, S, Cornell, D. (1987) *Feminism as Critique: Essays on the Politics of Gender in Late Capitalist Societies*, Polity, Cambridge.

Blagojević, M. (2002) „Žene i muškarci u Srbiji 1990–2000: urođnjavanje cene haosa“, u Bolčić, S, Milić, A. (ur.) *Srija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*“, ISIFF, Beograd: 283–314.

Bloom, S. (2008) *Violence against Women and Girls: A Compendium of Monitoring and Evaluation Indicators*, USAID.

Branković, B. (2007). When Silence Screams: A contribution to the Analysis of Gender-based Violence in Serbia, submitted to the UN Gender Theme Group, UNDP.

Brownridge, D.A, Halli, S.S. (1999) „Measuring Family Violence: The Conceptualization and Utilization of Prevalence and Incidence Rates“, *Journal of Family Violence*, Vol. 14, No. 4: 333–350.

Council of Europe (1998) Summary of the Plan of Action to combat violence against women., Steering Committee for Equality between Women and Men, Strasbourg.

Council of Europe (1997) Declaration on Equality between Women and Men as a Fundamental Criterion of Democracy, 4th European Ministerial Conference on equality between women and men (Istanbul, 13–14 November 1997).

Cvejić, S, Babović, M, Petrović, M, Bogdanov, N, Vuković, O. (2010) *Socijalna isključenost u ruralnoj Srbiji*, UNDP, Beograd.

Demographic and Health Surveys (DHS) program, ORC Macro, Calverton: 2006.

Diprose, R. (2005). Physical Safety and Security: A Proposal for Internationally Comparable Indicators of Violence in Oxford Development Studies, Vol. 35, No. 4, December 2007, 431–58.

Dokmanović, M. (2010). Analiza zakonodavstva R Srbije u oblasti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja i njene usaglašenosti sa međunarodnim standardima sa preporukama za izmenu i dopunu zakonodavstva u oblasti nasilja u porodici, Uprava za rodnu ravnopravnost i UNDP.

EC (2002) Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action, Draft Council Conclusions 13348/02.

Follingstad, D.R, Edmundson, M. (2010) „Is Psychological Abuse Reciprocal in Intimate Relationships? Data from a National Sample of American Adults“, *Journal of Family Violence*, 25:495–508.

Follingstad, D. R, Rutledge, L. L, Berg, B. J, Hause, E. S, Polek, D. S. (1990) „The role of emotional abuse in physically abusive relationships“, *Journal of Family Violence*, 5: 107–120.

- Hampton, R.L. (ed.) (1999) *Family Violence: Prevention and Treatment*, Sage Publications, London.
- Hagemann-White, C., Katenbrink J., and RabeCombatin H. (2006) *Combating violence against women - Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States*, Directorate General of Human Rights, Council of Europe, Strasbourg.
- Harding, S. (1987) *Feminism and Methodology*. Milton Keynes: Open University Press.
- Hartsock, N. (1990) 'Foucault on Power', in L. Nicholson (ed.) *Feminism/Postmodernism*. London: Routledge.
- Hartsock, N. (1998) 'Marxist Feminist Dialectics for the 21st Century', *Science and Society*. 62(3): 400–413.
- Hegarty, K. (2007) *Composite Abuse Scale Manual*, Department of General Practice, University of Melbourne.
- Immigration and Refugee Board of Canada (2009) Domestic violence; legislation and implementation; support services for victims (2001 - April 2009) available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a7040adc.html> [accessed 17 December 2009].
- Johnson, M. (1995) „Patriarchal Terrorism and Common Couple Violence: Two Forms of Violence against Women“, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 57, No. 2: 283–294.
- Mazza, D., Dennerstein, L., and Ryan, V. (1996). Physical, sexual and emotional violence against women: a general practice-based prevalence study in The Medical Journal of Australia 164: 14–17.
- Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*, Institut za političke studije, Beograd.
- O'Leary, D.K, Maiuro, R. D. (eds.) (2001) *Psychological Abuse in Violent Domestic Relations*, Springer Publishing Company, New York.
- Minister responsible for Statistics in Canada (2006) *Measuring Violence against Women - Statistical Trends*, Ottawa.
- Mirrlees-Black, C. (1999). Domestic Violence: Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire. A Research, Development and Statistics Directorate Report, London: Home Office.
- Mreža žene protiv nasilja, (2009) Femicid u Srbiji, Saopštenje za javnost.
- Muratore, M. G., and Sabbadini, L. L. (2005). Italian survey on violence against women in Statistical Journal of the United Nations ECE 22 (2005) 265–78.
- Nikolić-Ristanović, V. (Ur.). (2002.). Porodično nasilje u Srbiji. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.
- Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M. (2005). Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu. Beograd: Prometej.
- OEBS (2009) Za bezbednost kod kuće: Suzbijanje nasilja nad ženama u regionu OEBS. Zbornik dobrih praksi. (D. Seftau, Ur.) Beograd: OEBS Misija u Srbiji.
- Petrović, M. (2009) „Domacinstva u Srbiji prema porodicnom sastavu: između (pre)modernosti i (post)modernosti“, U Milic, A. i S. Tomanovic (ur), Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi, ISI, Beograd: 115–134.
- Piispaa, M., and Heiskanenb, M. (2005). Violence against women survey in Finland, methodology and experiences in Statistical Journal of the United Nations ECE 22 (2005) 255–63.
- Renzetti, C M. and Lee, R M (1993), *Researching Sensitive Topics*. London: Sage Publications.
- Sieber, J and Stanley, B (1988), 'Ethical and Professional Dimensions of Socially Sensitive Research', *American Psychologist* 42: 49–55.
- Straus, M. A. (1979) „Measuring Intrafamily Conflict and Violence: The Conflict Tactics (CT) Scales“, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 41, No. 1: 75–88.
- UN (2007) *Indicators to measure violence against women*-Expert Group Meeting, Geneva.
- UNICEF (2000) *Domestic Violence against Women and Girls*, Innocenti Digest No. 6, Florence.
- United Nations (1995) *Beijing Declaration and Platform for Action*, Beijing.

Vlada RS (2010) *Napredak u ostvarivanju milenijumskih ciljeva razvoja u Srbiji: izveštaj za 2009. godinu*, Beograd.

Vlada RS, (2008) *Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2009 – 2015)*, Beograd.

Vogler, C, Lyonette, C, Wiggins, R. (2008) „Money, power and spending decisions in intimate relationships“, *Sociological Review*, Vol. 56, No. 1: 117–143.

Vogler, C. (1998) „Money in the Household: Some Underlying Issues of Power“, *Sociological Review*, Vol. 46, No. 4: 687–713.

Vogler, C., (1994) „Household Time Allocation and Women's Labour Force Participation“, u Anderson, M., Bechhofer, F. & J. Gershuny (eds.) (1994) *The Social and Political Economy of the Household*, Oxford: Oxford University Press : 198–225.

Walby, S. (2004) *Domestic Violence: Developments in Survey Methodology*, paper presented to European Conference on Everyday violence and human rights, Osnabrueck, Germany, 23 September, 2004. Dostupno na adresi: <http://www.cahrv.uni-osnabrueck.de/conference/Walby.pdf>.

WHO (2001) *Putting Women First: Ethical and Safety Recommendations for Research on Domestic Violence against Women*, Geneva.

Međunarodna dokumenta:

CEDAW Komitet, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (U.N. Doc. A/34/46).

European Council, Preporuka R(85)4 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o nasilju u porodici.

EC (1950) Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope (2004) Preporuka 1681 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope „Kampanja za borbu protiv nasilja nad ženama u Evropi“.

UN (2003) Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2003/45, Eliminacija nasilja nad ženama (E/CN.4/2003/L.11/Add.4).

UN (2000) Peking plus 5: 23. Specijalna sesija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija: Žene 2000: Rodna ravnopravnost, razvoj i mir za dvadeset i prvi vek.

UN (2000) General Comments of the Human Rights Committee 28 (2000) - .

UN (1996) Model zakonodavstva o nasilju u porodici Specijalne izveštačice UN o nasilju nad ženama, E/CN.4/1996/53/Add.2.

UN (1995) Pekinška deklaracija i Platforma za akciju A/CONF.177/20.

UN (1993) Deklaracija protiv nasilja nad ženama (A/Res/48/104).

UN (1993) Declaration on the Elimination of Violence against Women, UN General Assembly - Resolution 48/104 of 20 December 1993.

UN (1989) Opšta preporuka broj 19 Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (1989).

Zakoni:

Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, 72/09.

Porodični zakon, „Službeni glasnik RS“, br. 18/05.

Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik RS“, br. 104/09.

Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik RS“, br. 22/09.

Zakon o zaštitniku građana, „Službeni glasnik RS“, br. 79/2005 i 54/2007.

PRILOG: MODELI STATISTIČKIH ANALIZA

Model 1: Strukturni faktori ukupnog porodičnog nasilja nad ženama

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva porodičnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom porodičnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. region: Beograd (referentna), Južna i Istočna Srbija (region1), Centralna i Zapadna Srbija (region2)
2. tip naselja: grad (referentna), selo (gradselo1)
3. status domaćinstva prema aktivnosti: sa zaposlenima (referentna), sa nezaposlenima (aktivdomacinst1), sa svim neaktivnim članovima (aktivdomacinst2)
4. sloj: preduzetnici (referentna), stručnjaci (sloj1), službenici i tehničari (sloj2), KV radnici (sloj3), NKV radnici (sloj4), poljoprivrednici (sloj5)
5. materijalna deprivacija: nedeprivirana domaćinstva (referentna), deprivirana domaćinstva (indexmatdep1)

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovat.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
region			14.47	2	0.001			
region(1)	-0.34	0.11	8.96	1	0.003	0.71	0.57	0.89
region(2)	-0.36	0.11	11.88	1	0.001	0.70	0.57	0.86
gradselo(1)	-0.05	0.10	0.25	1	0.617	0.95	0.78	1.16
aktivdomacinst			1.54	2	0.464			
aktivdomacinst(1)	0.01	0.18	0.00	1	0.961	1.01	0.71	1.44
aktivdomacinst(2)	-0.16	0.14	1.45	1	0.229	0.85	0.65	1.11
sloj			11.53	5	0.42			
sloj(1)	-0.11	0.17	0.44	1	0.509	0.89	0.64	1.25
sloj(2)	0.03	0.17	0.03	1	0.872	1.03	0.74	1.44
sloj(3)	-0.41	0.19	4.76	1	0.029	0.67	0.46	0.96
sloj(4)	-0.18	0.23	0.61	1	0.436	0.84	0.53	1.31
sloj(5)	-0.50	0.25	0.03	1	0.856	0.96	0.59	1.56
indexmatdep(1)	0.58	0.12	23.11	1	0.000	1.80	1.41	2.28
konstanta	0.43	0.16	0.16	1	0.007	1.54		

Model 2: Strukturni faktori specifičnih formi porodičnog nasilja nad ženama

A. Strukturni faktori ekonomskog nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva ekonomskog nasilja = 0

Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. region: Beograd (referentna), Južna i Istočna Srbija (region1), Centralna i Zapadna Srbija (region2)
2. tip naselja: grad (referentna), selo (gradselo1)
3. status domaćinstva prema aktivnosti: sa zaposlenima (referentna), sa nezaposlenima (aktivdomacinst1), sa svim neaktivnim članovima (aktivdomacinst2)
4. sloj: preduzetnici (referentna), stručnjaci (sloj1), službenici i tehničari (sloj2), KV radnici (sloj3), NKV radnici (sloj4), poljoprivrednici (sloj5)
5. materijalna deprivacija: nedeprivirana domaćinstva (referentna), deprivirana domaćinstva (indexmatdep1)

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (11, N=2159) = 58.51, $p < 0.001$. On ispravno razvrstava 84.0% slučajeva, i u celini objašnjava između 27% (r na kvadrat Koks i Snela) i 46% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
region		.157	3.694	2	.158			1.041
region(1)	-.266	.143	2.893	1	.089	.766	.564	1.062
region(2)	-.220	.138	2.371	1	.124	.802	.606	1.311
gradselo(1)	.001		.000	1	.994	1.001	.764	
aktivdomacinst		.217	3.145	2	.208			2.221
aktivdomacinst(1)	.373	.183	2.966	1	.085	1.452	.950	1.429
aktivdomacinst(2)	-.002		.000	1	.993	.998	.697	
sloj		.269	8.469	5	.132			2.071
sloj(1)	.200	.262	.553	1	.457	1.222	.721	2.874
sloj(2)	.543	.281	4.291	1	.038	1.720	1.030	2.664
sloj(3)	.429	.322	2.333	1	.127	1.536	.886	3.492
sloj(4)	.620	.350	3.714	1	.054	1.859	.990	3.761
sloj(5)	.640	.139	3.349	1	.067	1.896	.956	2.996
indexmatdep(1)	.824	.250	34.866	1	.000	2.279	1.734	1.041
konstanta	-2.137	.157	72.874	1	.000	.118		

B. Strukturni faktori fizičkog nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva fizičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom fizičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. region: Beograd (referentna), Južna i Istočna Srbija (region1), Centralna i Zapadna Srbija (region2)

2. tip naselja: grad (referentna), selo (gradselo1)

3. status domaćinstva prema aktivnosti: sa zaposlenima (referentna), sa nezaposlenima (aktivdomacinst1), sa svim neaktivnim članovima (aktivdomacinst2)

4. sloj: preduzetnici (referentna), stručnjaci (sloj1), službenici i tehničari (sloj2), KV radnici (sloj3), NKV radnici (sloj4), poljoprivrednici (sloj5)

5. materijalna deprivacija: nedeprivirana domaćinstva (referentna), deprivirana domaćinstva (indexmatdep1)

Ceo model se pokazao statistički značajnim : $\chi^2(11, N=2159) = 64.30, p < 0.001$. On ispravno razvrstava 78.2% slučajeva, i u celini objašnjava između 29% (r na kvadrat Koks i Snela) i 45% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
region			30.496	2	.000			
region(1)	-.614	.140	19.203	1	.000	.541	.411	.712
region(2)	-.612	.128	22.894	1	.000	.542	.422	.697
gradselo(1)	-.137	.125	1.205	1	.272	.872	.683	1.114
aktivdomacinst			2.813	2	.245			
aktivdomacinst(1)	.313	.202	2.395	1	.122	1.368	.920	2.034
aktivdomacinst(2)	-.048	.163	.086	1	.770	.953	.692	1.313
sloj			10.970	5	.052			
sloj(1)	.020	.217	.009	1	.925	1.021	.667	1.562
sloj(2)	.348	.213	2.678	1	.102	1.417	.933	2.150
sloj(3)	.034	.237	.020	1	.888	1.034	.649	1.647
sloj(4)	.302	.279	1.168	1	.280	1.352	.782	2.336
sloj(5)	.581	.302	3.702	1	.054	1.787	.989	3.229
indexmatdep(1)	.569	.133	18.302	1	.000	1.767	1.361	2.293
konstanta	-1.202	.199	36.429	1	.000	.300		

C. Strukturni faktori psihičkog nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva psihičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom psihičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. region: Beograd (referentna), Južna i Istočna Srbija (region1), Centralna i Zapadna Srbija (region2)
2. tip naselja: grad (referentna), selo (gradselo1)
3. status domaćinstva prema aktivnosti: sa zaposlenima (referentna), sa nezaposlenima (aktivdomacinst1), sa svim neaktivnim članovima (aktivdomacinst2)
4. sloj: preduzetnici (referentna), stručnjaci (sloj1), službenici i tehničari (sloj2), KV radnici (sloj3), NKV radnici (sloj4), poljoprivrednici (sloj5)
5. materijalna deprivacija: nedeprivirana domaćinstva (referentna), deprivirana domaćinstva (indexmatdep1)

Ceo model se pokazao statistički značajnim : $\chi^2(11, N=2159) = 54.00, p < 0.001$. On ispravno razvrstava 56.6% slučajeva, i u celini objašnjava između 25% (r na kvadrat Koxa i Snela) i 33% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
region		.114	13.423	2	.001			
region(1)	-.312	.104	7.555	1	.006	.732	.586	.914
region(2)	-.354	.100	11.493	1	.001	.702	.572	.861
gradselo(1)	-.081		.652	1	.419	.922	.758	1.123
aktivdomacinst		.181	3.104	2	.212			
aktivdomacinst(1)	.077	.136	.181	1	.670	1.080	.757	1.540
aktivdomacinst(2)	-.216		2.524	1	.112	.805	.617	1.052
sloj		.170	14.010	5	.016			
sloj(1)	-.191	.169	1.254	1	.263	.827	.592	1.154
sloj(2)	-.109	.186	.418	1	.518	.896	.643	1.249
sloj(3)	-.528	.229	8.088	1	.004	.590	.410	.849
sloj(4)	-.263	.249	1.321	1	.250	.769	.491	1.203
sloj(5)	-.010	.119	.002	1	.966	.990	.608	1.612
indexmatdep(1)	.581	.159	23.684	1	.000	1.787	1.414	2.258
konstanta	.306	.114	3.688	1	.055	1.357		

D. Strukturni faktori seksualnog nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva seksualnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom seksualnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. region: Beograd (referentna), Južna i Istočna Srbija (region1), Centralna i Zapadna Srbija (region2)
2. tip naselja: grad (referentna), selo (gradselo1)
3. status domaćinstva prema aktivnosti: sa zaposlenima (referentna), sa nezaposlenima (aktivdomacinst1), sa svim neaktivnim članovima (aktivdomacinst2)
4. sloj: preduzetnici (referentna), stručnjaci (sloj1), službenici i tehničari (sloj2), KV radnici (sloj3), NKV radnici (sloj4), poljoprivrednici (sloj5)
5. materijalna deprivacija: nedeprivirana domaćinstva (referentna), deprivirana domaćinstva (indexmatdep1)

Ceo model se pokazao statistički značajnim : $\chi^2(11, N=2159) = 49.21, p < 0.001$. On ispravno razvrstava 96.0% slučajeva, i u celini objašnjava između 23% (r na kvadrat Koks i Snela) i 79% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
region			10.364	2	.006			
region(1)	-.558	.284	3.856	1	.050	.573	.328	.999
region(2)	-.883	.286	9.565	1	.002	.413	.236	.724
gradselo(1)	-.133	.263	.257	1	.613	.875	.523	1.466
aktivdomacinst			7.212	2	.027			
aktivdomacinst(1)	.624	.344	3.299	1	.069	1.867	.952	3.663
aktivdomacinst(2)	-.604	.402	2.253	1	.133	.547	.249	1.203
sloj			9.423	5	.093			
sloj(1)	-.124	.530	.055	1	.815	.884	.313	2.495
sloj(2)	.677	.494	1.883	1	.170	1.969	.748	5.180
sloj(3)	.393	.541	.528	1	.468	1.481	.513	4.275
sloj(4)	.345	.622	.308	1	.579	1.412	.417	4.778
sloj(5)	1.096	.636	2.969	1	.085	2.991	.860	10.403
indexmatdep(1)	1.111	.239	21.568	1	.000	3.036	1.900	4.851
konstanta	-3.416	.471	52.498	1	.000	.033		

Skala stavova o rodnim ulogama

Skala stavova o rodnim ulogama obuhvatila je sledeće stavove:

1. Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.
2. Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi više odgovara ženama.
3. Dobro je da su žene i muškarci ravnopravni u braku, ali je po pravilu bolje da muškarac ima poslednju reč.
4. Muškarcima su bliskije javne, a ženama privatne aktivnosti.
5. Majke treba najviše da odlučuju kako treba da se vaspitavaju deca.
6. Devojčice treba više štititi i nadzirati nego dečake.
7. Porodični život ispašta ako se žena zaposli.
8. U redu je da žena bude zaposlena, ali ono što zapravo većina žena želi su dom i porodica.
9. Biti domaćica može jednako ispuniti ženu kao i kada je zaposlena.
10. Bolje je biti u lošem braku nego biti sam.
11. Potrebe porodice su važnije od ličnih ambicija žene.
12. Od žene najviše zavisi da li će brak uspeti.

Ispitanice su mogle zaokružiti jedan od sledećih odgovora: uopšte se ne slažem, donekle se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, delimično se slažem, u potpunosti se slažem. Test pouzdanosti skale je pokazao dobre rezultate. Kronbahova alfa je iznosila 0.844, a stepen korelacije za sve stavove je iznad 0.3, što ukazuje da svi stavovi mere istu pojavu.

Model 3: Uticaj stavova ispitanca i njihovih partnera na ispoljavanje nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva porodičnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom porodičnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. vrednosne orijentacije žena: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovizene1), patrijarhalna orijentacija (stavovizene2).

2. vrednosne orijentacije partnera: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovimuza1), patrijarhalna (stavovimuza2).

3. stavovi žena prema fizičkom napadu tokom porodične rasprave: percipiraju ga kao nasilje i smatraju da je nedopušteno/krivično delo (referentna), neprepoznavanje/tolerancija nasilja (stavpremanasilju1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim, mada sa ne baš dobrim performansama : $\chi^2(5, N=80970) = 24.61, p=0.000$. On ispravno razvrstava 59.2% slučajeva, i u celini objašnjava između 30.0% (r na kvadrat Koks i Snela) i 40.0% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
stavovizene			3.951	2	.139			
stavovizene(1)	-.242	.222	1.195	1	.274	.785	.508	1.212
stavovizene(2)	-.483	.243	3.947	1	.047	.617	.383	.994
stavovimuza			14.286	2	.001			
stavovimuza(1)	.803	.230	12.223	1	.000	2.233	1.423	3.503
stavovimuza(2)	.749	.237	9.999	1	.002	2.115	1.329	3.364
stavpremanasilju(1)	.660	.258	6.561	1	.010	1.935	1.168	3.206
Konstanta	-.308	.119	6.683	1	.010	.735		

⁷⁰ Broj slučajeva je sveden toliko zbog broja partnera koji su odgovarali na pitanja o stavovima.

Model 4: Uticaj stavova ispitanica i njihovih partnera na ispoljavanje specifičnih formi nasilja

A. Ekonomsko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva ekonomskog nasilja = 0

Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. vrednosne orijentacije žena: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovizene1), patrijarhalna orijentacija (stavovizene2).

2. vrednosne orijentacije partnera: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovimuza1), patrijarhalna (stavovimuza2).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (5, N=809)= 16.54, $p=0.005$. On ispravno razvrstava 85.9% slučajeva, i u celini objašnjava između 20% (r na kvadrat Koksa i Snela) i 36% (r na kvadrat Nagelkerkea).

B. Fizičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva fizičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom fizičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. vrednosne orijentacije žena: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovizene1), patrijarhalna orijentacija (stavovizene2).

2. vrednosne orijentacije partnera: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovimuza1), patrijarhalna (stavovimuza2).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (5, N=809)= 27.64, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 83.1% slučajeva, i u celini objašnjava između 34% (r na kvadrat Koksa i Snela) i 56% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Stavovi zene			3.837	2	.147			
Stavovi zene(1)	-.412	.279	2.183	1	.140	.662	.384	1.144
Stavovi zene(2)	-.558	.301	3.424	1	.064	.572	.317	1.034
Stavovi muza			13.878	2	.001			
Stavovi muza(1)	1.004	.302	11.033	1	.001	2.729	1.509	4.936
Stavovi muza(2)	1.048	.310	11.470	1	.001	2.853	1.555	5.234
Stav prema nasilju(1)	.960	.272	12.454	1	.000	2.611	1.532	4.448
Konstanta	-2.130	.188	128.443	1	.000	.119		

C. Psihičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva psihičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom psihičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. vrednosne orijentacije žena: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovizene1), patrijarhalna orijentacija (stavovizene2).

2. vrednosne orijentacije partnera: liberalna (referentna), ni liberalna ni patrijarhalna (stavovimuza1), patrijarhalna (stavovimuza2).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (5, N=809)= 16.46, $p=0.006$. On ispravno razvrstava 57.0% slučajeva, i u celini objašnjava između 20% (r na kvadrat Koksa i Snela) i 27% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Stavovi zene			1.669	2	.434			
Stavovi zene(1)	-.185	.219	.714	1	.398	.831	.541	1.276
Stavovi zene(2)	-.305	.240	1.621	1	.203	.737	.461	1.179
Stavovi muza			10.967	2	.004			
Stavovi muza(1)	.722	.228	10.062	1	.002	2.058	1.318	3.214
Stavovi muza(2)	.607	.234	6.699	1	.010	1.835	1.159	2.905
Stav prema nasilju(1)	.396	.247	2.571	1	.109	1.485	.916	2.410
Konstanta	-.495	.121	16.745	1	.000	.610		

Model 5: Uticaj socio–demografskih karakteristika žena na ispoljavanje nasilja

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva porodičnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom porodičnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. starost žena: žene stare 18–24 godine (referentna kategorija), 25–34 (starost1), 35–44 (starost2), 45–54 (starost3), 55–64 (starost4), 65 –75 (starost5)

2. obrazovanje žena: žene bez škole (referentna), žene sa osnovnim obrazovanjem (škola1), žene sa srednjim obrazovanjem (škola2), žene sa visokim obrazovanjem (škola3)

3. iskustvo braka: nisu se udavale (referentna), udavale su se (iskustvobrak1)

4. partnerski status žena: imaju venčanog muža (referentna), imaju nevenčanog partnera/ku (partnerstat1), nemaju partnera/ku (partnerstat2)

5. ishod braka: i dalje su u braku (referentna), rastavljene su (v6i1), razvedene su (v6i2), udovice su (v6i3)

6. roditeljstvo: nemaju dece (referentna), imaju dece (imadece1)

Model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (15, N=1764)= 57.5, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 55.3% slučajeva, i u celini objašnjava između 32% (r na kvadrat Koksia i Snela) i 43% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
starostzene1			5.440	5	.365			
starostzene1(1)	-.511	.330	2.404	1	.121	.600	.314	1.144
starostzene1(2)	-.548	.327	2.803	1	.094	.578	.305	1.098
starostzene1(3)	-.396	.327	1.468	1	.226	.673	.354	1.277
starostzene1(4)	-.623	.330	3.577	1	.059	.536	.281	1.023
starostzene1(5)	-.620	.361	2.949	1	.086	.538	.265	1.091
Iskustvo braka(1)	.750	.560	1.796	1	.180	2.117	.707	6.337
Partner stat			5.891	2	.053			
Partner stat(1)	.900	.372	5.864	1	.015	2.460	1.187	5.097
Partner stat(2)	.668	.435	2.366	1	.124	1.951	.833	4.572
v6i			21.483	3	.000			
v6i(1)	.666	.504	1.745	1	.186	1.946	.725	5.224
v6i(2)	.324	.432	.563	1	.453	1.383	.593	3.224
v6i(3)	-.765	.452	2.858	1	.091	.466	.192	1.130
škola			2.157	3	.540			
škola(1)	.176	.224	.613	1	.434	1.192	.768	1.850
škola(2)	.024	.209	.014	1	.907	1.025	.680	1.544
škola(3)	.166	.225	.544	1	.461	1.180	.760	1.832
Ima dece(1)	-.061	.203	.091	1	.763	.941	.632	1.399
Konstanta	-.285	.680	.176	1	.675	.752		

Model 6: Uticaj porodičnih problema i rizičnih ponašanja na nasilje u porodici prema ženama

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva porodičnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom porodičnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (bolest1)
2. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od alkohola u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (alkohol1)
3. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od narkotika u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (droga1)
4. učešće u ratovima 1990ih nekog od članova domaćinstva: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (ratovi1)
5. prisustvo problema u ponašanju adolescenata u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (adolescenti1)
6. prisustvo problema u ponašanju dece u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (problemdeca1)
7. indikacija problema u porodičnim odnosima: odsustvo problema (referentna), postojanje problema (porodicniproblem1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (7, N=2193)= 186.45, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 57.5% slučajeva, i u celini objašnjava između 8.2% (r na kvadrat Koksia i Snela) i 10.9% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
bolest(1)	.245	.149	2.702	1	.100	1.277	.954	1.710
alkohol(1)	1.961	.244	64.469	1	.000	7.104	4.402	11.464
droga(1)	2.466	1.043	5.595	1	.018	11.777	1.526	90.886
ratovi(1)	.254	.105	5.841	1	.016	1.290	1.049	1.585
adolescenti(1)	.283	.602	.221	1	.639	1.327	.407	4.322
Problem deca(1)	-1.078	.658	2.688	1	.101	.340	.094	1.235
Porodični problem(1)	2.054	.473	18.827	1	.000	7.798	3.084	19.719
Konstanta	-.122	.054	5.165	1	.023	.885		

Model 7: Uticaj porodičnih problema i rizičnih ponašanja na specifične forme nasilja u porodici prema ženama

A. Uticaj na ekonomsko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva ekonomskog nasilja = 0

Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (bolest1)
2. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od alkohola u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (alkohol1)
3. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od narkotika u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (droga1)
4. učešće u ratovima 1990ih nekog od članova domaćinstva: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (ratovi1)
5. prisustvo problema u ponašanju adolescenata u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (adolescenti1)
6. prisustvo problema u ponašanju dece u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (problemdeca1)
7. indikacija problema u porodičnim odnosima: odsustvo problema (referentna), postojanje problema (porodicniproblem1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (7, N=2193)= 191.74, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 85.7% slučajeva, i u celini objašnjava između 8.4% (r na kvadrat Koks i Snela) i 14.7% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
bolest(1)	.166	.196	.712	1	.399	1.180	.803	1.733
alkohol(1)	1.530	.171	79.846	1	.000	4.620	3.302	6.462
droga(1)	1.487	.505	8.681	1	.003	4.422	1.645	11.886
ratovi(1)	.284	.142	3.980	1	.046	1.328	1.005	1.755
adolescenti(1)	1.414	.567	6.224	1	.013	4.111	1.354	12.481
Problem deca(1)	-.980	.799	1.503	1	.220	.375	.078	1.798
Porodični problem(1)	1.654	.276	35.801	1	.000	5.229	3.041	8.989
Konstanta	-2.174	.084	665.955	1	.000	.114		

B. Uticaj na fizičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva fizičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom fizičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (bolest1)
2. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od alkohola u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (alkohol1)
3. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od narkotika u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (droga1)
4. učesće u ratovima 1990ih nekog od članova domaćinstva: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (ratovi1)
5. prisustvo problema u ponašanju adolescenata u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (adolescenti1)
6. prisustvo problema u ponašanju dece u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (problemdeca1)
7. indikacija problema u porodičnim odnosima: odsustvo problema (referentna), postojanje problema (porodicniproblem1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(7, N=2193) = 187.88, p=0.000$. On ispravno razvrstava 80.5% slučajeva, i u celini objašnjava između 8.2% (r na kvadrat Koksa i Snela) i 12.7% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
bolest(1)	.181	.173	1.104	1	.293	1.199	.855	1.681
alkohol(1)	1.588	.164	93.640	1	.000	4.896	3.549	6.754
droga(1)	.967	.503	3.695	1	.055	2.629	.981	7.046
ratovi(1)	.054	.128	.178	1	.673	1.055	.821	1.356
adolescenti(1)	1.472	.555	7.025	1	.008	4.357	1.467	12.936
problemdeca(1)	-1.014	.753	1.815	1	.178	.363	.083	1.586
porodicniproblem(1)	1.467	.279	27.591	1	.000	4.338	2.509	7.501
Konstanta	-1.636	.070	543.240	1	.000	.195		

C. Uticaj na psihičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva psihičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom psihičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (bolest1)
2. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od alkohola u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (alkohol1)
3. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od narkotika u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (droga1)
4. učešće u ratovima 1990ih nekog od članova domaćinstva: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (ratovi1)
5. prisustvo problema u ponašanju adolescenata u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (adolescenti1)
6. prisustvo problema u ponašanju dece u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (problemdeca1)
7. indikacija problema u porodičnim odnosima: odsustvo problema (referentna), postojanje problema (porodicniproblem1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(7, N=2193) = 196.88, p=0.000$. On ispravno razvrstava 60.0% slučajeva, i u celini objašnjava između 8.6% (r na kvadrat Koks i Snela) i 11.5% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
bolest(1)	.262	.148	3.146	1	.076	1.299	.973	1.735
alkohol(1)	1.837	.217	71.980	1	.000	6.280	4.108	9.601
droga(1)	2.681	1.042	6.622	1	.010	14.599	1.894	112.506
ratovi(1)	.187	.105	3.185	1	.074	1.205	.982	1.480
adolescenti(1)	.458	.598	.587	1	.444	1.581	.490	5.102
problemdeca(1)	-.920	.662	1.933	1	.164	.399	.109	1.458
porodicniproblem(1)	2.033	.435	21.832	1	.000	7.640	3.256	17.928
Konstanta	-.334	.054	38.169	1	.000	.716		

D. Uticaj na seksualno nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva seksualnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom seksualnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo bolesne ili nepokretne osobe u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (bolest1)
2. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od alkohola u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (alkohol1)
3. prisustvo osobe sa problemom zavisnosti od narkotika u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (droga1)
4. učešće u ratovima 1990ih nekog od članova domaćinstva: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (ratovi1)
5. prisustvo problema u ponašanju adolescenata u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (adolescenti1)
6. prisustvo problema u ponašanju dece u domaćinstvu: odsustvo problema (referentna), prisutnost problema (problemdeca1)
7. indikacija problema u porodičnim odnosima: odsustvo problema (referentna), postojanje problema (porodicniproblem1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(7, N=2193) = 67.86, p=0.000$. On ispravno razvrstava 96.5% slučajeva, i u celini objašnjava između 3.0% (r na kvadrat Koksa i Snela) i 11.7% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
bolest(1)	.211	.343	.380	1	.538	1.235	.631	2.418
alkohol(1)	1.588	.281	31.858	1	.000	4.894	2.820	8.496
droga(1)	-.045	.861	.003	1	.958	.956	.177	5.167
ratovi(1)	-.148	.284	.270	1	.604	.863	.494	1.506
adolescenti(1)	.691	.792	.762	1	.383	1.996	.423	9.418
Problem deca(1)	.006	1.027	.000	1	.995	1.006	.134	7.538
Porodični problem(1)	1.449	.366	15.652	1	.000	4.260	2.078	8.735
Konstanta	-3.783	.166	521.921	1	.000	.023		

Model 8: Uticaj obrazaca razvoja i rešavanja sukoba u porodici na nasilje prema ženama

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva porodičnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom porodičnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo osobe „teške naravi“ u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (teskanarav1)

2. sklonost ka mirnom raspravljanju o problemu: prisustvo sklonosti (referentna), odsustvo sklonosti (mirnarasprava1)

3. sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (burnarasprava1)

4. sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom rasprava u porodici: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (fizickisukob1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(4, N=2213) = 441.80, p=0.000$. On ispravno razvrstava 67.7% slučajeva, i u celini objašnjava između 18.1% (r na kvadrat Koks i Snella) i 24.2% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
teskanarav(1)	1.046	.115	82.464	1	.000	2.845	2.270	3.565
mirnarasprava(1)	.595	.113	27.925	1	.000	1.813	1.454	2.261
burnarasprava(1)	1.227	.221	30.780	1	.000	3.411	2.211	5.261
fizickisukob(1)	1.731	.260	44.217	1	.000	5.649	3.391	9.410
Konstanta	-.483	.059	68.135	1	.000	.617		

Model 9: Uticaj obrazaca rešavanja problema i sukoba na ispoljavanje porodičnog nasilja nad ženama

A. Ekonomsko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva ekonomskog nasilja = 0

Žene sa iskustvom ekonomskog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo osobe „teške naravi“ u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (teskanarav1)

2. sklonost ka mirnom raspravljanju o problemu: prisustvo sklonosti (referentna), odsustvo sklonosti (mirnarasprava1)

3. sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (burnarasprava1)

4. sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom rasprava u porodici: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (fizickisukob1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(4, N=2213) = 279.96, p=0.000$. On ispravno razvrstava 85.8% slučajeva, i u celini objašnjava između 11.9% (r na kvadrat Koks i Snela) i 20.5% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Teška narav(1)	.803	.142	32.193	1	.000	2.232	1.691	2.946
Mirna rasprava(1)	.524	.143	13.478	1	.000	1.689	1.277	2.233
Burna rasprava(1)	.517	.172	9.046	1	.003	1.677	1.197	2.348
Fizički sukob(1)	1.305	.163	64.043	1	.000	3.689	2.680	5.079
Konstanta	-2.584	.101	651.306	1	.000	.075		

B. Fizičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva fizičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom fizičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo osobe „teške naravi“ u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (teskanarav1)

2. sklonost ka mirnom raspravljanju o problemu: prisustvo sklonosti (referentna), odsustvo sklonosti (mirnarasprava1)

3. sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (burnarasprava1)

4. sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom rasprava u porodici: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (fizickisukob1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (4, N=2213)= 552.65, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 85.8% slučajeva, i u celini objašnjava između 22.1% (r na kvadrat Koks i Snela) i 34.2% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Teška narav(1)	.673	.135	24.731	1	.000	1.959	1.503	2.554
Mirna rasprava(1)	.319	.139	5.249	1	.022	1.376	1.047	1.808
Burna rasprava(1)	.333	.185	3.229	1	.072	1.395	.970	2.007
Fizički sukob(1)	2.815	.181	240.548	1	.000	16.688	11.693	23.817
Konstanta	-2.200	.089	609.458	1	.000	.111		

C. Psihičko nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva psihičkog nasilja = 0

Žene sa iskustvom psihičkog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo osobe „teške naravi“ u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (teskanarav1)
2. sklonost ka mirnom raspravljanju o problemu: prisustvo sklonosti (referentna), odsustvo sklonosti (mirnarasprava1)
3. sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (burnarasprava1)
4. sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom rasprava u porodici: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (fizickisukob1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: $\chi^2(4, N=2213) = 476.48, p=0.000$. On ispravno razvrstava 69.0% slučajeva, i u celini objašnjava između 19.4% (r na kvadrat Koks i Snela) i 25.8% (r na kvadrat Nagelkerke).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	P	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Teška narav(1)	1.117	.112	99.864	1	.000	3.055	2.454	3.803
Mirna rasprava(1)	.481	.111	18.829	1	.000	1.618	1.302	2.011
Burna rasprava(1)	1.072	.198	29.207	1	.000	2.921	1.980	4.309
Fizički sukob(1)	1.840	.244	56.962	1	.000	6.298	3.905	10.156
Konstanta	-.726	.060	145.633	1	.000	.484		

D. Seksualno nasilje

Zavisna promenljiva:

Žene bez iskustva seksualnog nasilja = 0

Žene sa iskustvom seksualnog nasilja = 1

Nezavisne promenljive:

1. prisustvo osobe „teške naravi“ u domaćinstvu: odsustvo takve osobe (referentna), prisustvo takve osobe (teskanarav1)

2. sklonost ka mirnom raspravljanju o problemu: prisustvo sklonosti (referentna), odsustvo sklonosti (mirnarasprava1)

3. sklonost ka burnom raspravljanju uz verbalnu agresiju: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (burnarasprava1)

4. sklonost ka fizičkom obračunavanju tokom rasprava u porodici: odsustvo takve sklonosti (referentna), prisustvo takve sklonosti (fizickisukob1).

Ceo model se pokazao statistički značajnim: χ^2 (4, N=2213)= 100.84, $p=0.000$. On ispravno razvrstava 96.4% slučajeva, i u celini objašnjava između 4.5% (r na kvadrat Koks i Snela) i 16.7% (r na kvadrat Nagelkerkea).

	B	Stand. greška	Wald	Stepeni slobode	p	Količnik verovatn.	Interval 95% poverenja za kol. ver.	
							Donja granica	Gornja granica
Teška narav(1)	.906	.291	9.662	1	.002	2.474	1.397	4.380
Mirna rasprava(1)	.271	.281	.929	1	.335	1.312	.755	2.277
Burna rasprava(1)	.319	.294	1.177	1	.278	1.376	.773	2.448
Fizički sukob(1)	1.607	.280	32.879	1	.000	4.986	2.879	8.634
Konstanta	-4.374	.223	383.190	1	.000	.013		